



# QIZIL KITOB

BOLALAR UCHUN



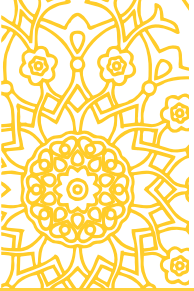


**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI  
TABIAT RESURSLARI VAZIRLIGI**

# **QIZIL KITOB**

## **BOLALAR UCHUN**

2023 - yil nashri



UDK 821.111(73)-3  
BBK LBC 84(7Cay)

## **Bolalar uchun “Qizil kitob” sahifalaridan. Hayvonot va o‘simlik dunyosi**

### **Loyiha rahbari:**

Abduxakimov Aziz – Tabiat resurslari vaziri

### **Tuzuvchi va nashrga tayyorlovchi:**

Baxtiyor Xolmatov – Zoologiya instituti, direktor, b.f.d., professor

Shomurodov Xabibullo – Botanika instituti, direktor, b.f.d., professor

Komiljon Tojibayev – Botanika instituti, O‘zbekiston florasini laboratoriyasi mudiri, b.f.d., akademik

### **Taqrizchilar:**

Oblomuradov Narzullo – Tabiat resurslari vazirining o‘rinbosari;

A.Sadikov - Bioxilmaxillik siyosatini yuritish bo‘limi boshlig‘i

A.Kazakov - Bioxilmaxillik siyosatini yuritish bo‘limi bosh mutaxassisi

G.Maxmudova - Bioxilmaxillik siyosatini yuritish bo‘limi bosh mutaxassisi

### **Homiy:**

“Falcon Hunting Solutions” MChJ

Mazkur kitob O‘zbekiston Respublikasining amaldagi «Qizil kitob»i asosida tuzilgan bo‘lib, unda mamlakatimiz hayvonot dunyosining ayrim kamyob turlari haqida atroflicha ma‘lumot berilgan. Shuningdek, kitob yangi va qiziqarli ilmiy-ommabop ma‘lumotlar bilan boyitilgan. Kitob maktab yoshidagi barcha bolalar hamda tabiatsevar kitobxonlarga mo‘ljallangan.

ISBN 978-9943-5878-5-4

*Prezidentning soʻzlari*

---

**“AVLODLARIMIZ BIZDAN KEYIN HAM MUNOSIB  
TABIIY MUHITDA YASHASHLARI UCHUN BIZ  
TABIATGA MEHR VA E'TIBOR BERISHIMIZ, U  
BILAN UYG'UN BO'LIB YASHASHIMIZ KERAK”**

**Shavkat MIRZIYOYEV**  
*O'zbekiston Respublikasi prezidenti.*



# KIRISH SO‘ZI



Aziz bolajonlar! Atrof muhitni, o‘simlik va hayvonot olamini muhofaza qilish insoniyat uchun juda katta hayotiy ahamiyatga ega. Insonlar tabiatdan foydalanib, uning asrlar davomida tashkil topgan tabiiy manzarasini o‘zgartirmoqda, unga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Sanoat tarmoqlar va qishloq xo‘jaligining rivojlanib borishi va tabiiy maydonlarning keng miqyosda o‘zlashtirilishi ekologik muvozanatning buzilishiga, natijada esa o‘simlik va hayvonot turlarining kamayishiga olib kelmoqda. Har qanday turning yo‘qolishi uni tiklab bo‘lmaydigan oqibatlarga olib keladi.

Olimlarning fikricha so‘ngi 400-yil ichida dunyoda 150 dan ortiq o‘simlik va hayvon turlari yo‘qolib ketgan! Afsuski, insoniyat xatosini juda kech angladi. Ammo tabiatning yordamga muhtojligini tushunish tabiatni muhofaza qiluvchilarni birlashtirdi va ular tabiatni saqlab qolish uchun choralar ko‘rishni boshladilar hamda birinchi bo‘lib tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha halqaro assotsiatsiyasini tuzdilar.

1966-yildan boshlab o‘simlik va hayvonot dunyosining qaysi vakillari kamayib borayotganini aniqlash va ularni himoya qilish maqsadida “Qizil kitob”ni nashr eta boshladilar.

Tabiatshunos olim Piter Skott qizil rang ogoxlik belgisi ekanligini aytib, bu kitobni “Qizil kitob” deb nomlashni taklif qildi. Noyob o‘simliklar va hayvonlarning omon qolishiga yordam berish uchun maxsus qo‘riqxonalar va bog‘lar yaratila boshlandi. U yerda o‘simliklarni yig‘ish, hayvonlarni ovlash qat‘iyan man etilgan.

O‘zbekistonning bioxilma-xilligi hozirgi paytda ma‘lum bo‘lgan 27 mingtaga yaqin turni o‘z ichiga oladi. Ular orasida yuksak o‘simliklar, po‘panaklar, lishayniklar (suv o‘tlari bilan qoplangan zamburug‘lar), qo‘ziqorinlar va suv o‘tlari) umuman olganda 11 mingtaga yaqin turni tashkil etadi, fauna turlari — 15,6 mingta turdan ortiq.

Qizil kitob nafaqat chet mamlakatlarida, balki milliy va mintaqaviy Qizil kitoblar ham mavjud. Masalan, O‘zbekiston Qizil kitobining birinchi nashri 1984-yilda nashr etilgan.

Uning so‘ngi nashri esa 2019-yilda nashr etilgan bo‘lib, unga 314 ta o‘simlik hamda 206 ta hayvon turlari kiritilgan.

Ushbu, bolalar uchun mo‘ljallangan Qizil kitobni tayyorlashda, uni nashr etishda yaqindan ko‘mak bergan O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasiga shuningdek homiylik qilgan “Falcon Hunting Solutions” MCHJga o‘z minnatdorchiligimizni izxor etamiz

Ushbu Kitobni elektron nusxasini quydagi QR kod orqali yuklab olishingiz mumkin.



Hurmat bilan Aziz Abduxakimov

# QIZIL KITOB



## ? QIZIL KITOB BU ?

- 1 Qaysi turdagi hayvonlar va o'simliklar xavf ostida ekanligi haqida ma'lumot beradi.
- 2 O'simlik yoki hayvon xavf ostida ekanligi haqida ogohlantiradi.
- 3 O'simlik va hayvonlarning noyob turlarini qanday saqlash haqida maslahat berasi.

## Qizil kitob nashrlari:

1984 Birinci nashr	2003 Ikkinchi nashr	2006 Uchinchi nashr	2009 To'rtinchi nashr	2016 Bolalar nashri	2019 Beshinchi nashr	2023 Bolalar nashri
-----------------------	------------------------	------------------------	--------------------------	------------------------	-------------------------	------------------------



- NT — Tahdidga yaqin bo'lgan davlatda
- VU — Zaif
- EN — Yo'qolib ketish
- CR — Yo'qolib ketish arafasida
- EX — Yovvoyi tabiatda g'oyib bo'ldi
- EW

*Ursus arctos*<sup>1</sup> (Linnaeus, 1758)<sup>2</sup> — *Turning ilmiy nomlanishi*<sup>1</sup>  
*Tur kim tomonidan topilgan va qaysi yilda*<sup>2</sup>

1979 - yilda «O'zbekiston qizil kitobi» tashkil etildi, unda noyob va yo'qolib borayotgan flora turlari haqida asosiy ma'lumotlar to'planadi. «Qizil kitob» ning vazifasi jamoat va davlat organlarining yovvoyi tabiatni muhofaza qilish muammolariga e'tiborini jalb qilish, genofondni saqlab qolishdir.

# SUT EMIZUVCHILAR

*Sut emizuvchilar 30 tur va 2 kenja turi*



## *Ular qayerda uchraydilar?*

Sut emizuvchilar deyarli hamma joyda tarqalgan.

- **Sut emizuvchilar (lot. Mammalia)** umurtqali hayvonlar sinfi bo'lib, ularning asosiy farqlovchi xususiyati bolalarining sut bilan oziqlanishidir. Sinf tetrapodlar ustki sinfining sinapsid sinfiga kiritilgan. Biologlarning ma'lumotlariga ko'ra, sut emizuvchilarning 6400 dan ortiq zamonaviy turlari ma'lum, ular orasida **Homo sapiens (lat. Homo sapiens)** turlari; sutemizuvchilar turlarining umumiy soni, shu jumladan qirilib ketgan turlari 20 000 dan oshadi.



# QO'NG'IR AYIQ

Ursus arctos (Linnaeus, 1758)



## ■ **Tarqalishi.**

G'arbiy Tyan-Shan, g'arbiy Pomir-Oloy.  
O'zbekistondan tashqarida: O'rta Osiyo mamlakatlari, Qozog'iston, Afg'oniston, Pokiston, Hindistonning shimoli, Xitoy (Shinjon), Nepal, Shimoliy Yevroosiyo va Shimoliy Amerikada – boshqa kenja turlari.

## ■ **Yashash joylari.**

Tog'larning d.s.b. 1500-3500 m bo'lgan o'rta va yuqori qismlari – tog'o'rmoni, siyrak o'rmon, subalp va alp o'tloqlari.

- **Soni.** 1970-1980 yillarda G'arbiy Tyan-Shanda 200-220 tasi hisobga olingan; muhofaza choralari tufayli soni barqarorlashgan. G'arbiy Pomir-Oloyda katta qismi Hisor tizmasida hayot kechiradi. Hisor qo'riqxonasida qo'ng'ir ayiqlar o'rtacha 157 tani tashkil etadi.
- **Yashash tarzi.** Mart-oktabrda ko'pincha ertalab va kechki paytlari faol, inlariga berkinadi va o'sha yerda qishlaydi ham. May-iyunda juftlashadi; ikki yilda bir marta – yanvar, fevralda – bolalaydi (1-3). Bolalari mart-aprelda inlaridan chiqadi, 3-4 yoshida jinsiy voyaga yetadi. Mevalar, ildizlar, ba'zan sut emizuvchilar, hashorotlar, o'laksalar bilan oziqlanadi. 30 yilgacha yashaydi.

- **Cheklovchi omillar.** Brakonyerlik, yashash joylarining mozaikligi, bezovtalik omillari.
- **Ko'paytirish.** Dunyoning ko'plab hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Tog' qo'riqxonalari va milliy tabiat bog'larida muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU): Zaif, kamayib borayotgan O'rta Osiyo endemik turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



Sut emizuvchilar



# TURKISTON SILOVSINI

Lynx lynx (Linnaeus, 1758)



## ■ **Tarqalishi.**

G'arbiy Tyan-Shan (Ugom, Piskom va Chotqol tizmalari), G'arbiy Pomir-Oloy (Turkiston, Zarafshon va Hisor tizmalari).

## ■ **Yashash joylari.**

Tog'larning o'rta va yuqori (d.s.b. 2100–4500 m) qismi. Havza ayirg'ichlari hamda qoyali tosh-sochma qiyaliklarni afzal ko'radi.

■ **Soni.** Doimo kam bo'lgan. So'nggi o'n yilliklar davomida soni uzluksiz kamaymoqda. Hozirda O'zbekistonda ilvirsning umumiy ko'rsatkichi turli hisob-kitoblarga ko'ra, 30–50 tadan 80–120 tagachani tashkil etadi.

■ **Yashash tarzi.** Oqshomda faol, kunduzi g'orlarga, qoyalar orasiga berkinib yotadi. 2 yilda bir marta bolalaydi. Juftlashish davri – fevral-martda. Iyunda bolalaydi (1–5), bolalari 1–1,5 yoshgacha onasidan ajramaydi, 2-3 yilda jinsiy voyaga yetadi. Asosan Sibir tog' echkisi bilan oziqlanadi. Tog' bo'ylab yovvoyi tuyoqlilar ortidan yuqoriga va pastga mavsumiy ko'chib yuradi. Hayot davomiyligi 21 yilgacha.



■ **Cheklovchi omillar.** Baland tog' yaylovlarining o'zlashtirilishi, ozuqa manbalarining kamayishi, brakonyerlik, bezovta qilinishi, mahalliy jonivorlar bilan kelisha olmaslik, iqlim o'zgarishi.

■ **Ko'paytirish.** Dunyoning hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash qat'iy taqiqlangan. Hisor, Zomin, Chotqol qo'riqxonalari va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 1 (CR): Butunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan, lokal tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].



# SIRTLON (Do'ita)

*Hyaena hyaena* (Linnaeus, 1758)



## ■ Tarqalishi.

*O'tmishda – Janubiy Ustyurtda, Amudaryo qayirlarining quyi va o'rta oqimlarida, Sheroboddaryo etaklarida, Ko'hitang tizmasining sharqiy yonbag'rida.*

## ■ Yashash joylari.

*Sertuproq, shag'alli va cho'llashgan tog'oldi jarliklari, quruq daryo o'zanlari va siyrak butasimon daraxtzorlar, qirg'oqbo'yi to'qay o'rmonzorlari va qamishzorlar, saksovul bilan qoplangan cho'llar.*

- **Soni.** Doimo kam bo'lgan. XX asr o'rtalarigacha oddiy tur hisoblangan. 2011 yilda Oqtepa suv ombori atrofida 6 tadan iborat to'da uchragan.
- **Yashash tarzi.** Odatda, tunlari faol, kunduzi uyalar, g'or va chuqurliklarga berkinib yotadi. Yilning istalgan paytida juftlashishi va bolalashi mumkin. 2-3 yilda jinsiy voyaga yetadi. Hayot davomiyligi o'rtacha 12 yil. Yovvoyi va xonaki tuyoqlilar, o'limtiklar, kemiruvchilar, sudralib yuruvchilar, hashorotlar, sersuv mevalar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Ongli ravishda qirilishi, keyinchalik – qo'riq yerlarning o'zlashtirilishi, to'qayzorlarning yo'q qilinishi, ozuqa manbalarining kamayishi.

- **Ko'paytirish.** Dunyoning ko'plab hayvonot bog'larida ko'paytiriladi. Dastavval Toshkent hayvonot bog'ida ko'paytirilgan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Mahalliy aholi o'rtasida tushuntirish ishlari olib borish orqali saqlanib qolgan sirtlonlarni muhofaza qilish. Surxon qo'riqxonasida turni tiklash.



**Maqomi.** 1 (CR): Butunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan, lokal tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

# MORXO‘R

*Capra falconeri* (Wagner, 1839)



- **Tarqalishi.** Ko‘hitang, Boysuntog‘, Bobotog‘ tizmalari. O‘zbekistondan tashqarida: Turkmaniston, Tojikiston, Afg‘oniston shimoli. Pokiston, Hindiston, Afg‘oniston sharqida – boshqa kenja turlari.
- **Yashash joylari.** Tog‘larning tosh–qoyali va siyrak archazorli yonbag‘irlari (d.s.b. 1500–2500 m). Yozda baland tog‘ (alp) o‘tloqlarigacha (d.s.b. 3000 m) ko‘tariladi.
- **Soni.** 1950–1970 yillarda keskin kamayib ketgan, keyinchalik Surxon qo‘riqxonasida olib borilgan muhofaza choralari tufayli asta–sekin barqarorlashdi, biroq boshqa hududlarda qisqarishda davom etmoqda. Hozirda taxminan 400–450 tasi mavjud.
- **Yashash tarzi.** Poda bo‘lib yashaydi, mavsumiy ko‘chadi. Juftlashish davri – noyabr–dekabrda. Aprel–may oylarida bolalaydi (1–2). Bolalari bir yilgacha onasidan ajramaydi, 2–4 yoshida jinsiy voyaga yetadi. Asosan o‘tsimon o‘simliklar bilan oziqlanadi.

**Cheklovchi omillar.** O‘tmishda (1950–1970 yy.)

- – maxsus ovlanishi, hozirda – brakonyerlik, chorvachilikda yaylovlardan keng ko‘lamda foydalanish, xonaki hayvonlar bilan raqobat.

**Ko‘paytirish.** Dunyoning hayvonot bog‘lari va parvarishxonalarida ko‘paytiriladi.

**Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan.

- Surxon qo‘riqxonasida, Boysun va Hazrat–bobo o‘rmon xo‘jaliklarida muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga kiritilgan. Hududiy muhofazasini kuchaytirish va tutqunlikda ko‘paytirishni tashkil etish lozim.



**Maqomi. 1 (CR):** Butunlay yo‘q bo‘lib ketish arafasida turgan, lokal tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro‘yxatiga kiritilgan [NT].



# XONGUL (Buxoro bug'usi)

*Cervus hanglu* (Wagner, 1844)



- **Tarqalishi.** O'tmishda Sirdaryo va Amudaryo havzalarining barcha to'qayzorlarida keng tarqalgan. Hozirda Amudaryo vodiysining yuqori (Surxondaryo viloyati) va o'rta (Buxoro viloyati Qizilqum qo'riqxonasi) oqimida yashovchi, Zarafshon Milliy tabiat bog'i va Quyi Amudaryo biosfera rezervati,
- **Yashash joylari.** Qayir to'qayzorlari, ba'zan ularga yondosh qumli cho'llar. Tog' daryolari vodiysidan tog' etaklariga chiqishi kuzatilgan.

- **Soni.** Surxondaryoda 100 dan ortiq, Amudaryoning o'rta oqimida 120–150 ta, Qoraqalpog'istonda 800 ta, Zarafshon daryosi vodiysida 100–150 taga yaqin.
- **Yashash tarzi.** Ijtimoiy tarkibi oilaviy–guruh bo'lib, yil davomida o'zgarib turadi. Podalari 3–20 ta va undan ham ko'proq bo'ladi. Yozda tunlari, qishda esa kunduzi ham faol. Daraxt, buta, o'tsimon o'simliklar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Tabiiy yashash joylarining qisqarishi; suv muvozanatining buzilishi natijasida to'qayzorlarning degradatsiyaga uchrashi, daraxtlarning kesilishi, mollarni o'tlatish, yog'inlar, suv toshqini, brakonyerlik.

- **Ko'paytirish.** Zarafshon Milliy tabiat bog'i va Quyi Amudaryo biosfera rezervati volyerlarida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** SITES-ning II ilovasiga kiritilgan. Transchegaraviy ko'chib yuruvchi tur sifatida Bonn Konventsiyasiga kiritilgan. Turni saqlab qolish bo'yicha davlatlararo miqyosda dastur va Reja tasdiqlangan (2002 yil).

**EN** **Maqomi. 1** (EN): Yo'q bo'lib ketayotgan, lokal tarqalgan kenja tur.



Sut emizuvchilar



# USTYURT QO'YI, ARQAL

Ovis vignei (Blyth, 1841)



■ **Tarqalishi.** Ustyurtning janubi, asosan Qozoqli–Qoplonqir qismi, «Quruqko'l», Sariqamish botiqlari, janubiy chinklarning sharqiy qismida. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Turkmaniston, Janubiy Turkmaniston, Ummon, Eron tog'ligi, Qoshg'arda – boshqa kenja turlari.

■ **Yashash joylari.** Chink va chuqur botiqlar jarliklari.



■ **Soni.** Uzluksiz kamayib bormoqda. Qozog'iston va Turkmaniston bilan transchegaraviy populyatsiyaning bir qismi hisoblanadi. O'zbekistondagi umumiy soni – 150 ta.

■ **Yashash tarzi.** Poda hosil qilib, o'troq holda yashaydi, ba'zan kichik masofalarga mavsumiy ko'chadi. Juftlashish davri – oktabr-dekabrda. Mart – aprelda bolalaydi (1–2). Bolalari bir yoshgacha onasidan ajralmaydi, 3 – 4 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Hayot davomiyligi – 12 yil. Asosan o'tsimon o'simliklar bilan oziqlanadi.

■ **Cheklovchi omillar.** Yashash joylarining o'zlashtirilishi, insonlar va yirtqichlar (bo'ri, it) tomonidan ta'qib qilinishi, brakonyerlik.



■ **Ko'paytirish.** Dunyo hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. SITES ning II ilovasiga kiritilgan. Yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish – janubiy Ustyurtda maxsus muhofaza etiladigan hududlar barpo etish, parvarishxonalarda ko'paytirish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

Sut emizuvchilar



# QIZILQUM ARXAR

Ovis ammon (Linnaeus 1758)



- **Tarqalishi.** O'tmishda – markaziy va g'arbiy Qizilqumning qoldiq tog'larida, Nurota, Qoratog', Molguzar, Turkiston, Zarafshon tizmalarida. Hozirda – Nurota, Oqtog' tizmalarida, Tomditog' qoldiq tog'larida, Turkiston tizmasida, ehtimol, Molguzar tizmasida saqlanib qolgan.
- **Yashash joylari.** Tog'larning o'rta va yuqori qismlari (d.s.b. 500–2000 m). Yil fasllari, kunning vaqti, ob-havo va ozuqa sharoitiga, antropogen ta'sir darajasiga ko'ra tog' yonbag'irlarining turli balandliklarida notekis uchraydi. Qishda tog' etaklari va vodiylarga tushadi.

- **Soni.** Umumiy soni 1800–2000 tani tashkil etadi. Asosiy qismi Nurota qo'riqxonasi hududidagi Nurota tizmasining markaziy qismida bo'lib, so'nggi 10 yil ichida soni ancha barqarorlashgan (1600 taga yaqin).
- **Yashash tarzi.** Poda bo'lib yashaydi, mavsumiy ko'chadi. Asosan o'tsimon o'simliklar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yashash joylarining o'zlashtirilishi, brakonyerlik, arealining uzilganligi.

- **Ko'paytirish.** 1991 yildan buyon Nurota qo'riqxonasining parvarishxonasida ko'paytirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. SITESning II ilovasiga kiritilgan. Mavjud yashash joylari muhofazasini tashkil qilish va parvarishxonalarda ko'paytirish lozim.



VU

**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan kenja tur.  
TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

sut emizuvchilar



# SAYG'OOQ (Oq quyruq)

Saiga tatarica (Linnaeus, 1766)



- **Tarqalishi.** Ustyurt yassi tekisligi (Qoraqalpog'iston), Sharqiy va Janubiy Orolbo'yi, Orol dengizining qurib qolgan hududlari. O'tmishda: Shimoliy Qizilqum, Sirdaryo qayirlari, jumladan, Farg'ona vodiysining tekislik qismi.
- **Yashash joylari.** Cho'llar va yarimcho'llar. Qumli joylarni yoqtirmaydi.
- **Soni.** O'tmishda juda ko'p sonli bo'lgan. 1990 yillardan boshlab soni 99,5 % ga qisqarib ketdi. Ko'chib yuruvchi Ustyurt populyatsiyasining umumiy soni 2016 yilda 1900 tani tashkil etdi.
- **Yashash tarzi.** Poda hosil qiladi va mavsumiy ko'chib yuradi. Urg'ochisi 1–1, 5 yilda, erkagi 2–2,5 yilda jinsiy voyaga yetadi. O't - o'simliklar va yarim butalar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Brakonyerlik, tabiiy yashash joylarining xo'jalik maqsadida o'zlashtirilishi va u yerlarda turli g'ovlar (chegara to'siqlari, avtomobil va temir yo'llar, gaz quvurlari)
- **Ko'paytirish.** Rossiya, Qozog'iston, Xitoy va Ukrainada parvarishxona sharoitida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. SITESning II ilovasiga kiritilgan. O'zbekiston ham bu borada Qozog'iston Respublikasi bilan sayg'oqni saqlab qolish, tiklash va barqaror foydalanish bo'yicha o'zaro anglashuv Memorandumi hamda sayg'oqlarni saqlab qolish va ko'paytirish bo'yicha Hukumatlararo bitim imzolagan.



**Maqomi.** 1 (CR): Butunlay yo'qolib ketish arafasida turgan juda noyob tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [CR], {CR}.



# JAYRON

Gazella subgutturosa (Güldenstädt, 1780)



- **Tarqalishi.** Ustyurt yassi tekisligi, Janubiy Orolbo'yi, Qizilqum sahrosi, Kimirekqum, Sandiqli, Yakkachakka qumliklari va Qarshi cho'li, Surxondaryo viloyatining ayrim joylari.
  - **Yashash joylari.** Tekis yoki past-baland cho'llar, yarimcho'llar va qir-adirlar, cho'llashgan tog'oldi hududlari. Shag'alli va sertuproq yerlarni afzal ko'radi.
- Soni.** XXI asrning boshida soni 5–6 mingta deb baholangan, ulardan hozirda taxminan 4000 tasi saqlanib qolgan.

- **Yashash tarzi.** Poda bo'lib ko'proq o'troq yoki yarim o'troq yashaydi. Faqat arealning shimoliy qismlarida nomuntazam mavsumiy ko'chib yuradi. O'tsimon o'simliklar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerlarning xo'jalik maqsadida o'zlashtirilishi, brakonyerlik, muz qatqalog'i va ko'p qor yog'ishi.

- **Ko'paytirish.** Buxoro ixtisoslashgan «Jayron» pitomnigida, Qorako'l ovxo'jaligida, Toshkent hayvonot bog'idagi volyerlarda ko'paytirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Tutqunlikda va yarim tutqun sharoitlarda ko'paytirish maqsadida Buxoro ixtisoslashgan «Jayron» pitomnigi tashkil qilingan. Qizilqum qo'riqxonasi, «Saygachiy» majmua (landshaft) buyurtma qo'riqxonasi va pasttekislik buyurtmaxonalarda muhofaza ostiga olingan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaiif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan kenja tur.  
TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].



sut emizuvchilar





# TURKMAN QULONI

*Equus hemionus* (Pallas, 1775)



- **Tarqalishi.** XIX asrning oxirlarigacha Ustyurtda ko'p uchragan, XX asrning 30-yillariga kelib butunlay yo'q bo'lib ketgan. 1982–1983 yillarda Turkmanistonning Qoplonqir qo'riqxonasi hududidan 100 ta qulon O'zbekiston hududiga kirib kelgan. Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida yarim tutqunlikdagi qulonlar introdutsiyalashtirilgan.
- **Yashash joylari.** Tekislikdagi cho'llar va yarim cho'llar, tog' etaklari. Turar joylarga asosiy talab – suvloqlar mavjudligi va qor yog'ishi kam kuzatilgan qishlar.
- **Soni.** Ustyurtning Qoraqalpog'istondagi qismi va Sariqamishsoy botig'ida 50–100 ta, Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida 111 ta qulon yashashi qayd etilgan.



- **Yashash tarzi.** Ayg'irlari yetakchiligida 4–5 urg'ochi va 3–4 yosh qulondan iborat pada hosil qiladi. 3 yoshdan oshgan erkak qulonlar to'dadan chiqarib yuboriladi. Boshqali o'simliklar, yejovniklar, shuvoq, sho'ra asosiy ozuqasi sanaladi.
- **Cheklovchi omillar.** Insoniyat tomonidan qirilishi, cho'l hududlarining o'zlashtirilishi, qulonlarning insonlar va xonaki hayvonlar tomonidan suv havzalaridan siqib chiqarilishi, qahraton qish, qalin muzlar.

- **Ko'paytirish.** Dunyodagi parvarishxonalar va hayvonot bog'larida hamda Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida reintroduktsiyalashtirish dasturi doirasida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida muhofaza ostiga olingan. SITESning II ilovasiga kiritilgan.



**CR** **Maqomi. 1 (CR):** Butunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan, lokal tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].



# HIND ASALXO'RI

Mellivora capensis (Schreber, 1776)



- **Tarqalishi.** Janubiy va Markaziy Ustyurt, Sariqamish botig'i, Xorazm vohasi atroflari. O'zbekistondan tashqarida: Turkmaniston, Qozog'iston, Arabiston yarimoroli, Eron, Afg'oniston, Pokiston, Hindiston, Afrika, Iroq, Yaqin Sharqda – boshqa kenja turlari.
- **Yashash joylari.** Karst (toshtuz, ohaktosh, gips singari eruvchan jinslardan tuzilgan yerlarning notekis ko'rinishi) dan tashkil topgan g'orlar, jarliklarga boy gipsli shag'alli sahrolar; qiyaliklar va chink darasi, sho'rxok yerlar.
- **Soni.** Doimo kam bo'lgan. 1962–1981 yillarda 10 donasi, 1997–2016 yillarda 13 donasi qayd etilgan.



- **Yashash tarzi.** Oqshomda va tunda, ba'zan kunduzi ham faol. Inida, kichik g'orlarda berkinib yotadi. Juftlashishi – oktabr-noyabrda. Aprel-mayda bolalaydi (1-2). Umurtqasizlar, sudralib yuruvchilar, mayda sut emizuvchilar va qushlar, meva va ildizmevalar bilan oziqlanadi. Tutqunlikda umr davomiyligi 26 yilgacha.
- **Cheklovchi omillar.** Insoniyat tomonidan yo'q qilinishi, sovuq va seryog'in qish fasllari; bo'rilar va daydi itlar tomonidan ta'qib qilinishi.



- **Ko'paytirish.** Dunyoning bir qator hayvonot bog'lari va parvarishxonalarda ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Mavjud populyatsiyalari muhofazasini tashkil qilish, tabiatni muhofaza qilish bo'yicha mahalliy aholining bilim darajasini oshirish, areali, soni va yashash tarzini mukammal o'rganish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan kenja tur.  
TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

# KO'K SUG'UR

Marmota menzbieri (Kaschkarov, 1925)



- **Tarqalishi.** Chotqol tizmasi, Ohangaron yassi tekisligi, O'zbekistondan tashqarida: Qirg'iziston, ilgari Tojikistonda. Qozog'istonda-boshqa kenja turi.
- **Yashash joylari.** D.s.b. 2000–3300 m dagi tog' dashtlarining namli joylari, alp va subalp o'tloqlar zonasidagi buloqlar, soz tuproqlar, qorliklarga yaqin joylar, toshqoyalarning etaklari.
- **Soni.** 10 ming donaga yaqin; lokal populyatsiyalarda o'rtacha zichlikda har 1 kv. kmga 3–5 ta sug'ur to'g'ri keladi. So'nggi o'n yilliklar mobaynida soni va areali tobora qisqarib bormoqda.



- **Yashash tarzi.** Mart-avgust oralig'ida faol, inlarida oila bo'lib hayot kechiradi, koloniyalar hosil qiladi. Mart-aprelda juftlashadi, mayda bolalaydi (2–4), bolalari iyun-iyulda inlaridan chiqadi, ikki qishlovdan so'ng jinsiy voyaga yetadi. O't o'lanlar, ko'pincha boshqli o'simliklar, ba'zan chuvalchang, mollyuska, hashoratlar bilan oziqlanadi.

**Cheklovchi omillar.** Brakonyerlik, cho'pon itlari va tabiiy kushandalar (bo'ri, tulki, burgut, ilvirs) tomonidan ta'qib qilinishi, o'tloqlardan chorvachilikda haddan ziyod foydalanish, kasalliklar.



- **Ko'paytirish.** O'zbekistonda ko'paytirish muvaffaqiyatsiz tugallangan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Chotqol qo'riqxonasi va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan. Angren yassi tekisligida muhofazasini tashkil etish va Oqbuloq daryosining chap qirg'og'i havzasini qo'shishi orqali Chotqol qo'riqxonasini kengaytirish.

EN

**Maqomi.** 1 (EN): Yo'qolib borayotgan, lokal tarqalgan g'arbiy Tyan-Shan endemik kenja turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# OQ QORINLI O‘Q QULOQ

Otonycteris hemprichi (Peters, 1859)



- **Tarqalishi.** Ko‘hitang, Nurota, Qurama tizmalari, Sirdaryo, Zarafshon daryosi vohalari. O‘zbekistondan tashqarida: Turkmaniston, Tojikiston, Qirg‘iziston, Shimoliy Afrika, G‘arbiy Osiyo, Hindiston.
- **Yashash joylari.** Cho‘l tekisliklari, vodiy, tog‘ etaklarining d.s.b. 1000 metrgacha bo‘lgan qismi.
- **Soni.** Doimo kam bo‘lgan. Erkaklari odatda yakka holda, urg‘ochilari kichik guruh (3-7 ta) bo‘lib uchraydi, urg‘ochilari ko‘payish davrida koloniyalar (15-25 ta) hosil qiladi.

- **Yashash tarzi.** O‘zbekistonda yetarlicha o‘rganilmagan. Aprel-oktabrda tungi paytlari faol bo‘ladi, kunduz kunlari tashlandiq xarobalar, g‘orlarga, qoyalar yoriqlariga berkinadi. Yakka - yakka holda qishni ham o‘sha yerda o‘tkazadi. Bahor va kuzda 100 km gacha ko‘chadi. Kuz yoki bahorda juftlashadi, iyun-iyulda bolalaydi (odatda 2 ta). Bolalari iyul-avgustda ucha boshlaydi, bir qishlovdan so‘ng jinsiy voyaga yetadi. Qo‘ng‘izlar, ba‘zan ninachi va kapalaklar bilan oziqlanadi.

- **Cheklovchi omillar.** Berkinadigan joylarida bezovta qilinishi, yashash joylari degradatsiyasi.

- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Nurota qo‘riqxonasi va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog‘ida muhofaza ostiga olingan. Saqlanib qolgan barcha populyatsiyalarini aniqlash, muhofazasini tashkil qilish, areali, soni va yashash tarzini mukammal o‘rganish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:R): Zaiif, tabiatan kamyob, lokal tarqalgan o‘troq tur.



# QUSHLAR

Qushlar 52



## Qushlarning xususiyatlari qanday ?

Eng xarakterli xususiyatlardan biri - pat bilan qoplangan va tumshug'ining mavjudligi.

- *Qushlar (Aves) — issiq qonli tuxum qo'yuvchi umurtqalilar turkumi. Qushlar dunyoning barcha hududlarida, shu jumladan Antarktidaning ichki qismida yashaydi. Xalqaro ornitologlar ittifoqining ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yil fevral holatiga ko'ra, tirik qushlarning 10 928 turi (19 883 kenja turi), shuningdek, 1500 yildan keyin inson aybi bilan yo'q bo'lib ketgan 160 tur ma'lum.*





# JINGALAK SAQOQUSH

Pelecanus crispus (Bruch, 1832)



- **Tarqalishi.** Amudaryoning quyi oqimlari (uyalash), Zarafshon, Sirdaryoning oʻrta oqimi (davriy uyalash); Oʻzbekistonning markaziy va janubiy qismlari (uchib oʻtish, nomuntazam qishlash). Oʻzbekistondan tashqarida: Oʻrta Osiyoning boshqa mamlakatlari, Qozogʻiston, Sharqiy Yevropaning janubi (uyalash); Gʻarbiy Osiyo, Hindiston (qishlash).
- **Yashash joylari.** Yirik tekislik suv havzalari.
- **Soni.** 1960 yillarda Janubiy Orol boʻyida uchrashi odatiy edi, hozirda koʻplab yashash joylarida yoʻq boʻlib ketgan. 250 juftigacha (dunyo dagi populyatsiyasining 5–6 %) uyalaydi, bir necha oʻntasi qishlaydi, uchib oʻtishda mingtagacha boʻladi, bir necha yuztasi qishlab qoladi. Dunyodagi populyatsiyasi XIX-XX asrlarda keskin kamayib ketdi. Hozirgi soni 10–13,9 ming atrofida. Janubi-sharq va Janubiy Osiyo mamlakatlarida – 6–9 mingta, kamayishi davom etmoqda.

- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib oʻtishi – mart-aprel oyida. Qamishli toʻqaylarda koloniya boʻlib uyalaydi; aprel-may oyida 2-3 ta tuxum qoʻyadi va 30–32 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun–avgust oyida ucha boshlaydi. Uyalashdan soʻng koʻchadi (avgust-sentabr). Kuzgi uchib oʻtishi – sentabr–noyabr oyida, qishlashi – noyabrdan fevralgacha. Baliqlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Orol dengizi havzasida suv rejimining oʻzgarishi bilan yashash joylarining yemirilishi. Brakonyerlik, koloniyalarining vayron boʻlishi.

- **Koʻpaytirish.** Dunyoning koʻplab hayvonot bogʻlarida koʻpaytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Buyurtmaxonalarda uyalashda (Sudoche k.), koʻchish, uchib oʻtish va qishlashda (Arnasoy, Qoraqir, Dengizkoʻl k.) muhofaza qilinadi.



**Maqomi. 1 (EN):** Yoʻqolib borayotgan uchib oʻtuvchi-uyalovchi tur. TMXI Qizil roʻyxatiga kiritilgan [VU]





# QORABUZOV (Kichik qoravoy)

*Phalacrocorax pygmaeus* (Pallas, 1773)



- **Tarqalishi.** Orol dengizi (o'tmishda), Amudaryo, Zarafshon, Qashqadaryo havzalari, Sirdaryoning o'rta oqimi va respublikaning janubi (uyalash, qishlash). O'zbekistondan tashqarida: O'rta Osiyoning boshqa mamlakatlari, Qozog'iston (uyalash); Sharqiy Yevropaning janubi, G'arbiy Osiyo (uyalash, qishlash).
- **Yashash joylari.** Tekislikdagi ko'l va suv omborlari, zovurlar.

■ **Soni.** Ilgari Orol dengizidagi orollarda uyalagan, hozirda uyalamaydi. Amudaryo va Sirdaryo havzalarida yangi joylarni o'zlashtirmoqda. 10–12 ming jufti uyalaydi (Dunyodagi populyatsiyasining 30–35 % i), 10 mingga yaqini qishlaydi. Keyingi yillarda tur soni keskin kamaydi. Global populyatsiyasi ortib bormoqda.

■ **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – mart - aprel oyida. Qamishzor, suv bosgan butazorlarda koloniya bo'lib uyalaydi, aprel-may oyida 4–6 ta tuxum qo'yadi va 27–30 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun-iyul oyida uchaboshlaydi. Kuzgi uchib o'tishi – oktabrda, qishlash – oktabr oyidan mart oyigacha. Mayda baliqlar bilan oziqlanadi.

■ **Cheklovchi omillar.** Orol dengizi havzalarida suv rejimining o'zgarishi oqibatida yashash joylarining yemirilishi.

■ **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko'llar tizimi» davlat buyurtma qo'riqxonasida, buyurtma xonalarda (Arnasoy, Qoraqir, Dengizko'l k.) uyalash, uchib o'tish va qishlash joylarida muhofaza ostiga olingan. Bonn konventsiyasining II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi. 3 (NT):** Zaifga yaqin, uchib o'tadigan uyaloqchi tur.

# KICHIK OQ QARQARA

Egretta garzetta (Linnaeus, 1766)



- **Tarqalishi.** Janubiy Orolbo‘yi va Amudaryoning o‘rta oqimi, Zarafshon daryosining quyi oqimi (uyalash), Chirchiq daryosi vodiysi, Sirdaryoning o‘rta oqimi.

**Yashash joylari.** Tekislikdagi qamish to‘qayzorli sho‘r suvli havzalar.

- **Soni.** 1960-yillarda Janubiy Orolbo‘yida uchrashi odatiy edi, hozirda ko‘plab yashash joylarida yo‘q bo‘lib ketgan. Amudaryo deltasida 300 350 juft, o‘rta oqimidagi suv havzalarida – bir necha yuz jufti uyalaydi, bir necha yuztasi uchib o‘tadi, Zarafshon daryosining quyi oqimida – 100 ta atrofida, bir necha yuztasi uchib o‘tadi, yuzta atrofida qishlab qoladi. Dunyodagi populyatsiyasi 659–3140 ming ekanligi taxmin qilinadi, trendi–ko‘payish tomonda.

- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o‘tishi – aprel oyida. Qamishzor, suv bosgan butazorlarda koloniya bo‘lib uyalaydi; may oyida 4–5 ta tuxum qo‘yadi va 21–25 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun – iyul oyida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o‘tishi – sentabr-oktabrda. Mayda baliqlar, qurbaqalar va suv umurtqasizlari bilan oziqlanadi.

- **Cheklovchi omillar.** Suv rejimining o‘zgarishi oqibatida yashash joylarining yemirilishi.

- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.

- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko‘llar tizimi» davlat buyurtma qo‘riqxonasida, Qoraqir va Dengizko‘l buyurtmaxonalarida muhofaza ostiga olingan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o‘tuvchi uyaloqchi nominal kenja tur.



# TURKISTON OQ LAYLAGI

*Ciconia ciconia* (Linnaeus, 1758)



- **Tarqalishi.** Populyatsiyaning asosiy qismi Chirchiq va Ohangaron daryolarining oralig'ini, Sirdaryoning o'rta oqimi, Farg'ona vodiysida to'plangan, ba'zan balandligi dengiz sathidan 1500 metrgacha bo'lgan pasttog'larda ham uchrashi mumkin. Zarafshon vodiysi bo'ylab Ziyovuddingacha tarqalgan.
- **Yashash joylari.** Vohalar, sug'oriladigan maydonlar, botqoqlar, daryo bo'ylari. Elektr uzatish liniyalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, binobarin, populyatsiyaning 82 % dan ortig'ini aynan ularga uya quradi.

- **Soni.** 2005 yilgacha O'zbekistonda 745 juft uyalagan, ularning 452 jufti Farg'ona vodiysiga to'g'ri kelgan. Umumiy soni 2500–2700 ta deb taxmin qilinadi.
- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – fevral-mart oylarida. Kuzgi uchib o'tishi esa avgust oyining oxiri va sentabr oyining boshlariga to'g'ri keladi. Umr davomiyligi 16–17 yil. Ham suvda, ham quruqlikda yashovchi jonivorlar, mayda baliqlar, sudralib yuruvchilar va suvda yashovchi umurtqasiz jonivorlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerning qishloq xo'jaligi maqsadida jadal o'zlashtirilishi, dehqonchilikda paxta yakkahokimligi hukm surishi va sug'orish tizimi modernizatsiyasi natijasida tabiiy yashash joylari tanazzuli. Elektr uzatish tizimlaridagi uylarining buzib tashlanishi.
- **Ko'paytirish.** Nominativ kenja turi hayvonot bog'larida muvaffaqiyatli ko'paytirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Populyatsiyani boshqarish bo'yicha ilmiy asoslangan choralar qo'llash zarur.



**Maqomi. 3 (NT):** Zaifga yaqin, uchib o'tadigan uyalovchi tur.



# QORA LAYLAK

*Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)



- **Tarqalishi.** G'arbiy Tyan-Shan, G'arbiy Pomir-Oloy (uyalash); tekisliklar va past tog'li hududlar (uchib o'tish). O'zbekistondan tashqarida: O'rta Osiyoning boshqa mamlakatlari, Qozog'iston, Yevropa, G'arbiy Osiyo, Sibir, Uzoq Sharq, Koreya, Xitoy shimoli (uyalash); Afrika, Hindiston, Xitoy janubi (qishlash).
- **Yashash joylari.** D.s.b. 700-2000 m bo'lgan tog' vohalari (uyalash); tekislikdagi suv havzalari (uchib o'tish).

- **Soni.** Doimo kam bo'lgan. Taxminan 70 jufti uyalaydi, yuzdan ortig'i uchib o'tadi. Qurama tog'ining shimoliy yonbag'irlarida 4–5 juft, Chotqol tog'ining Qoraboshsoy, Shovozsoy, Aqchasoy, Qoraboysoyida kamida 10 juft. Sherobodaryoda – 1 juft. Surxon davlat qo'riqxonasida 10–12 juft atrofida uyalaydi. Dunyodagi populyatsiyasi 24–44 mingta deya e'tirof etiladi, trendi noma'lum.
- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – fevral– martda. Qoyalar va jarliklarda uyalaydi; aprel may oyida 2–5 ta tuxum qo'yadi va 32–38 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun-iyul oyida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o'tishi – avgust–sentabr oylarida. Mayda baliqlar, qurbaqalar, sudralib yuruvchilar va umurtqasizlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Tabiiy yashash joylari – tog'li hududlarning o'zlashtirilishi, uyalash va qishlash joylarida, shuningdek, uchib o'tishdagi qo'noq manzillarida bezovta qilinishi.
- **Ko'paytirish.** Yevropa hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Tog' qo'riqxonalari va milliy tabiat bog'larida muhofaza ostiga olingan. SITESning II va Bonn konventsiyasining II ilovasi ga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o'tuvchiuyalovchi nominal kenja tur.

# QORAVOY

*Plegadis falcinellus* (Linnaeus, 1766)



- **Tarqalishi.** Amudaryoning quyi qismi, Zarafshon (uyalash), Amudaryo va Sirdaryo vohalaridagi suv havzalari (uchib o'tish). O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Turkmaniston, Janubiy Yevropa (uyalash); G'arbiy Osiyo, Hindiston, Bangladesh, Afrika, Madagaskar oroli (uyalash, qishlash). Shimoliy va Janubiy Amerika, Janubi-sharqiy Osiyo va Avstraliyada – boshqa kenja turi.
- **Yashash joylari.** Tekislikdagi qamishzorli sayoz suv havzalari.

- **Soni.** 1960 yillarda Janubiy Orolbo'yida uchrashi odatiy edi, hozirda ko'plab yashash joylarida yo'q bo'lib ketgan. Amudaryo deltasida 700–800 jufti, Zarafshon daryosining quyi oqimida taxminan 100 jufti uyalaydi; bir necha yuztasi uchib o'tadi. Turning dunyodagi populyatsiyasi qisqarib bormoqda.
- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – aprel–may oylarida. Qamishzor, suv bosgan butazorlarda boshqa qo'ton turlari bilan koloniya bo'lib uyalaydi; may – iyun oylarida 3–6 ta tuxum qo'yadi va 21 kun bosib yotadi; polaponlari iyun oyida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o'tishi – iyul–sentabr oyida. Mayda baliqlar va suvda yashovchi umurtqasizlar bilan oziqlanadi.

- **Cheklovchi omillar.** Orolbo'yi suv havzalarida suv rejimining o'zgarishi oqibatida yashash joylarining yemirilishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko'llar tizimi» davlat buyurtma qo'riqxonasida, Qoraqir, Dengizko'l va Arnasoy buyurtmaxonalari muhofaza ostiga olingan.



**Maqomi. 2 (VU:D):** Zaif, uchib o'tuvchi uyaloqchi nominal kenja tur.



# QIZILG'UZ

Phoenicopterus roseus (Pallas, 1811)



- **Tarqalishi.** Orol dengizining janubiy qirg'og'i va Amudaryo suv havzalari (davriy uyalash, muntazam uchib o'tishi); Sirdaryo va Zarafshon (uchib o'tishi). O'zbekistondan tashqarida: Yevrosiyaning janubig'arbi, Shimoliy va Janubiy Afrika (uyalash); Kaspiy dengizi janubi, O'rtayer dengizi, Hindiston, Pokiston (qishlash).
- **Yashash joylari.** Tekislikdagi yirik, sayoz ko'llarning botqoqlashgan qirg'oqlari.

- **Soni.** Doimo kam bo'lgan. Odatda bir necha o'nlab qushdan iborat galalarda, bir necha o'ntadan bir necha yuztasigacha uchib o'tadi. Dunyodagi populyatsiyasi 545 - 680 mingta atrofida. Umumiy soni ko'payib borayotgan bo'lsada, Janubi-g'arbiy va Janubiy Osiyo populyatsiyasi qisqarmoqda.
- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – mart mayda, kuzgisi – avgust - oktabrda. Suvda yashovchi umurtqasizlar va suv o'simliklari bilan oziqlanadi.

- **Cheklovchi omillar.** Orolbo'yi suv havzalari suv rejimining o'zgarishi oqibatida yashash joylarining yemirilishi, brakonyerlik.
- **Ko'paytirish.** Yevropa va Osiyo hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochoye ko'llar tizimi» davlat buyurtma qo'riqxonasida muhofaza ostiga olingan. SITESning II ilovasiga va Bonn konventsiyasining II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaiif, uchib o'tuvchiuyalovchi nominal kenja tur.

# VISHILDOQ OQQUSH

Cygnus olor (S.G. Gmelin, 1789)



■ **Tarqalishi.** Amudaryo suv havzasi (uyalash); Qizilqum cho'li (ko'chish), Buxoro viloyati (uyalash, uchib o'tish, qishlash). O'zbekistondan tashqarida: Yevroosiyoning shimoli. Uyalash va uchib o'tish yo'lida asosiy hududlar – Sudochye, Xadicha va Dengizko'l ko'llari, qishlashda – Xadicha va Dengizko'l.

■ **Yashash joylari.** Dengiz qirg'oqlari, tashlama suv ko'llari va suv omborlari.

■ **Soni.** 1950 yillarda janubiy Orolbo'yida ko'p uchir edi, hozirda yashash joylarining ayrimlarida yo'q bo'lib ketgan. Amudaryo deltasida 2000 yillar boshida 300–400 ga yaqin jufti uyalagan, endilikda bu ko'rsatkich ancha kamaydi. Bir necha yuztasi kichik (2–15) galalarda uchib o'tadi va qishlaydi. Hozirgi vaqtda Sudochye ko'lida 100 juft atrofida uyalasa, Moshanko'l va Xo'jako'lda 10 ga yaqini uyalaydi va uchib o'tishi qayd qilinadi.

■ **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – fevral-mart oylarida. Qamishzorlar orasiga, qiya orollarga in quradi, may oyida 3–9 ta tuxum qo'yadi va 35 kun bosib yotadi, polaponlari avgust-sentabr oylarida ucha boshlaydi.

■ **Cheklovchi omillar.** Suv havzalaridagi suv rejimining o'zgarishi oqibatida yashash joylari (suv havzalari, qamishzorlar) va ozuqa bazasining yo'q qilinishi, brakonyerlik.

■ **Ko'paytirish.** Dunyo hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko'llar tizimi» davlat buyurtma qo'riqxonasi va Dengizko'l (uyalash), Tuzkon, Qoraqir (uchib o'tish) va Dengizko'l (qishlash) buyurtma xonalarida muhofaza ostiga olingan.



NT

**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, uchib o'tadigan uyalovchi tur.

# OQBOSH O'RDAK

Oxyura leucocephala (Scopoli, 1769)



- **Tarqalishi.** Janubiy Orolbo'yi (uyalash, ko'chish), Buxoro viloyatidagi suv havzalari (nomuntazam uyalash); Amudaryo va Sirdaryo vodiysi, jumladan, Farg'ona vodiysi, Markaziy Qizilqum, Mirzacho'l (uchib o'tish); Dengizko'l (qishlash), Xadicha, Zikri ko'llari, To'dako'l suv ombori.
- **Yashash joylari.** Tekislikdagi serqamish chuchuk va nimsho'r ko'llar.

- **Soni.** Soni beqaror bo'lgan mazkur tur davriy ravishda yo'qolib ketish xavfi ostida qoladi. 1930-yillarda O'rta Osiyo va Qozog'istonda 30 mingdan ortig'i yashar edi. O'tgan asrning 60-yillaridan so'ng oqbosh o'rdak O'zbekistonda uchramay qo'ygan. Asr oxirigacha turning O'zbekistonda uyalashiga oid ma'lumotlar bo'lmagan.
- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o'tishi – mart aprel oyida. Qirg'oqdagi qamishzorlarda yerga in quradi; may oyida 6-10 ta tuxum qo'yadi va 25-27 kun bosib yotadi. Polaponlari avgust-sentabr oylarida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o'tishi oktabrda, noyabrdan mart oyigacha qishlaydi. Suv o'tlari va suvda yashovchi umurtqasizlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Amudaryo va Sirdaryo havzalarida suv rejimining o'zgarishi (suv havzalarining qurib qolishi, qamishzorlar yo'qolib ketishi) oqibatida yashash joylarining yo'q qilinishi, o'ta sovuq kelgan qishlar va qurg'oqchilik, brakonyerlik (to'r bilan baliq ovlash).
- **Ko'paytirish.** Angliya parvarishxonalarida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko'llar tizimi» davlat buyurtma qo'riqxonasida, Dengizko'l va Tuzkon ko'li buyurtma xonalarida muhofaza ostiga olingan. SITES ning II ilovasiga va Bonn konventsiyasining II ilovasiga kiritilgan.



EN

**Maqomi. 1 (EN):** Yo'qolib borayotgan uchib o'tuvchi-uyalovchi tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# OQ DUMLI SUVBURGUT

*Haliaeetus albicilla* (Linnaeus, 1758)



- **Tarqalishi.** Janubiy Orolbo‘yi (uyalash), qishlashi va uchib o‘tishi – baland tog‘lar va Farg‘ona vodiysidan tashqari deyarli barcha hududlarda. Uchib o‘tishi va qishlashida asosiy hududlar – Aydarko‘l va Dengizko‘l.
- **Yashash joylari.** Tekislik va tog‘ etaklaridagi yirik suv havzalari.
- **Soni.** Doimo kam bo‘lgan. So‘nggi yillarda soni ortgan. Yakka holda, juft va guruh bo‘lib uchib o‘tadi; uyalashi sanoqli va nomuntazam; 400 donaga yaqini qishlaydi (Dengizko‘lda 94 tagacha, Janubiy O‘zbekistonda 267 ta). Jami taxminan 10 mingtadan iborat.



- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o‘tishi – fevral-mart oyida. Qoyalarda in quradi; mart-aprel oyida 1-3 ta tuxum qo‘yadi va 35-40 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun-iyul oyida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o‘tishi – sentabr-oktabr, qishlashi esa noyabrdan fevral oyigacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Suvda suzuvchi qushlar, baliqlar, ba‘zan o‘laksalar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Orol havzasida suv rejimining o‘zgarishi oqibatida yashash joylarining yo‘qotilishi, brakonyerlik.
- **Ko‘paytirish.** Dunyo hayvonot bog‘larida ko‘paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko‘llar tizimi» davlat buyurtma qo‘riqxonasida (uyalash joylari), Tuzkon, Dengizko‘l, Qoraqir ko‘li (uchib o‘tish, qishlash davri) buyurtmaxonalari muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga va Bonn konvensiyasining I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi. 2 (VU:D):** Zaiif, uchib o‘tuvchi uyalovchi nominal kenja tur.



# JO'RCHI (Kal jo'rchi)

Neophron percnopterus (Linnaeus, 1758)



- **Tarqalishi.** Ko'hitang, Bobotog', Hisor, Boysuntog', Chotqol, Qurama, Piskom, Turkiston tog'lari, Zarafshon tog'ining yonbag'irlari, Qizilqum cho'lining markaziy qismi, Nurota tog' tizmasi tarmoqlari, Ustyurt yassi tekisligi, Amudaryo qayirlari.
- **Yashash joylari.** Tyan-Shan va Pomir-Oloyning arid tizmalari atrofi va cho'l pasttog'lari. Uyalashda tarqalishining yuqori chegarasi dengiz sathidan 1300-1500 metrdan oshmaydi, uyalash yakunlangandan so'ng uncha ko'p bo'lmagan miqdorda 2500-2700 metrgacha ko'tariladi. Jo'rchi in uchun joy tanlashida yemish qidirish mumkin bo'lgan yaylovli ochiq joylar yoki qishloqlar yaqinligi muhim sanaladi.

- **Soni.** 1990-2000 yillarda soni O'zbekistonda 200 juft atrofida deya baholangan. Hozirgi vaqtda – 135-140 juft. Global populyatsiyasi taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra 20-61 ming bo'lgan ushbu noyob qush turi kamayib bormoqda.
- **Yashash tarzi.** Uyalash uchun mart oyida uchib keladi. Qishlov uchun uchib ketishi sentabr - oktabr oyiga to'g'ri keladi. Qoya va jarliklarning o'yiqlariga in quradi, ko'pincha boshqa yirtqichlarning tashlandiq inlaridan foydalanadi. Yosh qushlarning sezilarsiz qismi mamlakatning janubiy hududlarida qishlash uchun qoladi.
- **Cheklovchi omillar.** Mayda chorva mollari bosh sonining qisqarishi va chorvachilik usullarining takomillashuvi tufayli ozuqa resurslari kamayganligi; ko'payish mavsumida ta'qib qilinishi va notinchligi.



- **Ko'paytirish.** Hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Chotqol, Nurota, Hisor va Surxon qo'riqxonalarida, Ugom-Chotqol va Zomin milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan. SITESning II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o'tuvchi uyalovchi nominal kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [EN].



# TASQARA

*Aegypius monachus* (Linnaeus, 1766)



■ **Tarqalishi.** G'arbiy Tyan-Shan, G'arbiy Pomir-Oloy, Bo'kantov, Tomditov qoldiq tog'lari. O'zbekistondan tashqarida: Janubiy Yevropa, Shimoliy Afrika, G'arbiy, O'rta va Markaziy Osiyo, Hindiston, Oltoy, Mo'g'uliston va Xitoy.

■ **Yashash joylari.** Tog'larning etak va o'rta (d.s.b. 500-2500 m) qismlari (uyalash); tog' va tekisliklar, shu jumladan, haydaladigan yerlar ham (ko'chish).

■ **Soni.** 1980-yillarda 80ga yaqin jufti (Nurota tog'i – 40-50; Bo'kantov – 5-6, Boysuntov – 1, Turkiston tog'i – 6, Chotqol tog'i – 10-13), Hisor tog'ida 75-80 zoti uyalashi qayd etilgan. Hozirda soni asta-sekin kamayib bormoqda. Hisor davlat qo'riqxonasida 1997 yildan 2003 yilgacha turning soni 85 tadan 155 tagacha oshdi. G'arbiy Tyan - Shanda soni barqaror. Respublikaning boshqa hududlarida turning sonidagi o'zgarishlar bo'yicha ma'lumotlar mavjud emas. Surxon qo'riqxonasida 2015 yilda 8-10 ta tasqara borligi qayd qilingan. Uyalamaydigan davrda ushbu noyob qushlarning yakka va kichik guruhlarini tekislik suv havzalarida uchratish mumkin. Dunyodagi populyatsiyasi 7,2-10 ming juft bo'lib, tobora qisqarib bormoqda.



■ **Yashash tarzi.** Daraxtlar, butalar (alohida juft bo'lib) va qoyalarda (koloniya bo'lib) uyalaydi. Fevral - aprel oyida 1 ta tuxum qo'yadi va 54-56 kun bosib yotadi. Polaponlari iyul-sentabr oyidan ucha boshlaydi. Nomuntazam ko'chib turadi. Tuyoqlilar o'laksasi, ba'zan toshbaqalar bilan oziqlanadi.

■ **Cheklovchi omillar.** Yovvoyi tuyoqlilar sonining kamayishi, brakonyerlik.

■ **Ko'paytirish.** Dunyo hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Tog' qo'riqxonalarini va milliy tabiat bog'larida muhofaza ostiga olingan. SITESning II Ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o'tuvchi uyalovchi nominal kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

# BURGUT

*Aquila chrysaetos* (Linnaeus, 1758)



**Tarqalishi.** Ustyurt yassi tekisligi, Janubiy Orolbo'yi, Qizilqum cho'li (1), tog'li hududlar (2). O'zbekistondan tashqarida: Angliya, G'arbiy Yevropa janubi, G'arbiy Osiyo, Turkmaniston (1), Markaziy Osiyo tog'lari (2). Ispaniya, Shimoliy Yevrosiyo, Shimoliy Afrika, Shimoliy Amerikada – boshqa kenja turlari.

**Yashash joylari.** Cho'lning qumloq massivlari va qoldiq tog'lari, tog' etaklaridagi jarliklar, tog'larning o'rta va baland qismidagi qoyaliklar.

■ **Soni.** Doimo kam bo'lgan. Hozirgi vaqtda Surxon qo'riqxonasi va unga tutash joylarda 20 ta atrofida bor. So'nggi yillarda elektr uzatish tarmog'i ustunlarida va Qizilqum cho'lidagi yirik kanallarning sariq tuproqli jarliklariga in quradi. Taxminan 200 jufti uyalashi taxmin qilinadi. Dunyodagi populyatsiyasi 300 ming bo'lib, holatiga ko'ra barqaror hisoblanadi.

■ **Yashash tarzi.** Qoyalar, jarliklar, daraxtlar va elektr uzatish tarmoqlarining simyog'ochlariga in quradi. Fevral-mart oyida 1-3 ta tuxum qo'yib, 43-45 kun mobaynida bosib yotadi. Polaponlari iyun-iyul oyidan ucha boshlaydi. Mayda sut emizuvchilar, qushlar, ilonlar, toshbaqalar, ba'zan esa o'laksalar bilan oziqlanadi.



- **Cheklovchi omillar.** Dov-daraxtlar kesib tashlanishi, yovvoyi hayvonlar sonining kamayishi va o'tlatiladigan chorva mollari sonining ko'payishi bilan bog'liq ravishda ozuqa bazasining uzoq muddatli o'zgarishi, inlarining buzib tashlanishi, odamzot tomonidan tinimsiz ta'qib qilinishi.
- **Ko'paytirish.** Dunyoning ko'plab hayvonot bog'larida ko'paytiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Qo'riqxonalar va milliy tabiat bog'larida muhofaza ostiga olingan. SITESning II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o'tuvchi uyalovchi nominal kenja tur.



# ITOLG'Í

Falco cherrug (J.E. Gray, 1834)



**Tarqalishi.** Uyalovchi populyatsiyaning salmoqli qismi o'troq sanaladi. O'tmishda tekislik va past tog'li hududlarda ko'p uchragan. Hozirgi vaqtda G'arbiy Tyan-Shan va Hisor-Oloy tog' tizmalarida, Qizilqum cho'lidagi qoldiq past tog'larda yakka-yakka inlari borligi qayd qilinadi. Uchib o'tuvchi va qishlovchi turlar butun Respublika hududi bo'ylab uchrashi mumkin.

**Yashash joylari.** Sariq tuproqli jarliklar, past va qoldiq tog'lar qoyatoshlari (uyalash). Uyaga yaqin joylarda yetarli miqdorda ozuqa bo'lishi itolg'i uyalashi uchun hal qiluvchi shart-sharoitlardan biri sanaladi.

**Soni.** 1980 yillar boshida populyatsiya holati optimal hisoblangan. 1990 yillarda noqonuniy ovlash tufayli soni keskin kamayib, taxminan 120-150 juftni tashkil qilgan. Hozirgi vaqtda mamlakat bo'yicha 70 juft atrofida ekanligi taxmin qilinadi.

**Yashash tarzi.** Qoyalar, jarliklar, elektr uzatish liniyalari ustunlarida in quradi; fevral-martda 3-5 ta tuxum qo'yadi va 28 kun bosib yotadi; polaponlari may-iyun oylarida ucha boshlaydi. Kuzda va qishda keng ko'lamda ko'chib yuradi. Kuzgi uchib o'tishi – sentabr-noyabr oyida, dekabrdan fevralgacha qishlaydi. Bahorgi uchib o'tishi – martda. Kemiruvchilar, qushlar bilan oziqlanadi.

**Cheklovchi omillar.** Kemiruvchilar sonining o'zgarib turishi, noqonuniy ovlash, inlarining buzib tashlanishi. Elektr uzatish tarmoqlarida ham ko'p nobud bo'ladi. Genetik introgressiya. Ko'paytirish. Turli mamlakatlar, jumladan, O'zbekistondagi parvarishxonalarda muvaffaqiyatli ko'paytirilmoqda.

**Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Chotqol, Nurota, Hisor va Surxon qo'riqxonalarida, Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida hamda Zomin xalq bog'ida muhofaza ostiga olingan.



**EN** **Maqomi.** 1 (EN): Yo'qolib borayotgan uchib o'tuvchi-uyalovchi tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# ZARAFSHON QIRG'OVULI

*Phasianus colchicus* (Linnaeus, 1758)



- **Tarqalishi.** Zarafshon daryosi va Qashqadaryo vodiyesi: Samarqand, Buxoro, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlari.
- **Yashash joylari.** To'qayzorlar, sohilbo'yi qamishzorlari, sug'oriladigan yerlar (ko'chish).

- **Soni.** 1960-1970 yy. keskin qisqarib, areali janubida umuman yo'q bo'lib ketgan. Hozirda soni barqarorlashgan (jami 5 mingga yaqin) bo'lsa-da, biroq muhofaza choralari bog'liq (Zarafshon Milliy tabiat bog'ida – 2 mingga yaqin). O'tgan asrning 90-yillarida Zarafshon Milliy tabiat bog'ida 3,5 ming atrofida yashagan. 2015 yilga kelib ularning soni 1,6 mingtagacha kamayib ketgan. Paxta ekin maydonlarining qisqarishi va ularning donli hamda sabzavot ekinlari bilan almashishi tufayli qirg'ovullar agrolandshaftlarda joylashib olib boshladi va bu odatiy tus oldi. Ayni paytdagi aniq soni ma'lum emas, 20 mingdan ortiq deya taxmin qilinadi.

- **Yashash tarzi.** Poligam. Inini yerga quradi. Mart-iyul oyida 4-16 ta tuxum qo'yadi va 23-24 kun bosib yotadi. Polaponlari avgust-sentabr oylaridan ucha boshlaydi. Hashoratlar, chakanda mevalari va o'tlarning urug'lari bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** To'qayzorlarning qisqarishi, suvloqlar yo'qligi, yong'inlar, toshqinlar, brakonyerlik, 1960-1970 yillarda pestitsidlarning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi.



- **Ko'paytirish.** Zarafshon Milliy tabiat bog'ida ko'paytirish tajribasi mavjud.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Zarafshon Milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan.



**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, uchib o'tadigan uyalovchi tur.

# YO'RG'A TUVALOQ

*Chlamydotis undulata* (Jacquin, 1784)



- **Tarqalishi.** Ustyurt yassi tekisligi, Qizilqum sahrosi va Qarshi cho'li (uyalash, ko'chish), Janubiy Qizilqum (nomuntazam qishlash), Mirzacho'l (o'tmishda uyalash, ko'chish).
- **Yashash joylari.** Cho'llarning barxanli, sho'rxok qismi (uyalash), vohalardan tashqari barcha tekisliklar (uchib o'tish).
- **Soni.** 1,5-3 ming donasi uyalaydi (har bir kvadrat kilometrda 0,05-0,4 dan), 20 mingga yaqini uchib o'tadi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, dunyodagi populyatsiyasi (33-67 mingta) keyingi yillarda 39-40 % ga kamaygan.

- **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib kelishi—fevral-mart oyida. Aprel-may oyida yerga 2-5 ta tuxum qo'yadi va 21-24 kun bosib yotadi. Polaponlari iyun-iyul oyida ucha boshlaydi. Kuzgi uchib o'tishi – avgust-noyabr oyida. O't va o't urug'i, umurtqasizlar, mayda kemiruvchilar va sudralib yuruvchilar bilan oziqlanadi.

- **Cheklovchi omillar.** Qishloq xo'jaligi rivojlanishi, sanoat o'zlashtirilishi, shaharlar va aholi punktlarining o'sishiga bog'liq ravishda qo'riq yerlarning o'zlash tirilishi (1960-yillardan), brakonyerlik. Uchib o'tish va uyalash davrida qurol va lochinlar yordamida ruxsatsiz ovlash (1980 yillardan), tuxumi va polaponlarini yig'ish, elektr uzatish tarmoqlarida nobud bo'lishi.

- **Ko'paytirish.** O'zbekistondagi ikkita parvarishxonada yo'rg'a tuvaloq ekologiyasi va ularni ko'paytirish hamda muntazam ravishda yovvoyi tabiatga qo'yib yuborish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Qarnabcho'l buyurtmaxonasi va Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi. 2 (VU:D):** Zaif, uchib o'tuvchi uyalovchi nominal kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# TARG‘OQ

Chettusia gregaria (Pallas, 1771)



- **Tarqalishi.** Ushbu noyob qushni yurtimiz hududida faqat uchib o‘tish davrida uchratish mumkin. Hozirgi vaqtda Qizilqum cho‘lining markaziy qismida, Aydarko‘l - Arnasoy ko‘llar tizimida, To‘dako‘l va Tolimarjon suv omborlarida uchrashi qayd qilinadi.
- **Yashash joylari.** Suv havzalarining o‘simliklar siyrak o‘sib yotgan yalang va zaxob qirg‘oqlari – dam olish va suvloq uchun; quruq cho‘llashgan yerlar, tashlandiq yerlar, ekin yig‘ishtirilgan yer maydonlari – oziqlanish uchun.

■ **Soni.** 1970-2000 yillarda O‘zbekistonda yakka yoki uncha katta bo‘lmagan uchib o‘tuvchi galalari ma‘lum bo‘lgan (10-20 dona qush). Bahorda targ‘oqlar uncha katta bo‘lmagan galalarda uchishi va aniq to‘xtash joyi bilan bog‘liq emasligini taxmin qilish mumkin.

■ **Yashash tarzi.** Bahorgi uchib o‘tishi – fevral - aprelda, kuzgisi – iyul-oktabrda. Suvda yashovchi umurtqasiz jonivorlar, chumoli va tangaqanotlilar bilan oziqlanadi. Hashoratlar mo‘l bo‘lganda uzoq vaqt suvsiz yashashi mumkin.

■ **Cheklovchi omillar.** Qo‘riq yerlarning o‘zlashtirilishi. Yaylovlarda o‘tlatish miqdori kamayganligi oqibatida yashash joylarini baland bo‘yli maysalar qoplashi. Ko‘chish davrida noqonuniy ovlash.

■ **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.

■ **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. «Sudochye ko‘llar tizimi» davlat buyurtma qo‘riqxonasida va Tuzkon ko‘li buyurtmaxonasida muhofaza ostiga olingan. Bonn konventsiyasining I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, uchib o‘tuvchi uyalovchi nominal kenja tur.  
TMXI Qizil ro‘yxatiga kiritilgan [CR].

# SUDRALIB YURUVCHILAR

Sudralib yuruvchilar 21



## ! Diqqat.

*Diqqat, inson hayoti uchun xavfli ba'zi sudralib yuruvchilar, masalan, ilonlar, ehtiyot bo'ling!!!*

- *Sudralib yuruvchilar (lot. **Reptilia**) asosan quruqlikda yashovchi umurtqali hayvonlarning an'anaviy ravishda ajralib turadigan sinfi bo'lib, ular orasida zamonaviy toshbaqalar, timsohlar, tumshuqlilar mavjud.*
- *Hozir sudralib yuruvchilarning 11733 ga yaqin turi mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi qobiqlilar qatoriga kiradi.*



# O'RTA OSIYO CHO'L TOSHBAQASI

Testudo (Agrionemys) horsfieldii (Gray, 1844)



## ■ **Tarqalishi.**

Mamlakatimiz hududining barcha tekislik qismlarida tarqalgan (qo'zg'aluvchan qumlardan tashqari). O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston, Eron, Afg'oniston, Shimoli-g'arbiy Xitoy va Shimoliy Pokiston.

## ■ **Yashash joylari.**

Mustahkamlashgan qumlar, sertuproq cho'llar. Tog'da dengiz sathidan 1300 metr balandlikkacha ko'tariladi. Ba'zan vodiydagi siyrak maysali dashtlar va qishloq xo'jaligi yerlari (shudgor, poliz va dalalar)ga kiradi.

- **Soni.** Arealining salmoqli qismida soni gektariga 1,5 tadan oshmaydi; qoldiq tog'larning yonbag'irlaridagi lokal tekisliklarida - gektariga o'rtacha 11,7 ta; tog'oldi shag'alliqumoq tekisliklarda – gektariga o'rtacha 7,63 ta. Arealining qolgan qismida ushbu tur toshbaqalar kam sonli. Soni gektariga 45,9-67,3 gacha bo'lgan kichik lokal hududlar ham ma'lum.
- **Yashash tarzi.** Kunduz paytlari faol hayot kechiradi. Iyun oyida yozgi uyquga ketadi, keyinchalik u qishki uyquga ulanib ketadi. Uzunligi 1-2 metr bo'lgan in qaziydi. Mart oyida uyg'onadi va bir necha kundan so'ng juftlashadi. Aprel oyidan iyun oyigacha 2-3 marta 2-6 tadan tuxum qo'yadi. 80–110 kundan so'ng tuxumdan yorib chiqqan toshbaqachalar qishlash uchun tuproq ostida qoladi.
- **Ko'paytirish.** Xususiy parvarishxonalarda muvaffaqiyatli ko'paytirish mumkin.
- **Muhofaza choralari.** Qizilqum, Surxon, Nurota davlat qo'riqxonalarida va Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida muhofaza ostiga olingan. Turning yashash joylarida muhofazasini kuchaytirish, bahorgi davrda chorva mollari o'tlatilishi nazorat ostiga olinishi lozim.



**Maqomi.** 2 (VU): Zaiif, kamayib borayotgan O'rta Osiyo endemik turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# MOLCHANOV TO'GARAKBOSHI

Phrynocephalus moltschanowi (Nikolsky, 1913)



## ■ **Tarqalishi.**

Janubiy Orolbo'yi (Qoraqalpog'iston). Areali hozirgi Sirdaryo va Amudaryoning o'tmishdagi del'talari (shimoliy Axchadaryo allyuial delta tekisligi) ni qamrab oladi. Beltog' tepaligining janubi-sharqiy qismida ham topilmalar aniqlangan. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'istonning chegaradosh hududlari.

## ■ **Yashash joylari.**

Tipik sklerobiont, qattiq tuproqda yashaydi. Ko'proq taqir va o'simliklari kam sho'rxoklarda uchraydi.

- **Soni.** Bir gektar maydonda 1 tadan 4 tagacha uchraydi (o'rtacha zichligi gektariga 2,6 ta).
- **Yashash tarzi.** May va iyun oyi boshlarida sutkaning yorug' vaqtida, soat 8 dan 20 gacha faol hayot kechiradi. O'zining uncha chuqur bo'lmagan inida jon saqlaydi. Kunning issiq paytida va tunda butalar ostiga yashirinadi. May-iyun oylarida juftlashadi. Ikki va uchtadan tuxum qo'yadi. Mavsum davomida ikki marta tuxum qo'yishi mumkin. Hayotining birinchi yili oxiriga qadar jinsiy voyaga yetadi. Hashoratlar, asosan, chumolilar va o'rgimchaksimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Chorva mollarining haddan ziyod ko'p boqilishi oqibatida yashash joylarining tanazzulga uchrashi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Arealini batafsil aniqlash, ekologiyasini o'rganish, turning yashash joylarida muhofazasini tashkil etish zarur.



**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, lokal tarqalgan, tabiiy kam sonli Orolbo'yi endemik turi.

# SHTRAUX TO‘GARAKBOSHI

Phrynocephalus strauchi (Nikolsky, 1905)



## ■ **Tarqalishi.**

*Farg‘ona vodiysi. O‘zbekistondan tashqarida: Tojikiston va Qirg‘izistonning chegaradosh hududlari.*

## ■ **Yashash joylari.**

*Cho‘llarning o‘tbutalari siyrak, qumi qisman va to‘liq mustahkamlashgan qismlari, qumoq taqir va sho‘rxok yerlar.*

- **Soni.** 1960-1970 yillari lokal populyatsiyalarda bahor paytida gektariga 12 tagacha, kuzda esa 48 tagacha qayd qilinar edi. 1999 yili Yozyovon tabiiy yodgorligi hududida gektariga 8–11 ta, 2008 yili Jumashuy qishlog‘i yonida esa 10 tadan 60 tagacha hisobga olingan. Hozirda aksariyat yashash joylarida yo‘q bo‘lib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Mart oktabr oylarida faol hayot kechiradi. O‘z inida jon saqlaydi va qishlaydi. Juftlashishi mart-aprel oylarida sodir bo‘ladi. Bir yilda 2 marta – may - iyun oylarida – 3–4 tadan tuxum qo‘yadi.
- **Cheklovchi omillar.** Cho‘l hududlarida qo‘riq yerlarni o‘zlashtirish, ayniqsa, yerlarni sug‘orish.
- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Saqlanib qolgan barcha lokal populyatsiyalarini aniqlash, muhofazasi va tutqun sharoitda ko‘paytirishni tashkil etish lozim.



EN

**Maqomi. 1** (EN): Yo‘q bo‘lib ketayotgan, lokal tarqalgan kamyob endemik tur. TMXIning Qizil ro‘yxatiga kiritilgan: zaif tur [VU].



# SAID-ALIYEV TAQIR TO'GARAKBOSHI

Said-Aliev Sunwatcher *Phrynocephalus helioscopus* (Pallas, 1771)



## ■ **Tarqalishi.**

Farg'ona vodiysi. O'zbekistondan tashqarida: Tojikiston va Qirg'izistonning chegaradosh hududlari. Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlari, Rossiya janubi (quyi Povoljye, Dog'iston), Kavkazorti, Shimoli-g'arbiy Eron, Afg'oniston, Shimoli-g'arbiy Mo'g'uliston va Shimoli-g'arbiy Xitoyda – boshqa kenja turlari.

## ■ **Yashash joylari.**

Tekislik va tog' etaklaridagi qattiq taqirsimon, shag'alli, sho'r tuproqli, o'simligi kam cho'llashgan yerlar; tubi loyqa qurib qolgan daryo o'zanlari.

- **Soni.** 1960-1970 yillarda ko'p bo'lgan, hozirda juda kam uchraydi. Aprel oyining o'rtasida 2 soatlik sayr davomida 8 tagacha uchratish mumkin bo'lsa, kuzda 6 tagacha uchraydi.
- **Yashash tarzi.** Mart oyidan oktabr oyi oxirigacha faol hayot kechiradi, o'z iniga yoki kemiruvchilar uyasiga berkinadi va o'sha yerda qishlaydi. Mart - aprel oylarida juftlashadi. Yiliga 2-3 marta – may iyun oylarida – 2 - 10 tadan tuxum qo'yadi. Iyun-iyul oylarida bolalari tuxumdan chiqadi va bir qishlovdan so'ng jinsiy voyaga yetadi. Mayda hashoratlar (asosan, chumolilar) va o'rgimchaksimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Qo'riq yerlarning o'zlashtirilishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Saqlanib qolgan barcha lokal populyatsiyalarini aniqlash, muhofazasi va tutqunlikda ko'paytirish choralari tashkil qilish lozim.



**Maqomi. 1 (EN):** Yo'q bo'lib ketayotgan, lokal tarqalgan endemik kenja tur.

# BETTGER KASPIY TO'GARAKBOSHISI

Phrynocephalus raddei (Boettger, 1888)



## ■ **Tarqalishi.**

Surxondaryo viloyatining janubi. O'zbekistondan tashqarida: Janubi-g'arbiy Tojikiston va Sharqiy Turkmaniston. Markaziy va G'arbiy Turkmanistonda – boshqa kenja turi.

## ■ **Yashash joylari.**

Gilli va taqir yerlarda yashaydi, ba'zan o'simliklar siyrak o'sadigan shag'alli tuproqlarda ham uchratish mumkin. Sariq va shag'al aralashgan sariq-qum tuproqli yerlarni afzal ko'radi.

- **Soni.** Kam sonli tur. Zichligi bir gektarga 8 tagachani tashkil qiladi.
- **Yashash tarzi.** Fevral o'rtasidan noyabr oyigacha faol. Boshpana sifatida o'zi qazigan va uncha chuqur bo'lmagan uyalardan foydalanadi. Mart-may oylarida juftlashadi. Bir mavsumda urg'ochi to'garakboshi ikki marta 2-6 tadan (ko'pincha 4 ta) tuxum qo'yadi. May oyining oxirida – iyun oyining boshida yangi to'garakboshlar paydo bo'ladi va kelgusi yilning bahorida jinsiy voyaga yetadi. Hashorotlar (asosan chumolilar), kapalak qurti va o'rgimchaksimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yashash joylari degradatsiyasi.
- **Ko'paytirish.** Amalga oshirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Turning tarqalish doirasiga aniqlik kiritish, yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish va tutqunlikda ko'paytirish zarur.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, kamayib borayotgan endemik kenja tur.

# RUSTAMOV STSINK GEKKONI

Rustamov Turkestan Teratoscincus rustamowi (Szczerbak, 1979)



## ■ **Tarqalishi.**

Farg'ona vodiysining janubi. O'zbekistondan tashqarida Tojikistonning chegaradosh hududlarida uchraydi.

## ■ **Yashash joylari.**

Cho'lining sochiluvchan, qisman va butkul mustahkamlashgan qumli massivlari, sho'rxok taqirlar va tog' etaklaridagi zich tuproqli yerlar.

- **Soni.** 1980-yillarda bir gektarda o'rta hisobda 12-24 donagacha uchrar edi (Oqqum, Yozyovon cho'llari). 1999 yilda Yozyovon tabiiy yodgorligi hududida 2,5 km oraliqda 39 ta hisobga olingan. Hozirda yashash joylarining aksariyatida yo'q bo'lib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Mart-oktabr oylarida tunlari faol hayot kechiradi. Kunduzi qumning nam qatlamigacha yetadigan iniga yashirinadi, o'sha yerda qishlaydi. Juftlashishi aprel oyida sodir bo'ladi. Yiliga 2 marta (iyun-avgustda) 1-2 tadan tuxum qo'yadi. Bolasi iyul oyining o'rtasidan sentyabr boshigacha tuxumdan chiqadi va hayotining ikkinchi yilida jinsiy voyaga yetadi. Mayda hashorat va o'rgimchaksimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yashash joylarining yo'q qilinishi.
- **Ko'paytirish.** Toshkent hayvonot bog'ida ko'paytirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Yozyovon tabiat yodgorligi hududida saqlanadi. Saqlanib qolgan barcha lokal populyatsiyalari ro'yxatini tuzish, sonini hisobga olish va ular bo'yicha uzoq muddatli monitoring tashkil qilish lozim.



**Maqomi. 1 (EN):** Yo'q bo'lib ketayotgan, mozaik tarqalgan, endemik tur.

# SILLIQ GEKKONCHA

*Alsophylax laevis* (Nikolsky, 1907)



## ■ **Tarqalishi.**

Markaziy Qizilqum. Ushbu tur Surxondaryo viloyati janubida faqat bir marta topilgani ma'lum. O'zbekistondan tashqarida Turkmanistonning janubi-g'arbida ajrab qolgan populyatsiyasi mavjud.

## ■ **Yashash joylari.**

Qumli va tuproqli cho'llar chegarasidagi siyrak o't-butali taqirlar.

- **Soni.** 1970-yillarda lokal populyatsiyalarda har 1 gektar maydonda 0,3 dan (Oyoqog'itma botig'i) 1600 donagacha (Quljuq-tov qoldiq tog'lari) uchrar edi. Hozirda aksariyat yashash joylarida yo'q bo'lib ketgan, qolganlarida esa soni keskin kamayib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Mart - oktabr oyida tunlari faol hayot kechiradi. Kunduzi tuproqdagi yoriqlarga, o'z iniga yoki hashoratlar va boshqa kaltakesaklar uyalariga berkinadi, o'sha yerda qishlaydi. Mart - aprel oyida juftlashadi. Mavsumda (may oyidan avgust oyigacha) 1–2 marta bir yoki ikkitadan tuxum qo'yadi.
- **Cheklovchi omillar.** Xo'jalik maqsadida qo'riq yerlarni o'zlashtirish, buning oqibati o'laroq, ushbu tur soniga ta'sir qiluvchi gidrologik rejimning o'zgarishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralar.** Ko'zdan yashirinadigan va tungi hayot kechiradigan mayda jonivorlar sonini muvofiq baholash usullarini ishlab chiqish, umumiy sonini hisobga olish va lokal populyatsiyalari ustidan uzoq muddatli monitoringni tashkil qilish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan, endemik tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [CR].

# QALQONLI GEKKONCHA

*Alsophylax loricatus* (Strauch, 1887)



■ **Tarqalishi.**

*Farg'ona vodiysi.*

**Yashash joylari.**

■ *Qadimgi vohalar, eski paxsa imorat va xarobalar, ariq bo'ylari. Tabiiy biotoplarda yo'q bo'lib ketgan.*

- **Soni.** 1970-yillargacha ko'p bo'lgan. Hozirda soni qisqarib bormoqda.
- **Yashash tarzi.** Mart-oktabr oylarida tunlari faol hayot kechiradi. Kunduzi loy suvoqli eski uylar devorlarining yoriq va kovaklari, turli axlat qoldiqlari, eski chirigan yog'och xodalar tagiga, ariq bo'ylaridagi hashoratlar va kemiruvchilarning iniga berkinadi, o'sha yerda qishlaydi ham. Aprel-may oyida juftlashadi. Iyun avgustda bir-ikki marta 1-2 tadan tuxum qo'yadi. Avgust oyida bolalari tuxumdan chiqadi va hayotining ikkinchi yilida jinsiy voyaga yetadi.
- **Cheklovchi omillar.** Eski paxsa imoratlarni ta'mirlash, sug'orish tarmoqlarini yangilash va boshqalar.
- **Ko'paytirish.** Xususiy terrariumchilar orasida ushbu tur muvaffaqiyatli parvarishlanganligi va ko'paytirilganligi haqida ma'lumotlar bor.
- **Muhofaza choralari.** Ko'zdan yashirinadigan va tungi hayot kechiradigan mayda jonivorlar sonini muvofiq baholash usullarini ishlab chiqish, umumiy sonini hisobga olish va lokal populyatsiyalari ustidan uzoq muddatli monitoringni tashkil qilish lozim.



**Maqomi.** 1 (EN): *Yo'q bo'lib ketayotgan, mozaik tarqalgan, relikt endemik tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].*

# FARG'ONA QUM KALTAKESAGI

Eremias scripta (Strauch, 1867)



## ■ Tarqalishi.

Farg'ona vodiysi. O'zbekistondan tashqarida: Tojikiston, O'rta Osiyoning qolgan mamlakatlari, Sharqiy Eron, Shimoliy Afg'oniston va Shimoliy Belujiston (Pokiston) da boshqa kenja turlari.

## ■ Yashash joylari.

Cho'llarning siyrak o't-butali mustahkamlashgan va yarim mustahkamlashgan barxanlari. Ba'zan qumi ko'chadigan joylarni ham makon tutadi.

- **Soni.** 1960–1970 yillarda lokal populyatsiyalarda har bir gektarda 14–25 tagacha hisobga olinar edi. Hozirda aksariyat yashash joylarida yo'q bo'lib ketgan, qolganlarida esa nihoyatda kam uchraydi. 1999 yilda Yozyovon tabiiy yodgorligi qum barxanlarida bir gektarda 1–5 ta hisobga olingan.
- **Yashash tarzi.** Mart-oktabr oyida faol hayot kechirib, o'z inida yashaydi va o'sha yerda qishlaydi. Mart–aprel oylarida juftlashadi. Yiliga 2–3 marta may–iyul oylarida 1–2 tadan tuxum qo'yadi. Bolalari iyun avgust oyida tuxumdan chiqadi va qishlovdan so'ng jinsiy voyaga yetadi. Hashorat va o'rgimchaksimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Cho'l hududidagi qo'riq yerlarning o'zlashtirilishi, ayniqsa, yerlarni shudgorlash va sug'orish ishlari.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Saqlanib qolgan barcha lokal populyatsiyalarini aniqlash, muhofazasi va tutqunlikda ko'paytirish choralarni ko'rish zarur.



EN

**Maqomi. 1 (EN):** Yo'q bo'lib ketayotgan, lokal tarqalgan Farg'ona vodiysi endemik kenja turi.



# BO‘Z ECHKEMAR

Varanus griseus (Daudin, 1803)



## ■ **Tarqalishi.**

Janubiy Orolbo‘yidan Farg‘ona vodiysigacha bo‘lgan cho‘l va yarim cho‘llar. O‘zbekistondan tashqarida: O‘rta Osiyo va Janubiy Qozog‘iston.

## ■ **Yashash joylari.**

Tekislikda yashovchi turlar toifasiga mansub. Ba‘zan d.s.b 1000 metrgacha bo‘lgan qoldiq tog‘larning yonbag‘irlarida ham uchraydi.

- **Soni.** Tabiatan kam sonli. 1990 yillarning boshlarida ularning umumiy soni 45 mingga, alohida Farg‘ona populyatsiyasida esa 200 ga yaqin bo‘lgan. Boshpana joylar mavjudligi va ozuqa bazasiga bog‘liq ravishda turli yashash joylarida zichligi sezilarli darajada turlanadi.
- **Yashash tarzi.** Aprel-oktyabr oylarida faol hayot kechiradi. Katta qumsichqon va tulkilar tashlab ketgan uyalarni makon tutadi va o‘sha yerda qishlaydi. May-iyun oyida juftlashadi. Iyun-iyul oylarida 6-20 ta tuxum qo‘yadi. Tuxumdan chiqqan bolalari bir qishlovdan so‘ng yer yuziga chiqadi, 3 yoshdan oshganda jinsiy voyaga yetadi.
- **Cheklovchi omillar.** Cho‘l hududlarida qo‘riq yerlarning o‘zlashtirilishi, ayniqsa, yerlarni shudgorlash va sug‘orish ishlari; odam tomonidan ta‘qib qilinishi, yo‘llarda avtotransportlar tufayli nobud bo‘lishi (Har yili Qizilqum cho‘lidagi avtomobil yo‘llarida 7–12 tasi nobud bo‘ladi).
- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan. Hayvonot bog‘larida saqlanadi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Qizilqum qo‘riqxonasi va Buxoro ixtisoslashgan «Jayron» pitomnigida muhofaza ostiga olingan. SITESning I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, kamayib borayotgan kenja tur

# QUM BO'G'MA ILONI

Eryx miliaris (Pallas, 1773)



■ **Tarqalishi.** Ustyurt platosi, Qizilqum cho'li hamda unga yondosh Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm va Zarafshon vodiysining hududlari. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Turkmaniston, Sharqiy Kavkazoldi, Qalmig'istonda boshqa kenja turi.

■ **Yashash joylari.**

Asosan qum sahrolardagi o'ydin chuqur qumloqlarda yashaydi. Ba'zan sertuproq cho'llarda, taqirlarda, jarlik yon bag'irlarida va sug'orma yerlar chetida ham uchratish mumkin.

- **Soni.** 1950 yillarda Buxoro viloyatidagi (Shofirkon o'rmon xo'jaligi) lokal populyatsiyalarida uch soatlik yo'lda 20 tagacha qayd qilingan. Hozirgi vaqtda soni keskin kamayib ketmoqda.
- **Yashash tarzi.** Aprel oyidan oktyabr oyigacha faol hayot kechiradi. Yilning issiq paytlarida tungi hayot tarzida yashashga o'tadi. Kemiruvchilar inidan boshpana sifatida foydalanadi, shuning uchun ko'pincha qumsichqonlar iniga joylashib oladi. Mart oyining oxirida juftlashadi. Iyun-iyul oyida urg'ochi ilon uzunligi 12-14 sm bo'lgan 4-10 ta naslni dunyoga keltiradi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerlarning xo'jalik maqsadida o'zlashtirilishi, brakonyerlik, eksport uchun haddan tashqari ko'p ovlanishi.
- **Ko'paytirish.** Qum bo'g'ma ilonini tutqunlikda muvaffa qiyatli ko'paytirish mumkin.
- **Muhofaza choralari.** Qizilqum qo'riqxonasida muhofaza qilinadi. Mahalliy aholi o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish lozim. SITESning II ilovasiga kiritilgan.



NT

**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, mozaik tarqalgan tur.

# SHARQ BO'G'MA ILONI

*Eryx tataricus* (Lichtenstein, 1823)



## ■ Tarqalishi.

Ustyurt platosi, Janubiy Orolbo'yi, Vozrojudeniya yari-moroli, Markaziy Qizilqum, Zarafshon vodiysi, Qarshi cho'li, Zarafshon tog'i, Qashqadaryo, Jizzax viloyati (Zomin tumani).

## ■ Yashash joylari.

Loyli va sariq tuproqli cho'llar, yarim cho'llar va tog' yonbag'irlari, qum tepaliklar va barxanlar orasidagi pastliklar, efemer o'simlikli tepaliklarning nishablari, buta o'simliklari o'sadigan toshli shag'alli tog' yonbag'irlari, sho'ra-shuvoqli ochiq cho'l maydonlari. Tog'da d.s.b. 1500–1600 metr gacha ko'tariladi.

## ■ **Soni.** Ma'lumotlari yo'q.

■ **Yashash tarzi.** Mart–aprelning boshidan to oktabr–noyabrning boshigacha faol. Jazirama oylarda tunda va oqshomda faol hayot kechiradi. Kunduzi kemiruvchilar, toshbaqalar va boshqa inqazar jonivorlarning inlariga, buta o'simliklarning tomiri ostiga yoki tomirlari yonida hosil bo'lgan kovaklarga yashirinadi. Mart oyining oxiri va aprel oyida juftlashadi. Iyul–avgust oyida urg'ochi ilon 10–21 ta bolalaydi. Ularning uzunligi 20 sm gacha yetishi mumkin.

■ **Cheklovchi omillar.** Yer maydonlarining xo'jalik maqsadida o'zlashtirilishi, brakonyerlik, eksport uchun haddan tashqari ko'p ovlanishi.

■ **Ko'paytirish.** Tutqunlikda muvaffaqiyatli ko'paytirish mumkin.

■ **Muhofaza choralari.** Nurota, Zomin qo'riqxonalarida, "Saygachiy" majmua (landshaft) buyurtma qo'riqxonasida, Buxoro ixtisoslashgan "Jayron" pitomnigida muhofaza ostiga olingan. Mahalliy aholi o'rtasida tushuntirish ishlari olib borish, sonini hisoblash ishlarini amalga oshirish lozim.



**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, mozaik tarqalgan kenja tur (1); lokal tarqalgan kenja tur (2).

# HIND BOYGASI

Boiga trigonata (Schneider, 1802)



## ■ **Tarqalishi.**

Surxondaryo viloyati janubi, Qizilqum cho'li. O'zbekistondan tashqarida: Tojikiston, Turkmaniston, Eron, Afg'oniston. Hindiston va Pokistonda nominativ kenja turi uchraydi.

## ■ **Yashash joylari.**

Qum va tuproqli cho'llar, jar va o'nqirlar, tog'larning pastki qismlaridagi siyrak o't-butali toshloq qiyaliklar, dalalar va eski turar joylar.

- **Soni.** O'zbekistonda ushbu turning soni bo'yicha yangi ma'lumotlar mavjud emas. Surxondaryo viloyatidagi sanoqli topilmalar orqali ma'lum. Yashirin hayot tarzida yashaydi, shuning uchun mazkur turni hisobga olish va sonini baholash bo'yicha maxsus usullar ishlab chiqish lozim.
- **Yashash tarzi.** Aprel-oktabr oylarida tungi vaqtda faol hayot kechiradi. Kunduzi tuproq yoriqlarida, toshlar tagida, jarliklardagi qushlar uyasida yoki kemiruvchilar inida jon saqlaydi, shuningdek, o'sha yerda qishlaydi. Daraxt va tomlarda tez o'rmalay oladi. Taxminan may oyida juftlashadi. Iyun-iyul oyida 3-11 ta tuxum qo'yadi, bolasi sentabr-oktabrda tuxumdan chiqadi. Kaltakesak va qushlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerlarning o'zlashtirilishi va xonaki jonivorlarni haddan tashqari ko'p o'tlatish.
- **Ko'paytirish.** Sankt-Peterburg hayvonot bog'ida nasl olingan.
- **Muhofaza choralari.** Ko'zdan yashirinadigan va tungi hayot kechiradigan jonivorlar sonini muvofiq baholash usullarini ishlab chiqish, lokal populyatsiyalarda sonini muntazam hisobga olish ishlarini amalga oshirish, shuningdek, ajrab qolgan kenja tur shakllarining taksonomik maqomini aniqlash, hayvonot bog'lari va parvarishxonalarda ushbu turni barqaror ko'paytirish guruhlarini tashkil qilish zarur.



**Maqomi.** 2 (VU:R): Zaif, tabiatan kamyob, lokal tarqalgan kenja tur.

# KAPCHA ILON

Naja oxiana (Eichwald, 1831)



■ **Tarqalishi.** G'arbiy Pomir-Oloy, Markaziy va Janubiy Qizilqum, Qarshi cho'llari. O'zbekistondan tashqarida: Turkmanistonning janubiy qismi, Tojikiston hamda Eron, Afg'oniston, Pokiston va Hindistonning shimoliy qismlari.

■ **Yashash joylari.** Shag'al va tuproqli adirlar, qoldiq tog'lar va d.s.b.2000 metrgacha bo'lgan tog'lar, daryo qayirlari va vohalar, ba'zan cho'l va yarim cho'llar.

- **Soni.** 1980 yillarda janubiy hududlarda (Bobotog' etaklari, Sandiqicho'l) 1,5 gektar maydonda 1 dona uchragan. O'rtacha zichligi 1 kv. km maydonda 0,5-5 tani tashkil etgan. Hozirda ayrim yashash joylarida butunlay yo'q bo'lib ketgan, qolganlarida esa kam sonli.
- **Yashash tarzi.** Martdan oktabr oyigacha, asosan, yozda tunlari faol hayot kechiradi. Tuproq yoriqlari, toshlar osti, kemiruvchi va toshbaqalar inlariga yashirinadi va o'sha yerda qishlaydi. May oyida juftlashadi. Iyulda 6 – 19 ta tuxum qo'yadi. Bolasi sentabrda tuxumdan chiqadi, 3–4 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Sudralib yuruvchilar, baqalar, ayrim hollarda mayda qush va sut emizuvchilar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerlarning o'zlashtirilishi, odamlar tomonidan ta'qib qilinishi, shu jumladan, brakonyerlik.
- **Ko'paytirish.** Urg'ochisining tabiatda urug'lantrilgan tuxumlari inkubatsiya davrini muvaffaqiyatli o'taydi. Serpentariya sharoitiga yaxshi moslashadi.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Surxon, Hisor, Kitob va Nurota qo'riqxonalarida muhofaza ostiga olingan. SITESning II ilovasiga kiritilgan.



NT

**Maqomi.** 3 (NT): Zaifga yaqin, mozaik tarqalgan tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [DD].

# DASHT QORA ILONI

Vipera (Pelias) renardi (Christoph, 1861)



## ■ **Tarqalishi.**

G'arbiy Tyan-Shan tog' tarmoqlari, Qurama tog'i, Sirdaryo va Chirchiq daryolari vodiysi. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston janubi va Balxashbo'yi, Qirg'iziston janubi, Tojikiston shimoli. G'arbiy va Sharqiy Yevropa janubi, Moldova, Ozarbayjon, Turkiyaning shimoli-sharqi, Eronning shimoli, Jung'oriya, Oltoy va Sibirda – boshqa kenja turlari. **Yashash joylari.**

■ Daryo qayirlari va ko'l qirg'oqlari, ba'zan tog' va tog' etaklaridagi quruq dashtlar.

- **Soni.** 1970-yillarda lokal populyatsiyalarda zichligi gektariga 10–12 donani tashkil qilargan edi. Hozirda soni keskin kamayib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Mart–oktabr oyida faol hayot kechirib, toshlar ostida, tuproq yoriqlarida, kemiruvchilar inida berkinadi va o'sha yerda qishlaydi. Mart–may oylarida juftlashadi. Avgust - sentabrda bolalaydi (3-16). Hashoratlar, o'rgimchaksimonlar, mayda kaltakesaklar, qushlar va sut emizuvchilar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yerlarning o'zlashtirilishi, pestitsidlarning qo'llanishi; odamlar tomonidan ta'qib qilinishi.
- **Ko'paytirish.** Toshkent hayvonot bog'ida va O'zR FA Zoologiya instituti serpentariya sida bir necha marta nasl olingan.
- **Muhofaza choralari.** Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida va "Sayxun" xo'jaligida muhofaza ostiga olingan. Barcha saqlanib qolgan populyatsiyalarini aniqlash va tutqunlikda ko'paytirish bo'yicha zaruriy chora-tadbirlarni qo'llash lozim. Yevropa populyatsiyalari SITESning I ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan kenja tur. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].



# BALIQLAR

Baliqlar 18



## ! Ajablanarli, lekin bu haqiqat.

Dunyoda 35 768 turdagi baliqlar ma'lum (2020 yil holatiga ko'ra), ammo yangilari doimiy ravishda tavsiflanadi, har yili fan uchun 300-500 ga yaqin yangi turlar tavsiflanadi.

- **Baliq (lat. Pisces)** — suvda yashovchi umurtqali hayvonlarning parafiletik guruhi bo'lib, avvallari yuqori sinf hisoblangan. Baliqlar ham sho'r, ham chuchuk suvlarda, chuqur okean xandaqlaridan tortib tog' daryolarigacha yashaydi. Baliqlar oziq-ovqat zanjirining bir qismi sifatida ko'pchilik suv ekotizimlarida muhim rol o'ynaydi.



# SIRDARYO KURAKBURUNI (Filbo‘yin)

*Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi* (Kessler, 1872)



## ■ **Tarqalishi.**

*Ilgari Sirdaryoning boshidan etagigacha uchrar edi. Hozirda daryoning yuqori qismidagina saqlanib qolgan bo‘lishi mumkin. O‘zbekistondan tashqarida: Qozog‘iston va Tojikiston.*

## ■ **Yashash joylari.**

*Daryoning chuqurligi 1,5 - 2 metr, tubi qumli va loyli joylari. Loyqa oqar suvlarda yashaydi.*

- **Soni.** 1959 yildan keyin 20 ta atrofida (oxirgi marta – 1968 yilda) tutilgan.
- **Yashash tarzi.** Yetarlicha o‘rganilmagan. Daryolarda turg‘un hayot kechiradigan baliq. 6 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi aprel oyida. Serpushtligi - 850 - 3800 uvuldiriq. Asosan suv hashoratlarining lichinkalari bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Sirdaryo oqimini sun‘iy tartiblashtirish natijasida tabiiy suv rejimining o‘zgarishi va suvining ifloslanishi, ko‘payish sharoitlarining buzilishi, brakonyerlik.
- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. CITESning II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 1 (CR): Sirdaryoning butunlay yo‘q bo‘lib ketish arafasida turgan endemik relik turlari. TMXI Qizil ro‘yxatiga kiritilgan [CR].



# AMUDARYO KATTA KURAKBURUNI

*Pseudoscaphirhynchus kaufmanni* (Bogdanow, 1874)

## ■ **Tarqalishi.**

Ilgari Amudaryoning boshidan to etagigacha uchrar edi, Qashqadaryo va Zarafshonning quyi qismidagi suv havzalariga o'tgan. Hozirda Amudaryo havzasining Xorazm, Buxoro va Surxondaryo viloyatlari hududlaridagi qismida saqlanib qolgan. O'zbekistondan tashqarida: Tojikiston, Turkmaniston.

## ■ **Yashash joylari.**

Daryoning chuqurligi 2-3 m, tubi qum va loyli joylari, shuningdek, loyqa oqar suvlarda yashaydi.



- **Soni.** 1964-2014 yillar mobaynida 712 dona tutilgan.
- **Yashash tarzi.** Yetarlicha o'rganilmagan. Daryolarda turg'un hayot kechiradi. 6-7 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi – mart-aprel oylarida. Serpushtligi – 1,5-15 ming uvuldiriq atrofida. Suv hashoratlari va mayda baliqlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Amudaryo suv oqimining sun'iy tartiblanishi natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvning ifloslanishi, ko'payish sharoitlarining yomonlashishi, brakonyerlik.
- **Ko'paytirish.** Moskva hayvonot bog'ida baliq chavoqlari yetishtirilgan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Qizilqum, Surxon qo'riqxonalarida va Quyi Amudaryo biosfera rezervatining qo'riqlanadigan hududida muhofaza qilinadi. CITESning II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 1 (CR): Amudaryoningbutunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan endemik relikt turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [CR].

# AMUDARYO KICHIK KURAKBURUNI (Toshbakra)

*Pseudoscaphirhynchus hermanni* (Kessler, 1872)



## ■ **Tarqalishi.**

Ilgari Amudaryoning Termizdan to etagigacha bo'lgan qismida uchragan, Qashqadaryo va Zarafshonning quyi oqimi suv havzalariga o'tgan. Hozirda Amudaryo havzasining Buxoro va Surxondaryo viloyatlari hududlaridagi qismida saqlanib qolgan. O'zbekistondan tashqarida: Turkmaniston.

## ■ **Yashash joylari.**

Daryoning chuqurligi 2-3 m, tubi qumli va loyli joylari. Loyqa oqar suvlarda yashaydi.

- **Soni.** 1964 yildan keyin 73 donasigina (oxirgilari – 2010 yilda) tutilgan.
- **Yashash tarzi.** Yetarlicha o'rganilmagan. Daryolarda turg'un hayot kechiradigan baliq. Urchishi aprelda. Asosan hashoratlar lichinkalari bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Amudaryo oqimini sun'iy tartiblashtirish natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvning ifloslanishi, ko'payish sharoitlarining yomonlashishi, brakonyerlik.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Ovlash taqiqlangan. Qizilqum va Surxon qo'riqxonalarida muhofaza ostiga olingan. CITESning II ilovasiga kiritilgan.



**Maqomi.** 1 (CR): Amudaryoning butunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan endemik relik turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [CR].

# OROL TIKANAGI

*Sabanejewia aralensis* (Kessler, 1877)

## ■ **Tarqalishi.**

*Amudaryo, Sirdaryo, Qashqadaryo va Zarafshon daryolarining yuqori oqimidan quyi qismigacha bo'lgan havzalari. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston. Boltiq, Egey, Qora, Azov, Kaspiy dengizlari havzalarida – boshqa kenja turlari.*

## ■ **Yashash joylari.**

■ *Daryo va ko'llarning sayoz qo'ltiqlari, buloqlar. Ulardagi tubi qumli balchiqli joylarni afzal ko'radi.*



■ **Soni.** *Ilgari butun yashash areali bo'ylab ko'p bo'lgan. Keyingi o'n yilliklar davomida Sirdaryo, Zarafshon va O'zbekistonning janubidagi suv havzalarida sonining uzluksiz kamayib borayotgani kuzatilmoqda.*

■ **Yashash tarzi.** *Daryolar tubida yashaydigan, ba'zan daryo ostidagi qumga ko'milib oladigan baliq. 2 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi aprel–iyun oylarida. Serpushtligi – 240–1850 uvuldiriq atrofida. Daryo tubidagi mayda umurtqasizlar, suv o'tlari, jonivorlarning chiriyotgan qoldiqlari bilan oziqlanadi.*

■ **Cheklovchi omillar.** *Daryolar oqimining sun'iy tartiblanishi natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvning ifloslanishi, kelgindi baliqlar raqobati.*

■ **Ko'paytirish.** *Ko'paytirilmagan.*

■ **Muhofaza choralari.** *Qizilqum qo'riqxonasida, Zarafshon milliy tabiat bog'ida va Quyi Amudaryo biosfera rezervatining qo'riqlanadigan hududida muhofaza qilinadi.*



**Maqomi.** 3 (NT): *Yo'q bo'lib ketish ehtimoliga yaqin Orol endemik kenja turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [LC].*

# TURKISTON LAQQACHASI

Glyptosternon oschanini (Herzenstein, 1889)



## ■ **Tarqalishi.**

Sheroboddaryo, Surxondaryo, Ohangaron, Chirchiq, Qoradaryo va Norin daryolarining yuqori oqimlari. O'zbekistondan tashqarida: Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston.

## ■ **Yashash joylari.**

Daryolarning tog' va tog'oldi qismlaridagi tubi toshloq, tez oqar joylari.

- **Soni.** Ilgari hamma yashash joylarida ko'p bo'lgan, keyingi o'n yillar ichida keskin kamayib ketdi.
- **Yashash tarzi.** Suv tubida yashovchi tungi faol baliq. Aksariyat vaqtini harakatsizlikda o'tkazadi. 3-4 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi – iyun-iyul oylarida. Serpushtligi – 120-880 uvuldiriq atrofida. Suv hashoratlarining lichinkalari, ahyonahyonda mayda baliqlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Daryolar oqimining sun'iy tartiblanishi natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvning ifloslanishi, sellar, rekreatsion faoliyat, kelgindi baliqlarning raqobati.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol qo'riqxonasi va Ugom - Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi. Turning yashash joylarida maxsus muhofaza tartibini o'rnatish, aholi orasida tushuntirish ishlarini olib borish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan tog'li Osiyo endemik turi.

# OROL SULAYMONBALIG'I

*Salmo aralensis* (Berg, 1908)

## ■ **Tarqalishi.**

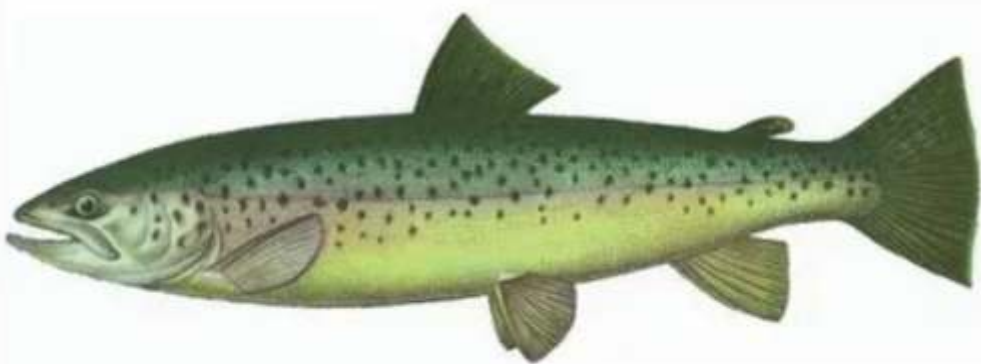
Orol dengizi, Amudaryoning quyi qismi. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston (Orol dengizi havzasi). Kaspiy, Qora, Boltiq, Barents va Oq dengiz havzalarida, Janubiy Yevropa, AQShda (iqlimlashtirilgan) boshqa kenja turlari.

## ■ **Yashash joylari.**

Ulg'ayish davrida dengizda, urchish davrida daryoda yashagan.



- **Soni.** Har doim kam bo'lgan. O'tgan asrning 30-yillarida Orol dengizida yiliga 10 dona atrofida ovlangan. Oxirgi marta 1937 yili tutilgan.
- **Yashash tarzi.** Yetarlicha o'rganilmagan. O'tkinchi baliq. Urchishi – noyabr oyida. Mayda baliqlar hamda qisqichbaqasimonlar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Noma'lum.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Ishlab chiqilmagan.



**Maqomi.** 0 (EX): Yer yuzida yo'q bo'lib ketgan Orol endemik relict kenja turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [CR].

# CHOTQOL SHAYTONBALIG'I (Toshbuqasi)

*Cottus jaxartensis* (Berg, 1916)



## ■ **Tarqalishi.**

*Chirchiq daryosi havzasining yuqori qismi (Chotqol, Ko'ksuv, Piskom, Ugom daryolari). O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston.*

## ■ **Yashash joylari.**

*Daryolarning tog' va tog'oldi qismlaridagi toza, tiniq suvli, oqimi nisbatan sust va tubi tosh-shag'alli, ko'proq shag'al va xarsang toshli joylari.*

- **Soni.** *Ilgari barcha yashash joylarida ko'p bo'lgan. Oxirgi o'n yillar davomida soni keskin kamayib ketdi.*
- **Yashash tarzi.** *Tog' daryosi tubida yashovchi kamharakat va kam sonli galalar hosil qiluvchi sovuqsevar baliq. 2-3 yoshda jinsiy voyaga yetadi. Urchishi – may-iyul oylarida. Serpushtligi – 80-540 dona uvuldiriq. Suv hashoratlari lichinkalari bilan oziqlanadi.*
- **Cheklovchi omillar.** *Chirchiq daryosi oqimining sun'iy tartiblanishi natijasida tabiiy suv rejimining o'zgarishi, suvining ifloslanishi; rekreatsion faoliyat; iqlimlashtirilgan baliqlar raqobati.*
- **Ko'paytirish.** *Ko'paytirilmagan.*
- **Muhofaza choralari.** *Chotqol qo'riqxonasi va Ugom-Chotqol milliy tabiat bo'g'ida muhofaza qilinadi. Turning yashash joylarida maxsus muhofaza tartibini o'rnatish, oromgohlarda targ'ibot ishlarini olib borish lozim.*



**Maqomi.** 2 (VU:D): *G'arbiy Tyan-Shanning zaif, qisqarib borayotgan, lokal tarqalgan endemik relict turi.*

# UMURTQASIZLAR

83 turdagi  
umurtqasiz hayvonlar



## ! Ajablanarli, lekin bu haqiqat.

Umurtqasizlar (lot. Invertebrata) – umurtqa pog‘onasi mavjud bo‘lmagan hayvonlar guruhi hisoblanadi. Ularga bir hujayralilar, plastinkalilar, g‘ovaktanlilar, taroqlilar, barcha chuvalchanglar, mollyuskalar, bo‘g‘imoyoqlilar, ignaterililar kiradi. Umurtqasizlarning 1,5 mln. dan ortiq turlari ma‘lum bo‘lib, ular chuchuk suv, dengiz va okeanlar, quruqlik va tuproq qatlamlarida yashaydilar.

- Umurtqasizlarning ahamiyati katta va xilma-xildir. Ko‘pchilik umurtqasizlar yoki ularning mahsuloti odam (asal, qisqichbaqasimonlar) va turli xil ov hayvonlari, qushlar va baliqlar uchun oziq (mas, hashoratlar, qisqichbaqasimonlar, mollyuskalar va boshqalar) bo‘lib xizmat qiladi. Ayrim umurtqasizlar hayotiy mahsuloti texnik-xo‘jalik maqsadlarda ishlatiladi (asalari mumi, ipak qurti pillasi, mollyuskalar chig‘anog‘i, marvarid va boshqalar), shuningdek, umurtqasizlardan foydali o‘simliklar va hayvonlar zararkunandalariga biologik qarshi kurashda, cho‘kindi jinslar yoshini aniqlashda ham foydalaniladi. Foydali umurtqasizlar bilan bir qatorda ko‘plab zararlilari ham mavjud. Ularga qishloq xo‘jaligi ekinlari va o‘rmon zararkunandalari, yuqumli kasalliklarni tashuvchilar, parazitlik qilib kasallik qo‘zg‘atuvchilar, zaharli hayvonlar kiradi.





## ■ **Tarqalishi.**

Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon d. havzalarining pasttekisliklarida joylashgan kichik suv havzalari. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'rta va Janubiy Yevropa, Kavkazorti, Turkiya, Sharqiy Sibir janubi.

## ■ **Yashash joylari.**

Tekislikda, ba'zan tog' etaklarida joylashgan, turg'un yoki sekin oqar, tubi loyqali yoki toshli chuchuk suv havzalari. Sayoz joylarda yashaydi.

- **Soni.** Ilgari ko'p uchrar edi, keyingi o'n yilliklarda keskin kamayib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Bir necha yil yashaydi. Germafrodit, jinsiy yo'l bilan yiliga 1-2 marta ko'payadi. Tuxumlarini pillalarda qo'yadi. Qishda uyquga kiradi. Baqalar, ba'zida sut emizuvchilarning qonini so'radi. Suvlarning kimyoviy ifloslanishiga juda sezgir. Ba'zi bir kasalliklarni davolashda va laboratoriya tajribalarida foydalaniladi.
- **Cheklovchi omillar.** Suv havzalarida suv sathining keskin o'zgarishi, o'zanlarning sanoat chiqindilari bilan ifloslanishi.
- **Ko'paytirish.** Laboratoriya sharoitida tez ko'payadi.
- **Muhofaza choralari.** CITESning II ilovasiga kiritilgan. Turning yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish, havzalarning gidrorejimini barqarorlashtirish, ularning ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan tur.  
TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].



# DAL QORAQURTI

Lathrodictus dahli (Levi, 1959)

## ■ **Tarqalishi:**

Qashqadaryo vil. (Nishon, Chor Og'il, Fazogi, G'uzor q. atroflari, Oloviddintog' tepaligi), Jizzax vil. (Yangi qishloq, Zomin), Navoiy vil. (Zarafshon sh., Tomdi). O'zbekistondan tashqarida: Eron, Yaman.

## ■ **Yashash joylari.**

Mayin tuproqli cho'l (yarimcho'l). Kemiruvchilar, toshbaqalar uyasida tuproqdagi yoriqlarda yashaydi.



- **Yashash tarzi.** Yiliga bir marta nasl beradi. Ikkinchi yoshdagi o'rgimchakchalar pilla ichida qishlaydi, aprel - mayda tarqaladi, turli yoshdagi o'rgimchakchalari avgustgacha uchraydi. Voyaga yetgan erkak qoraqurtni iyundan - avgustgacha, urg'ochisini iyul oktabrgacha, ba'zan dekabrgacha uchratish mumkin. Urg'ochilari avgustda 4-5, ba'zan 9 donagacha pilla qo'yadi (har pillada o'rtacha 1350 dona tuxum bo'ladi). O'rgimchaklar sentabrdan boshlab tuxumdan chiqadi. Mayda bo'g'imoyoqlilar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Yarimcho'ldagi qo'riqlarning o'zlashtirilishi, xususan, haydalishi, yaylovdan chorvachilikda haddan tashqari foydalanish.
- **Ko'paytirish.** Ilmiy maqsadda O'zR FA Zoologiya institutining parvarishxonasida ko'paytirilgan.
- **Muhofaza choralari.** Turning yashash joylarida muhofazasini yo'lga qo'yish lozim.



NT

**Maqomi:** 3 (NT): Zaifga yaqin, lokal tarqalgan Eron-Turon turi.

# KIRICHENKO NINACHISI

Anormogomphus kiritshenkoi (Bartenev, 1913)



## ■ **Tarqalishi.**

Surxondaryoning quyi oqimi (Termiz sh. yaqinida). O'zbekistondan tashqarida: Turkmaniston, Afg'oniston, Eron, Iroq, Turkiya.

## ■ **Yashash joylari.**

Tez oqar tekislik va tog' (d.s.b. 500-1000 m) daryolarining vohalari.

- **Soni.** Hamma joyda kam. O'zbekistonda ayrim topilmalar orqali ma'lum.
- **Yashash tarzi.** Urchishi va tuxum qo'yishi (suvga) – iyun – iyulda. Lichinkalari va o'zining dastlabki davrdagi rivojlanishi taxminan 2 yil oqar suvlarda o'tadi. Mayda bo'g'imoyoqlilar bilan oziqlanadi.
- **Cheklovchi omillar.** Suv inshootlari qurilishi va melioratsiya ta'sirida daryolar tabiiy oqimining o'zgarishi, dalalarda sho'r yuvish va sug'orish tufayli daryolarning tashlama suvlar bilan ifloslanishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish, suv havzalarini ifloslanishdan saqlash.



**Maqomi.** 2 (VU:R): Zaif, tabiatan kamyob, lokal tarqalgan Eron-Turon turi.

# CHO'L TEMIRCHAGI

Saga pedo (Pallas, 1771)

## ■ **Tarqalishi.**

Jindidaryo vohasi (Zarafshon t.). O'zbekistondan tashqarida: Janubiy Yevropa, Kavkaz, Rossiya (Oltoy), Qozog'iston, Qirg'iziston.

## ■ **Yashash joylari.**

O'zbekistonda: turli-tuman o't va butazorli kam namli tog' (d.s.b. 800-1500 m) cho'llari.



- **Soni.** Hamma joyda kam. O'zbekistonda kam topilmalar orqali ma'lum.
- **Yashash tarzi.** Yilda bir marta nasl beradi. Ko'payishi bir jinsli; erkagi nihoyatda kam uchraydi. O'sish davrida 8 marta po'st tashlaydi. Yozda tuproqqa tuxum qo'yadi. Yirtqich to'g'riqanotlilar (Orthoptera) va beshiktervatarlar (Mantoptera) bilan oziqlanadi, tuxumlari qishlaydi.
- **Cheklovchi omillar.** Tog' etaklaridagi hududlarning o'zlashtirilishi, xususan, pichan tayyorlash va chorvachilikda yaylovdan haddan tashqari keng foydalanish.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Kitob qo'riqxonasida muhofaza ostiga olingan; butalar kesishni taqiqlash, me'yoridan ortiq pichan tayyorlash va chorvachilikda yaylovdan ko'p foydalanishni cheklash.



**Maqomi. 1 (EN):** Yo'q bo'lib ketayotgan, mozaik tarqalgan Janubi-g'arbiy poliark tika turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [VU].

# FARG'ONA KESKIRI

Lethrus bispinus (B. Jakovlev, 1899)



## ■ **Tarqalishi.**

*Farg'ona vodiysining janubi.*

## ■ **Yashash joylari.**

*Turli o't-o'simliklar bilan qoplangan tog'oldi tekisliklari va tog' (d.s.b. 600–800 m) yonbag'irlari.*

- **Soni.** *Bir necha donasi orqali ma'lum.*
- **Yashash tarzi.** *Kam o'rganilgan. Yilda bir marta nasl beradi. Voyaga yetganlari apreliyunda faol bo'ladi. Ko'katlar bilan oziqlanadi.*
- **Cheklovchi omillar.** *Cho'l qo'riqlarining xo'jalik maqsadlarida o'zlashtirilishi, xususan, shudgorlash va chorvachilikda yaylovdan haddan tashqari foydalanish.*
- **Ko'paytirish.** *Ko'paytirilmagan.*
- **Muhofaza choralari.** *Yashash joylari, soni va hayot tarzini mukammal o'rganish, yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish lozim.*



**Maqomi. 1 (CR):** *Butunlay yo'q bo'lib ketish arafasida turgan Farg'ona endemik turi.*



# TO‘QAY TILLAQO‘NG‘IZI

Eurythyrea oxiana (Semenov, 1895)

## ■ **Tarqalishi.**

Nukus sh. atrofi, Dovg‘ora, Xatep q., Quyi Amudaryo biosfera rezervati. O‘zbekistondan tashqarida: Tojikiston.

## ■ **Yashash joylari.**

Tekislik daryolari qirg‘oqlaridagi turang‘ili to‘qayzorlar va siyrak o‘rmonlar.



- **Soni.** Doimo kam bo‘lgan. Keyingi o‘n yilliklar davomida keskin qisqarib, ba‘zi joylarda butunlay yo‘q bo‘lib ketgan.
- **Yashash tarzi.** Kam o‘rganilgan. Lichinkalari chiriyotgan eski turang‘ida (*Populus pruinosa*) rivojlanadi. Uchishi va tuxum qo‘yishi iyun-iyulda.
- **Cheklovchi omillar.** Xo‘jalik faoliyati natijasida to‘qayzorlarning yo‘q qilinishi, xususan, eski turang‘i daraxtlarining kesib tashlanishi.
- **Ko‘paytirish.** Ko‘paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Yashash joylari, soni va hayot tarzini mukammal o‘rganish, yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish, to‘qayzorlarni saqlab qolish lozim.



VU

**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan turon (Amudaryo bo‘yi) endemik turi.

# FARG'ONA OLAQANOTI

*Zygaena ferganae* (Sheljuzhko, 1941)



■ **Tarqalishi.**

*Farg'ona vodiysining janubidagi Beshariq atrofida uchragan.*

■ **Yashash joylari.**

*Isfara d. eski o'zanining quyi qismidagi cho'l-to'qay majmualarida yashagan.*

- **Soni.** *Tur 1937–1938 yillarda yig'ilgan kam sonli to'plam orqali ma'lum, undan keyingi maxsus qidiruvlarda biror marta ham uchramagan.*
- **Yashash tarzi.** *Kam o'rganilgan. Yilda bir marta nasl berar edi. Uchishi va tuxum qo'yishi – iyun-iyul oylarida.*
- **Cheklovchi omillar.** *Cho'ldagi qo'riq yerlarning o'zlashtirilishi, yashash joylarida qishloqlar qurilishi.*



**Maqomi.** *O (EW): Yer yuzida yo'q bo'lib ketgan Farg'ona lokal endemik turi.*

# TENGSIZ ALVONCHI

*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)

## Tarqalishi.

■ G'arbiy Tyan-Shan, Jizzax va Samarqand vil. O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Qirg'iziston, Kavkaz, Turkiya, O'rta va Janubiy Yevropa. Nominativ kenja turi (Angliya) taxminan 1850 yillarda yo'q bo'lib ketgan.

## ■ Yashash joylari.

Tekislik va o'rta balandlikdagi tog'larning (d.s.b. 500–1000 m) namlangan o'tlarga boy qismlari, ba'zan vohalar.



- **Soni.** Doimo kam bo'lgan, so'nggi o'n yilliklar davomida soni keskin kamayib, ayrim namunalorigina uchraydi.
- **Yashash tarzi.** Joyning mutlaq balandligiga qarab bir yilda 1–2 marta nasl beradi. Uchishi va tuxum qo'yishi – may-iyunda, ba'zan esa avgust-sentabrda. Qurti iyunda otquloq (*Rumex*) va suvzamchilarda (*Polygonum*) yashaydi. G'umbagi qishlaydi.
- **Cheklovchi omillar.** Yashash makonlarida qo'riqlarni haydash, daraxt va butalarni kesish, pichan tayyorlash va chorvani haddan tashqari ko'paytirish natijasida qisqarishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol, Nurota qo'riqxonalari va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan.



VU

**Maqomi.** 2 (VU:D): G'arbiy Palearktika turining zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan janubiy kenja turi. TMXI Qizil ro'yxatiga kiritilgan [NT].

# TO‘QAY FERUZAQANOTI

*Glaucopsyche charibdis* (Staudinger, 1886)



## ■ **Tarqalishi.**

*Surxondaryoning Ko‘kaydi, Oqqo‘rg‘on q. va Zarafshonning Samarqand sh. yaqinidagi qayirlari, Qizilqumning Amudaryoga tutash qismlari, Markaziy Farg‘ona. O‘zbekistondan tashqarida: Tojikiston, Turkmaniston.*

## ■ **Yashash joylari.**

*Tekislik daryolari qirg‘oqlaridagi turang‘i to‘qaylar va ularning atroflari, sug‘orish kanallari bo‘ylab sug‘oriladigan yerlarga qaytadan kirishi mumkin.*

- **Soni.** *Ilgari ko‘p uchrar edi, keyingi o‘n yillar davomida keskin kamayib ketgan.*
- **Yashash tarzi.** *Kam o‘rganilgan. Bir yilda bir marta nasl beradi. Ilk uchishi va tuxum qo‘yishi – aprel-mayda. Qurti qizilmiyada yashaydi.*
- **Cheklovchi omillar.** *Xo‘jalik faoliyati oqibatida to‘qaylarning hamda ozuqa o‘simligining yo‘q qilinishi.*
- **Ko‘paytirish.** *Ko‘paytirilmagan.*
- **Muhofaza choralari.** *Zarafshon Milliy tabiat bog‘i va Qizilqum qo‘riqxonasida muhofaza ostiga olingan; yashash joylari, soni va yashash tarzini mukammal o‘rganish lozim.*



**Maqomi.** 2 (VU:D):Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan Janubiy Turon endemik turi.



# TURANG'I TASMAQANOTI

*Catocala optima* (Staudinger, 1888)

## ■ **Tarqalishi.**

Oyoqgujumdi q. (Janubi-g'arbiy Qizilqum), Toshkent sh. atroflari. O'zbekistondan tashqarida: Turkmaniston, Xitoy (Shinjon).

## ■ **Yashash joylari.**

Tekislik daryolari bo'yidagi turang'ili to'qay va terakzorlar.



- **Soni.** Hamma joyda kam va uzluksiz kamayib boryapti. Yakka kapalaklar uchraydi.
- **Yashash tarzi.** Yiliga bir marta nasl beradi. Ilk uchishi va tuxum qo'yishi iyun-iyulda (tunda). Qurtlari may-iyunda teraklarda (*Populus*), ko'proq turang'ida (*P. pruinosa*) rivojlanadi, katta yoshdagilari qishlaydi, keyingi yil mayda qo'shimcha oziqlanadi. Teraklarning ko'chgan po'stloqlari ostida yumshoq pillalarda g'umbakka aylanadi.
- **Cheklovchi omillar.** To'qay va terakzorlarning kesib tashlanishi.
- **Ko'paytirish.** Ko'paytirilmagan.
- **Muhofaza choralari.** Yashash joylari va sonini mukammal o'rganish, yashash joylarida muhofazasini tashkil qilish lozim.



**Maqomi.** 2 (VU:D): Zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan Turon endemik turi.

# KOJEVNIKOV G'INGPASHSHASI

Chrysotoxum Kozhevnikovi (Smirnov, 1924)



## ■ **Tarqalishi.**

*Chimyon, Chotqol qo'riqxonasi (Chotqol t.), Oqtosh (Qorjontov t.), Hayot (Nurota t.). O'zbekistondan tashqarida: Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston.*

## ■ **Yashash joylari.**

■ *Tog' (d.s.b.1500–2000 metr) vohalarining keng yaproqli qayir o'rmonli va o'tloqli yonbag'irlari.*

- **Soni.** *Ilgari ko'p uchrar edi, keyingi o'n yilliklar davomida keskin kamayib ketdi.*
- **Yashash tarzi.** *Yiliga bir necha marta nasl beradi. Ilk uchishi va tuxum qo'yishi maydan-sentabrgacha, soyabonguldoshlar (Apiaceae) va labguldoshlar (Lamiaceae) gullarida oziqlanadi, lichinkalari daraxtlar sharbati bilan oziqlanadi.*
- **Cheklovchi omillar.** *Daraxt va butalarni kesib tashlash, pichan tayyorlash, chorvachilikda yaylovdan haddan tashqari ko'p foydalanish.*
- **Ko'paytirish.** *Ko'paytirilmagan.*
- **Muhofaza choralari.** *Nurota va Chotqol qo'riqxonasi hamda Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi*



**Maqomi. 2 (VU:D):** *Turkistonning zaif, qisqarib borayotgan, mozaik tarqalgan endemik tur.*

# O'simliklar

314 O'simliklar



## ! Ajablanarli, lekin bu haqiqat.

*Atrof-muhitni, o'simliklar olamini muhofaza qilish insoniyat uchun juda katta hayotiy ahamiyatga ega. Insoniyat tabiatdan foydalanar ekan, uning asrlar davomida shakllangan tabiiy manzarasini o'zgartirmoqda, unga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa o'simliklar dunyosi genofondining qisqarishiga sabab bo'lmoqda. Har qanday turning yo'qolishi boshqa noxush oqibatlarga olib kelishi aniq.*

- **O'simliklar (lot. *Plantae*)** — biologik shohlik, ko'p hujayrali organizmlarning asosiy guruhlaridan biri bo'lib, uning ajralib turadigan xususiyati fotosintez qilish qobiliyatidir, jumladan, moxlar, paporotniklar, otquloqlar, kulmoklar, gimnospermlar va gulli o'simliklar. Ko'pincha barcha suv o'tlari yoki ularning ba'zi guruhlari o'simliklar deb ham ataladi. O'simliklar (birinchi navbatda gulli o'simliklar) ko'plab hayot shakllari bilan ifodalanadi, ulardan eng keng tarqalgani daraxtlar, butalar va o'tlardir.





### ■ **Qisqacha tavsifi.**

Bo'yi 1,5 m ga yetadigan, ko'p yillik, tugunak ildizpoyali o't. Ildizpoyasi tugunaklarning yonma-yon qo'shilishidan hosil bo'lgan. Poyalari oddiy, tik o'suvchi. Poyaning yuqori qismidagi barglari bandsiz, qolganlari bandli, yaprog'i asosigacha yirik tishli bo'laklarga ajralgan. Yorqin ko'kimtir rangli gullari poyaning yuqori qismida yirik shokila hosil qiladi. Iyun–iyulda gullab, mevasi iyul–avgust oylarida yetiladi.

### ■ **Tarqalishi.**

■ Toshkent, Farg'ona, Jizzax, Qashqadaryo viloyatlari: Piskom, Chotqol, Qurama, Farg'ona, Turkiston, Zarafshon, Hisor tizmalarida tarqalgan. Tojikistonda, Qozog'iston va Qirg'izistonda ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Tog'larning o'rta va yuqori qismlaridagi nam yerlarda va yonbag'irlardagi buloqlarning atroflarida o'sadi. Ba'zan buloq bo'ylarida kichik chakalaklar hosil qiladi.
- **Soni.** Butun areali bo'ylab bir-biridan ancha uzoq joylashgan uncha katta bo'lmagan to'plar hosil qiladi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Xalq tabobatida dorivor o'simlik sifatida ishlatiladi.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol, Zomin qo'riqxonalarida, Ugom-Chotqol va Zomin milliy tabiat bog'larida o'stiriladi.



3

**Maqomi.** 3. Tyan-Shan va Pomir-Oloy tizmasidagi son jihatdan qisqarib borayotgan, areali bo'lingan endemik o'simlik.

# YOVVOYI ANOR

*Punica granatum L.*

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 2 m ga yetadigan buta. Bargi cho'ziq, teskari tuxumsimon, uzunligi 6-8 sm, eni 7–15 mm charmsimon, qisqa shoxlarda to'p-to'p, uzun shoxlarda esa qarama-qarshi o'rnashgan. Guli kalta novdalarda joylashgan. Kosachasi qayishsimon mustahkam, tojbargi och qizil rangda. Mevasi yumaloq, yirik. May–avgustda gullab, sentabr–oktabr oylarida meva beradi.

## ■ Tarqalishi.

Surxondaryo viloyati: Hisor tog'ining janubi-g'arbiy qismida To'palang, Sangardak daryolari havzalarida tarqalgan. Tojikiston, Turkmaniston, Kavkazorti, Turkiya, Shimoliy Eron, Afg'onistonda ham uchraydi.



■ **O'sish sharoiti.** Tog'ning o'rta qismida, dengiz sathidan 1000–1600 m balandlikdagi salqin va nam daralarda o'sadi.

■ **Soni.** Tabiatda yakka-yakka holda uchraydi.

**Ko'payishi.** Urug'idan va ildiz bachkisidan ko'payadi.

■ **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Anorzorlarning buzib yuborilishi va mevalari palapartish yig'ib olinishi tufayli kamayib bormoqda.

■ **Madaniylashtirish.** Anor odamlar tomonidan 4000 yildan buyon yetishtirib kelinadi.

■ **Muhofaza choralari.** Maxsus muhofaza choralari ishlab chiqilmagan.



3

**Maqomi.** 3. O'zbekistonda tabiiy holda juda kam saqlanib qolgan, areali bo'lingan relik tur.

# ITALIYA GLADIOLUSI

*Gladiolus italicus* Mill.



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 80 sm gacha yetadigan ko'pyillik o't. Barglari qilichsimon, uzunligi 18–20 sm, o'tkir uchli. To'pguli boshhoqsimon, 6–8 gulli (ba'zan 10 tagacha). Guloldi barglari nashtarsimon, gullari tik, gulqo'rg'oni pushti rangli. Mevasi yumaloq-tuxumsimon ko'sak shaklida, uzunligi 1 sm gacha. Tugunak piyozchasi tuxumsimon, qo'ng'ir rangli qobiq bilan o'ralgan. Iyun oyida gullab, mevasi iyulda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

■ Qashqadaryo va Surxondaryo viloyati: Hisor, Boysuntog' va Ko'hitang tizmalarida tarqalgan. Tojikiston, Turkmaniston va Afg'onistonda, shuningdek, O'rtayerdengizi mamlakatlarida ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Buloqlar atrofida, mayin tuproqli yonbag'irlarda va tog' daryolari bo'ylaridagi yaylovlar hamda butazorlarda o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda yakka-yakka yoki to'p-to'p bo'lib o'sadi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari guldastalar uchun terib olinishi va yosh nihollarining oyoqosti qilinishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida o'stirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Surxon va Kitob davlat qo'riqxonalarida muhofaza etiladi.



3

**Maqomi.** 3. Janubi-g'arbiy Pomir-Oloyga xos kamyob tur.

# ANTIQA GULSAFSAR

*Iris magnifica* Vved.

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 25–40 sm ga yetadigan ko'p yillik piyozli o't. Ildizi yo'g'on, urchuqsimon. Poyasi yo'g'on, barglari bir-biridan muayyan oraliqda joylashgan, o'roqsimon, och yashil rangli, yaltiroq, pastki qismidagi barglarining eni 3,5–5 sm. Gullari 3–7 ta. Gulqo'rg'on nayining uzunligi 4,5–5 sm, yashil-binafsha rangli, ichki gulqo'rg'oni bargchalari ochbinafsha rangli, uzunligi 22–27 mm. Changdonlari oqish. Urug'i yirik, g'adir-budur, yaltiroq. Aprel–may oylari gullab, mevasi iyunda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari: Zarafshon tizmasining g'arbiy qismi va Omonqo'ton dovonida tarqalgan.



- **O'sish sharoiti.** Tog'larning pastki qismidagi mayin tuproqli yerlarda va qoyalarning oralarida o'sadi.
- **Soni.** Kichik-kichik to'plar hosil qilib o'sadi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari va piyozlarining yig'ib olinishi sababli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida o'stirilmoqda. Madaniy sharoitda gullab, urug' bermoqda.
- **Muhofaza choralari.** O'simlik o'sadigan ayrim hududlar Kitob davlat qo'riqxonasi tomonidan muhofazaga olingan. Omonqo'ton dovoni hududida o'simlik muhofazasini tashkil qilish lozim.



3

**Maqomi.** 2. Zarafshon tizmasida o'suvchi kamyob o'simlik.

# XOLMON ISIRG'AGULI

*Fritillaria eduardii* (Regel) Vved.



## ■ **Qisqacha tavsifi.**

Poyasi serbargli, 40–80, baʼzan 150 sm ga yetadigan piyozli, koʻp yillik oʻt. Barglari yaltiroq, yashil, pastki barglari keng choʻziq, baʼzan poyada halqa hosil qilib joylashadi. Poyaning eng yuqori qismidagilari nashtarsimon, halqa shaklida oʻrnashgan. Gullari qoʻngʻiroqsimon, pastga qarab osilib turadi, qizgʻish, qirmizi-qoʻngʻir rangli, 2–8 tadan boʻlib, soyabonsimon toʻpgul hosil qiladi. Mevasi yuqoriga qarab tik turuvchi, qisqa bandli, eni 4–5 sm, ensiz qanotchali qutichaga oʻxshaydi. Aprelda gullab, mevasi may oyida yetiladi. Ajoyib, xushmanzara oʻsimlik.

## ■ **Tarqalishi.**

Surxondaryo, Fargʻona viloyatlari: Bobotogʻ, Hisor, Oloy (Soʻx daryosining havzasi) tizmalarida tarqalgan. Tojikistonda, Afgʻonistonda ham uchraydi.

- **Oʻsish sharoiti.** Dengiz sathidan 2100 m balandlikda daraxt va butalar orasida, baʼzan sernam toshli hamda ohaktoshli surilmalarda oʻsadi.
- **Soni.** Oʻzbekistonda juda kam uchraydi. Koʻpayishi urugʻidan va vegetativ yoʻl bilan koʻpayadi.
- **Oʻsimliklar soni va arealining oʻzgarish sabablari.** Gullari gʻoyat chiroyli, gullagan paytida mahalliy xalq tomonidan terib olinadi, piyozlari esa qazib olinib, isteʼmol qilinadi. Shu sababli, keskin kamayib ketmoqda.
- **Madaniylashtirish.** Madaniylashtirilgan. Koʻplab botanika bogʻlarida, jumladan, OʻzR FA Botanika bogʻida 1955 yildan buyon ekib oʻstiriladi.
- **Muhofaza choralari.** U keng tarqalgan joylarda buyurtmaxonalar tashkil etish zarur. Manzarali bogʻdorchilik xoʻjaliklarida koʻplab ekib oʻstirilishi lozim.



1

**Maqomi.** 1. Oʻzbekistonda kamayib borayotgan va areali ajralgan oʻsimlik.



# VVEDENSKIY LOLASI

*Tulipa vvedenskyi* Botschantz.

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 20–35 sm ga yetadigan ko'p yillik, piyozli o't. Piyozlari tuxumsimon, diametri 2–3 sm, to'q-qo'ng'ir rangli, qobig'i qog'ozsimon. Barglari 3–4 ta, egri-bugri. Gullari bittadan, qizil rangli. Gulining tubi sariq, changchi iplari sariq yoki qo'ng'ir, changdonlari sariq yoki qoramtirbinafsha rangli. Aprel–may oylarida gullab, iyun–iyulda mevasi yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Qurama va Chotqol tizmalarida, asosan, Ohangaron daryo vodiysida o'sadi (Toshkent, Namangan viloyatlari).



- **O'sish sharoiti.** Dengiz sathidan 1600–2000 m balandlikda tub jinslarda, shag'alli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda kichik va katta guruhlar hosil qilgan holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va piyozlari orqali ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gul va piyozlari ko'plab yig'ib olinishi hamda chorva mollarining boqilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1956 yildan buyon ekib kelinadi.
- **Muhofaza choralari.** Ayrim populyatsiyalari Chotqol davlat biosfera qo'riqxonasi va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi. Tabiatda o'sib turgan tuplarini nazorat ostiga olish lozim.



3

**Maqomi.** 3. Janubi-g'arbiy Tyan-Shanda o'suvchi kamyob endemik o'simlik.

# KAUFMAN LOLASI

*Tulipa kaufmanniana* Regel



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 10–50 sm orasidagi ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, cho'ziq yoki sholg'omsimon, diametri 1,5–6 sm oralig'ida. Qobig'i to'q qo'ng'ir yoki tillarang qo'ng'ir, nafis, qog'ozsimon yupqa. Barglari 3–5 ta. Guli yakka, oq, sariq, och sariq, och qizil. Gulining tubi sariq. Changchi iplari va changdonlari sariq. Mart–aprel oylarida gullab, mevasi may–iyunda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Toshkent va Namangan viloyatlari: Ugom, Piskom, Qorjontov, Chotqol, Qurama tizmalarida tarqalgan. O'zbekistondan tashqarida: Qirg'iziston, Qozog'iston, Tojikiston.

- **O'sish sharoiti.** Tog' etaklaridan to yuqori qismigacha bo'lgan toshli yerlarda o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka yoki kichik to'plar hosil qilib o'sadi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullarining ko'p miqdorda terib olinishi hamda o'sib turgan yerlarining o'zlashtirilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1951 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol biosfera qo'riqxonasida va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi. Tabiatdagi tuplarining holatini nazorat qilish, gullarini terishni taqiqlash, ular orasidan manzarali shakllarini ajratib olish va ekib o'stirish zarur.



3

**Maqomi.** 1. O'zbekistonda kamayib borayotgan va areali ajralgan o'simlik.

# LEMAN LOLASI

*Tulipa lehmaniana* Merckl.

## ■ **Qisqacha tavsifi.**

Bo'yi 15–25 sm orasidagi ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, diametri 1,5 – 4 sm. Qobig'i charmsimon, qoraqo'ng'ir, yer yuzasigacha davom etadi. Barglari 3–4 ta, egri - bugri. Guli yakka, sariq, to'q sariq yoki qizil, tubi qora, jigarrang dog'li. Changchi iplari, changdonlari sariq. Mart-aprel oylarida gullab, mevasi may-iyunda yetiladi.

## ■ **Tarqalishi.**

Jizzax, Buxoro Navoiy viloyatlari: Nurota tog'larining tog'oldi tekisliklari; Qizilqumda: Konimex cho'lida, Quljuqtog', Bukantog', Oqtog', Tomdi qoldiq tog'larida, Janubi - sharqiy Qizilqumda tarqalgan. Qozog'iston, Turkmaniston, Tojikiston, Afg'oniston, Pokiston hamda Eronda uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Qumli cho'llarda, qoldiq tog'larda, qumli, toshshag'alli yonbag'irlarda, ola jinslari yer yuzasiga chiqib qolgan joylarda o'sadi.
- **Soni.** 2014 yilda Qizilqum hududida qayd etilgan 8 ta senotik populyatsiyasida 4000 tup atrofida borligi aniqlangan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari terib olinishi va chorva mollarining boqilishi sababli qisqarib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1956 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Muhofaza qilinmaydi. O'sib turgan joylari nazorat qilinmog'i lozim.



3

**Maqomi.** 3. O'zbekistondagi kamayib borayotgan tur.



## ■ Qisqacha tavsifi.

Piyoz tuxumsimon, diametri 1,5 – 3,0 sm, qobigʻi ensiz, charmimon, toʻq jigarrang tusli, birmuncha uzun, baʻzan hatto tuproq yuzasiga chiqib qolishi mumkin. Ichki tomonidagi tuklari zich joylashgan va asosan qobigʻining pastki qismi hamda yuqorisida jamlangan. Bargi 3 ta, ular bir-biriga juda yaqin oʻrnashgan, 5–7 sm uzunlikda, nash-tarsimon qirrali, chetlari buralgan, toʻlqinsimon. Yakkagulli, guli sariq, toʻq sariq yoki qizil (var. *korolkowioides*), gul tubi jigarrang yoki toʻq sariq rang. Gul bargchalarining uchi oʻtkir yoki biroz kemptiklashgan. Changchi iplari 1,0 – 1,3 sm, sariq, baʻzan pastki qismi qora, yuqorisid alvon rang (var. *korolkowioides*), chetlari bir-biriga parallel, oʻrtaqismi biroz kengaygan. Changdonlari sariq. Tugunchasi butilkasimon, rangi och-sariq. Mart oyining oxiri – aprel oyining boshlarida gullab, urugʻi aprel oxiri – may oylarida yetiladi.

## Tarqalishi.

Namangan viloyati (Chust va Pop tumanlari): Qurama tizmasida tarqalgan.

- **Oʻsish sharoiti.** Adirlarning quyi va oʻrta qismidagi toshli-shagʻalli yonbagʻirliklarda oʻsadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda tarqalgan.
- **Koʻpayishi.** Urugʻidan koʻpayadi.
- **Oʻsimliklar soni va arealining oʻzgarish sabablari.** Chorva mollarining betartib boqilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** OʻzR FA Botanika bogʻida ekib oʻstirilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Chorva mollarini tizimli ravishda oʻtlatish hamda oʻsish maydonlarida doimiy kuzatuv tadqiqotlarini amalga oshirish lozim.



2

**Maqomi.** 2. Fargʻona vodiysining shimoliy adirlarida tarqalgan kamyob oʻsimlik.

# TUBERGEN LOLASI

*Tulipa tubergeniana* T. M. Hoog

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 10–40 sm ga yetadigan ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, diametri 3–5 sm, qobig'i jigarrang yoki qo'ng'ir, ichki tomoni to'rsimonchalkash, momiq tukli. Barglari 3 ta, gulidan uzun. Gullari yakka, yirik, diametri 6–7 sm, qizil, tubi qora, och sariq, gar-dishsimon dog'li. Changchi iplari qora, changdonlari binafsha rangli. Aprelda gullab, mevasi iyun–iyul oylarida yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Surxondaryo viloyati: Hisor tizmasida (Boysun tog'larida, Sina qishlog'i atrofi va To'palang daryosi havzasida), Ko'hitang va Bobotog' tizmalarida tarqalgan. Tojikistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Adirlarda va tog'larning pastki qismidagi ola jinsli va soz tuproqli yonbag'irlarda, ko'pincha, pistazorlarda o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda yakka-yakka holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari ko'plab uzib olinishi va chorva mollari boqilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1955 yildan beri ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Ayrim populyatsiyalari Surxon davlat qo'riqxonasida muhofaza qilinadi. Tabiatdan yangi o'sib turgan yerlarini qidirib topish lozim.



3

**Maqomi.** 3. Janubi-g'arbiy Pomir-Oloydagi kamyob tur.

# ULUG'VOR LOLA

*Tulipa ingens* T. M. Hoog



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 12–35 sm orasidagi ko'p yillik piyozli o't. Piyozining diametri 2,5–4 sm, cho'ziq-tuxumsimon, ustki qismi qora qo'ng'ir yoki qo'ng'ir yupqa charmsimon qobiq bilan o'ralgan. Barglari 3–4 ta, tarvaqaylagan, o'tkir uchli, nashtarsimon, chetlari egri-bugri, ko'kimtir rangli. Guli qizil, yulduzsimon, tubi qora rangli. Changchisi va changchi iplari qora, tim qo'ng'ir yoki to'q qizil rangli. Aprel–may oyida gullab, mevasi iyun–iyulda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari: Zarafshon, Ko'hitang va Hisor tizmalarida tarqalgan. Tojikistonda ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Tog'larning dengiz sathidan 1600–2000 m balandlikdagi soz tuproqli yonbag'irlarida o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda va to'plar bo'lib uchraydi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabab lari.** Chorva mollarining boqilishi, gullari uzilib, piyozlari qazib olinishi sababli soni kamaygan.
- **Madaniylashtirish.** 1951 yildan boshlab O'zRFA Botanika bog'ida o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Hisor, Kitob va Surxon qo'riqxonalarida muhofaza qilinadi. O'sib turgan to'plari nazorat ostiga olinishi lozim.



3

**Maqomi.3.** G'arbiy Pomir-Oloyda kam tarqalgan o'simlik.

# FARG'ONA LOLASI

*Tulipa ferganica* Vved.

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 15–40 sm ga yetadigan ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, qobig'i qoramtir-qo'ng'ir, qattiq-charmsimon, ichki tomonining yuqori qismi va asosi yotiq tukli. Barglari tukli, yuqori qismidagilari egri-bugri. Guli yakka, sariq, tashqi tomoni ko'kimtirpushti rangli, gul tubi sapsariq. Changchi iplari qizg'ishsariq, changdoni qizg'ish rangli. Aprel-may oylarida gullab, mevasi iyun–iyulda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Chotqol, Farg'ona, Oloy tizmalarining pastki qismida tarqalgan (Farg'ona, Namangan va Andijon viloyatlari). Qirg'izistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Adir va tog'lardagi toshli va mayda zarra tuproqli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda yakka holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va vegetativ yo'l bilan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gul va piyozlari yig'ib olinishi va chorva mollarining boqilishi tufayli kamayib bormoqda. Ilgari Farg'ona shahri atroflarida o'sganligi ma'lum.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1957 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Muhofaza qilinmaydi. Tabiatda o'sib turgan tuplarini qat'iy nazorat ostiga olish lozim.



2

**Maqomi. 2.** Farg'ona vodiysining kamyob endemik o'simligi.

# FOSTER LOLASI

*Tulipa fosteriana* Irving



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 10–50 sm ga yetadigan ko'p yillik, piyozli o't. Piyozlari tuxumsimon, diametri 2–6 sm, qobig'i qoramtir-qo'ng'ir, charmsimon, ichki tomoni qalin, to'g'ri, qattiq, tillarang tuklar bilan qoplangan. Barglari 3–5 ta, biroz egri-bugri, ko'kimtir yoki yashil rangli. Gullari yaltiroq, qizil, yakka, yirik, diametri 10–12 sm, tubi qora, sariq hoshiyali yoki sariq. Changchi iplari to'q qizil yoki sariq. Changdoni qoramtir-binafsha rangli. Aprel-may oylarida gullab, mevasi iyun–iyulda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari: Zarafshon tizmasidagi Omonqo'ton o'rmon xo'jaligida, Taxtaqoracha dovonida, Urgut, Otaliq qishloqlari atroflarida tarqalgan. Tojikistonda ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Tog'larning o'rta qismidagi mayin tuproqli yonbag'irlarda va qoyalarning yoriqlarida o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda yakka-yakka holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va vegetativ yo'l bilan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari va piyozlarining ko'p miqdorda yig'ib olinishi hamda chorva mollarining boqilishi oqibatida kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1957 yildan buyon o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Kitob davlat qo'riqxonasida muhofaza qilinadi. Tabiatda o'sib turgan tuplarini nazorat ostiga olish lozim.



2

**Maqomi.** 2. G'arbiy Pomir-Oloydagi juda kamyob endemik o'simlik.





# PUSHTAGLI LOLASI

*Tulipa carinata* Vved.

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 15–50 sm orasidagi ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon, diametri 1,5–4 sm, qobig'i charmsimon qora qo'ng'ir rangli, ichki tomoni qalin tukli. Barglari 3–4 ta. Guli yakka, qizil yoki pushti rang. Gulining tubi sariq yoki xiraroq sariq. Changchi iplari qora, changdoni qora yoki qizg'ish, ba'zan sariq. May-iyunda gullab, mevasi iyul-avgust oylarida yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Surxondaryo viloyati: Ko'hitang, Boysun va Cho'lbayir tog'lari, Hisor tizmasida (To'palang, Sangardak daryolari havzasi) tarqalgan. Tojikiston va Turkmanistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Tog'ning o'rta qismidagi toshli va mayda tuproqli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va piyozidan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Ko'plab gullari terib olinishi sababli areali qisqarib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1966 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Surxon davlat qo'riqxonasida muhofaza qilinadi. O'sib turgan joylari nazorat ostiga olinishi lozim.



3

**Maqomi.** 3. Pomir-Oloyning janubi-g'arbidagi kamyob endemik o'simlik.

# SHUBHALI LOLA

*Tulipa dubia* Vved.



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 7–25 sm oralig'idagi ko'p yillik piyozli o't. Piyozni cho'ziq tuxum-simon, qobig'i to'q jigarrang, ichi yotiq tukli. Barglari uchta, ko'kimtir, chetlari egri-bugri. Gullari yopirma barglar orasida joylashgan. Gulbandi sertuk, ko'kimtir g'uborli. Gullari yakka, sariq, tashqi tomoni ko'kimtir-pushti yo'l-yo'l, gul tubi to'q sariq. Changchi iplari to'q sariq, changdonlari sariq. May-iyun oyida gullab, mevasi iyul–avgustda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Toshkent va Namangan viloyatlari: Ugom, Piskom, Qorjontov, Chotqol, Qurama tizmalarida tarqalgan. Qirg'iziston va Qozog'istonda ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Tog'ning o'rta va yuqori qismidagi mayin zarra tuproqli, shag'alli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda tarqalgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullari va piyozlari yig'ib olinishi sababli qisqarib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1951 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol biosfera qo'riqxonasida va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi. Biologik xususiyatlarini o'rganish va madaniylashtirilishi lozim.



3

**Maqomi.** 3. G'arbiy Tyan-Shandagi kamyob endemik o'simlik.



# GREYG LOLASI

*Tulipa greigii* Regel

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 10–45 sm oralg'idagi ko'p yillik piyozli o't. Piyoz tuxumsimon yoki yumaloq, qobig'i ba'zan qalin charmsimon, ba'zan yupqa qog'ozsimon. Barglari 3–4 tagacha, egribugri, ustki qismida binafsha rang dog'lari bor. Gullari yakka, to'q sariq, ba'zan to'q qizil, sariq, qizg'ish dog'li. Gulining tubi sariq tuxumsimon qora dog'li. Changchi iplari qora yoki sariq, changdonlari sariq, binafsharang, kulrang. Aprel–may oylarida gullab, mevasi iyun–iyulda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Toshkent va Namangan viloyatlari: G'arbiy Tyan-Shanning barcha tizmalarida tarqalgan. Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Tog'ning pastki qismidagi shag'alli va soz tuproqli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda, ba'zan 5–10 tupdan iborat to'plar hosil qilib tarqalgan. Toshkent viloyati hududida 100 000 tupga yaqin o'sadi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arelining o'zgarish sabablari.** Guli va piyozlarining ko'p miqdorda yig'ib olinishi hamda chorva mollari boqilishi o'simlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.
- **Madaniylashtirish.** Ko'pgina botanika bog'larida muvaffaqiyatli o'stiriladi. Shu jumladan, O'zR FA Botanika bog'ida 1956 yildan buyon ekib kelinadi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol davlat biosfera qo'riqxonasida va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza qilinadi. Uning o'sib turgan tuplari nazorat ostiga olinishi lozim.



3

**Maqomi.** 3. G'arbiy Tyan-Shandagi kamyob endemik o'simlik.

# O'ZBEKISTON LOLASI

*Tulipa uzbekistanica* Botschantz. et Sharipov



## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 10–20 sm oralig'idagi ko'p yillik piyozli o't. Piyozli tuxumsimon, diametri 2,5 sm, qobig'i cho'ziqroq, qattiq, tuksiz, faqat ichi siyrak yotiq tuklar bilan qoplangan. Barglari 3 ta, yashil-ko'kimtir g'uborli, cheti biroz egri-bugri. Guli qizil, tubi to'q qo'ng'ir dog'li, sariq gardishli. Changchi iplari va changdonlari och sariq, ba'zan to'q qizil. Martda gullab, mevasi may oyida yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Qashqadaryo viloyati: Quruqdag'ana tog'ining Tolli dovonida tarqalgan.

- **O'sish sharoiti.** Ola jinsli past tog'lardagi kulrang sho'rxok bo'z tuproqlarda o'sadi.
- **Soni.** Yakka-yakka holda tarqalgan. Quruqdahana va Tolli dovonida 40–45 ga maydonda 1000 ga yaqin tupi aniqlangan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullarining ko'p miqdorda terilishi va chorva mollarining boqilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1967 yildan buyon ekib o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Uning o'sib turgan yangi joylarini qidirib topish lozim.



1

**Maqomi.** 1. Pomir-Oloyning janubi-g'arbidagi kamyob endemik o'simlik.



# KESSELRING SAVRINJONI

*Colchicum kesselringii* Regel

## ■ Qisqacha tavsifi.

Ko'p yillik tugunak piyozli o't. Tugunak piyoz cho'ziq tuxumsimon, diametri 1–3,5 sm, qobig'i dag'al, qora qo'ng'ir rangli. Barglari 3–6 ta, chiziqli. Gullari 1–4 ta, oq rangli. Toj bargchalarining tashqi tomoni to'q binafsharang chiziqli, nashtarsimon, to'mtoq. Changchilari qaytaqisidan 2 marta qisqa, changdoni ingichka. Fevral oyida gullab, mevasi may–iyunda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Toshkent, Navoiy, Samarqand, Qashqadaryo, Jizzax, Surxondaryo viloyatlari: G'arbiy Tyan-Shan (Qurama, Chotqol tizmalari)da, Pomir-Oloy (Turkiston, Zarafshon, Hisor, Nurota, Ko'hitang tizmalari va Cho'lbayir tog'lari)da tarqalgan. Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'izistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Tog' etaklaridan tog'ning yuqori qismigacha bo'lgan joylarda mayda jins tuproqli va shag'alli yonbag'irlarda o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda yakka-yakka holda va to'p-to'p bo'lib uchraydi.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullarining ko'p miqdorda yig'ib olinishi va chorva mollarining ko'plab boqilishi oqibatida kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** O'zR FA Botanika bog'ida 1967 yildan buyon ekib kelinadi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol, Zomin, Surxon, Nurota, Kitob, Hisor qo'riqxonalarida, Zomin va Ugom-Chotqol milliy bog'larida muhofaza qilinadi.



3

**Maqomi.** 3. Markaziy Osiyoda kamayib borayotgan endemik o'simlik.

# QIZIL SALLAGUL

*Paeonia hybrida* Pall.



## ■ **Qisqacha tavsifi.**

Bo'yi 25–75 sm oralig'idagi ko'p yillik o't. Ildizi urchuqsimon yo'g'onlashgan. Barglari bandli, ikki karra uch bo'lakli, bo'laklari qalami nashtarsimon. Gullari yirik, diametri 6–10 sm. Mevasi tarvaqaylagan, qalin tukli. Urug'i yaltiroq, qora rangli. Iyun–iyul oylarida gullab, mevasi iyul–avgustda yetiladi.

## ■ **Tarqalishi.**

Toshkent, Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlari: Chotqol, Qurama, Zarafshon va Hisor tizmalarida tarqalgan. Qirg'iziston, Qozog'iston, G'arbiy Sibirda va Shinjon muzofoti shimolidagi Jung'oriya hududida ham uchraydi.

- **O'sish sharoiti.** Dengiz sathidan 1500-2000 m balandlikdagi chirindili, mayda jinsli tuproqlarda va daraxtlarning tagida o'sadi.
- **Soni.** Tabiatda 200– 250 populyatsiyasi borligi aniqlangan bo'lib, ulardan ayrimlari yo'qolib ketgan. Ular faqat qo'riqlanadigan va chiqib bo'lmaydigan joylarda saqlanib qolgan.
- **Ko'payishi.** Urug'idan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Gullarining uzib olinishi va tuplarining ildizi bilan qazib olinib, hovlilarga ekilishi hamda chorva mollarining ko'plab boqilishi oqibatida kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** Ko'pgina botanika bog'larida muvaffaqiyatli ravishda ekib kelinmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol, Kitob va Zomin qo'riqxonalarida va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida qo'riqlanadi.



3

**Maqomi.** 3. O'zbekistondagi soni qisqarib borayotgan kamyob, manzarali tur.

# PISKOM PIYOZI

*Allium pskemense* B. Fedtsch.

## ■ Qisqacha tavsifi.

Bo'yi 60-120 sm oralig'idagi ko'p yillik piyozli o't. Piyozining diametri 6-7 sm, usti qo'ng'ir qobiq bilan qoplangan. Poyasi 3-7 ta, yo'g'on, shishgan, uzunligi 40 sm ga yetadi. To'pguli sharsimon, diametri 7-10 sm. Gulqo'rg'on bo'lakchalari oq rangli. Iyulda gullab, mevasi sentabrda yetiladi.

## ■ Tarqalishi.

Toshkent viloyati: Ugom, Piskom, Chotqol va Qurama tizmalarida tarqalgan. Qozog'iston va Qirg'izistonda ham uchraydi.



- **O'sish sharoiti.** Dengiz sathidan 1200–2000 m balandlikda ohaktoshli, chiqib bo'lmaydigan qoyalarning yoriqlarida, ba'zan surilmalarda o'sadi.
- **Soni.** Umumiy soni 60–100 ming tup atrofida bo'lgan 40 ga yaqin populyatsiyasi borligi ma'lum.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va vegetativ yo'l bilan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Urug'ini turli hashoratlar zararlashi va yosh nihollarning boshqa o'simliklar orasida o'sa olmasligi, voyaga yetish muddatining ko'pligi (3-7 yil) hamda mahalliy aholi tomonidan oziq-ovqat va dorivor o'simlik sifatida yig'ib olinishi kamayib ketishiga sabab bo'lmoqda.
- **Madaniylashtirish.** Mahalliy aholi uni tomorqa yerlarida ekib o'stiradi. Xorijdagi botanika bog'larida, seleksiya bilan shug'ullanuvchi institutlarda ekilmoqda.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol biosfera davlat qo'riqhonasida va Ugom-Chotqol milliy tabiat bog'ida muhofaza ostiga olingan.



2

**Maqomi. 2.** G'arbiy Tyan-Shanga xos kamyob endemik o'simlik.

# NOR SHIRACH

*Eremurus robustus* Regel



## ■ **Qisqacha tavsifi.**

Bo'yi 100–250 sm ga yetadigan ko'p yillik yirik o't. Ildizpoyasi qisqa, nursimon joylashgan, bo'laklari urchuqsimon yo'g'onlashgan. Barglari keng qalami, eni 4–8 sm, silliq. Shingili tig'iz, ko'p gulli, silindr shaklda, uzunligi 35–120 sm. Guloldi bargchalari uchburchak shaklda. Shingilining pastki qismidagi gullarining bandi gulqo'rg'onidan 1,5–2 marta uzun. Gulqo'rg'on bargchalari yakka tomirli, och pushti rangli. Changchilari gulqo'rg'onidan biroz qisqa. Mevasi yumaloq, silliq ko'sakka o'xshaydi, eni 1,5–2,5 sm. May-iyulda gullaydi, mevasi iyul-avgustda yetiladi.

## ■ **Tarqalishi.**

Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Farg'ona, Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlari: G'arbiy Tyan-Shan va Pomir-Oloyning barcha tizmalari, Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'izistonda ham uchraydi. O'sish sharoiti. Tog'ning o'rta qismidagi maydajins tuproqli va toshli yonbag'irlarda o'sadi.

- **Soni.** Yakka-yakka va kichik tuplar hosil qilib o'sadi. Toshkent viloyati hududi bo'yicha 100 000 atrofida turi bor.
- **Ko'payishi.** Urug'idan va vegetativ yo'l bilan ko'payadi.
- **O'simliklar soni va arealining o'zgarish sabablari.** Aholi tomonidan terib olinishi va chorva mollarining ko'plab boqilishi tufayli kamayib bormoqda.
- **Madaniylashtirish.** 1954 yildan buyon O'zR FA Botanika bog'ida o'stiriladi.
- **Muhofaza choralari.** Chotqol, Zomin, Hisor, Kitob, Nurota, Surxon qo'riqxonalarida, Ugom Chotqol va Zomin milliy tabiat bog'larida muhofaza qilinadi. Botanika bog'larida ko'paytirish lozim.



3

**Maqomi.** 3. Tyan-Shan va Pomir-Oloydagi areali ajralgan va qisqarib borayotgan endemik o'simlik.



# Hayvonot dunyosining "O'zbekiston Respublikasining Qizil Kitobi"ga kiritilgan barcha turlari.



TYAN-SHAN TOG' QO'YI  
ТЯНЬ-ШАНСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН



BUXORO QO'YI  
БУХАРСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН



TURON YO'LBARSI  
ТУРАНСКИЙ ТИГР



QOPLON  
ПЕРЕДНЕАЗИАТСКИЙ ЛЕОПАРД



QORAQULOQ  
ТУРКМЕНСКИЙ КАРАКАЛ



MANUL  
ЗАКАСПИЙСКИЙ МАНУЛ



QUM MUSHUGI  
БАРХАННЫЙ КОТ



GEPAРD  
АЗИАТСКИЙ ГЕПАРД



O'RTA OSIYO QUNDUZI  
ВЫДРА СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ



OLAKUZAN  
ПЕРЕВЯЗКА



SARIQ SASSIQUZAN  
СТЕПНОЙ ХОРЬ



QORSАK  
ТУРКМЕНСКИЙ КОРСАК



VINOGRADOV QO'SHOYOG'I  
ТУШКАНЧИК ВИНОГРАДОВА



GEPTNER MITTI QO'SHOYOG'I  
КАРЛИКОВЫЙ ТУШКАНЧИК  
ГЕПТНЕРА



KENG QULOQLI QAT-QAT LAB  
ШИРОКОУХИЙ СКЛАДЧАТОГУБ



BUXORO TUNSHAPALAK  
БУХАРСКАЯ НОЧНИЦА



KICHIK TAQABURUN  
МАЛЫЙ ПОДКОВОНОС



UZUN IGNALI KIRPI  
ДЛИННОИГЛЫЙ (ЛЫСЫЙ) ЁЖ



G'URRAK  
ОБЫКНОВЕННАЯ ГОРЛИЦА



QORA KAPTAR  
БУРЫЙ ГОЛУБЬ



OQBOVUR  
БЕЛОБРЮХИЙ РЯБОК



QORABOSH BALIQCHI  
ЧЕРНОГОЛОВЫЙ ХОХОТУН



OSIYO MOKI LOYXO'RAGI  
АЗИАТСКИЙ БЕКАСОВИДНЫЙ  
ВЕРЕТЕННИК



KICHIK UZUNBURUN  
ТОНКОКЛЮВЫЙ КРОНШНЕП



KATTA UZUNBURUN  
БОЛЬШОЙ КРОНШНЕП



KATTA VERETENNİK  
БОЛЬШОЙ ВЕРЕТЕННИК



CHO'L JIQTOG'I  
СТЕПНАЯ ТИРКУШКА



BIZG'ALDOQ  
СТРЕПЕТ



TO'XTA TUVALOQ  
ДРОФА (ДУДАК)



OQ TURNA  
СТЕРХ (БЕЛЫЙ ЖУРАВЛЬ)



MALLABOSH LOCHIN  
ШАХИН  
(РЫЖЕГОЛОВЫЙ СОКОЛ)



LOCHIN  
СОКОЛ-САПСАН



KUYKA (CHO'L MIQIYISI)  
СТЕПНАЯ ПУСТЕЛГА



KICHİK BURGUT  
ОРЕЛ-КАРЛИК



QIRG'IY BURGUT  
ЯСТРЕБИНЫЙ ОРЕЛ



QIRONQORA  
МОГИЛЬНИК



KATTA OLACHIPOR BURGUT  
БОЛЬШОЙ ПОДОРЛИК



CHO'L BURGUTI  
СТЕПНОЙ ОРЕЛ



CHO'L BO'KTARGISI  
СТЕПНОЙ ЛУНЬ



ILONBURGUT  
ЗМЕЕЯД



OQ BOSHLI QUMOY  
БЕЛОГОЛОВЫЙ СИП



QUMOY  
СНЕЖНЫЙ СИП (КУМАЙ)



VOLTAYUTAR  
БОРОДАЧ



UZUN DUMLI SUVBURGUT  
ОРЛАН-ДОЛГОХВОСТ



SUVQIYG'IR  
СКОПА



OLAQANOT  
БЕЛОГЛАЗЫЙ НЫРОК



MARMAR CHURRAK  
МРАМОРНЫЙ ЧИРОК



QIZILTOMOQ G'OZ  
КРАСНОЗОБАЯ КАЗАРКА



OQ PESHONALI KICHIK G'OZ  
ГУСЬ-ПИСКУЛЬКА



QIYQIRDOQ OQQUSH  
ЛЕБЕДЬ-КЛИКУН



QOSHIQBURUN  
КОЛПИЦА



SARIQ QO'TON  
ЖЕЛТАЯ ЦАПЛЯ



PUSHTI SAQQUSH  
РОЗОВЫЙ ПЕЛИКАН



AFG'ON LITORINXI  
АФГАНСКИЙ ЛИТОРИНХ



KO'NDALANG YO'LLI BO'RITISH ILON  
ПОПЕРЕЧНОПОЛОСАТЫЙ  
ВОЛКОЗУБ



PALLAS CHIPOR ILONI  
ПАЛЛАСОВ ПОЛОЗ



QORAXOLDOR KALTAKESAK  
ЧЕРНОГЛАЗЧАТАЯ ЯЩУРКА



SHCHERBAK  
QALQONLI GEKKONCHASI  
ПАНЦИРНЫЙ ГЕККОНЧИК



XENTOG' TO'GARAKBOSHI  
ХЕНТАУНСКАЯ КРУПЛОГОЛОВКА



OROL BAHRISI (BAKRA)  
SHIP STURGEON



TURKISTONSHAYTONBALIG'I  
ТУРКЕСТАНСКИЙ ПОДКАМЕНЩИК



OROL SANCHARI  
АРАЛЬСКАЯ КОЛЮШКА



AMUDARYO GULBALIG'I  
АМУДАРЫНСКАЯ ФОРЕЛЬ



TURKISTON KO'KBO'YINI  
ТУРКЕСТАНСКИЙ ЯЗЬ



PARRAK (NASHTARQANOT)  
ОСТРОЛУЧКА



TURKISTON MO'YABDORI  
ТУРКЕСТАНСКИЙ УСАЧ



OROL MO'YABDORI  
АРАЛЬСКИЙ УСАЧ



CHO'RTRANSIFAT OQQAYROQ  
ЩУКОВИДНЫЙ ЖЕРЕХ



TOSHKENT YUZASUZARI  
ТАШКЕНТСКАЯ ВЕРХОВОДКА



QORAKO'Z (OQ SAZAN)  
БЕЛОГЛАЗКА



KATTA KTIR  
КТЫРЬ ГИГАНТСКИЙ



OLTINGUGURTRANG G'INGPASHSHA  
ЖУРЧАЛКА СЕРНО-ЖЁЛТАЯ



BESHCHIZLIQI G'INGPASHSHA  
ЖУРЧАЛКА ПЯТИПОЛОСАЯ



MALLATUKLI G'INGPASHSHA  
ЖУРЧАЛКА РЫЖЕВОЛОСАЯ



KAVRAK G'INGPASHSHASI  
ЖУРЧАЛКА ФЕРУЛЬНАЯ



GERINGIYA  
ГЕРИНГИЯ



KOJEVNIKOV G'INGPASHSHASI  
ЖУРЧАЛКА КОЖЕВНИКОВА



KOL LAFIRAGOGUSI  
ЛАФИРАГОГУС КОЛИ



PAVLOVSKIY KOLIYASI  
КОЛИЯ ПАВЛОВСКОГО



KASPIYORTI LARRASI  
ЛАРРА ЗАКАСПИЙСКАЯ



TOG'SEVAR LESTIFORUS  
ЛЕСТИФОРУС ГОРОЛЮБИВЫЙ



AJOYIB EREMOXARES  
ЭРЕМОХАРЭС УДИВИТЕЛЬНАЯ



QORA TAROQLI PRIONIKS  
ПРИОНИКС ЧЁРНОГРЕБЕНЧАТЫЙ



QORA LIBOSLI PRIONIKS  
ПРИОНИКС ТРАУРНЫЙ



GABERGAUER PRIONIKS  
ПРИОНИКС ГАБЕРГАУЭРА



SHESTAKOV STSELIFRONI  
СЦЕЛИФРОН ШЕСТАКОВА



SHOHONA XLORION  
ХЛОРИОН ЦАРСКИЙ



FEDCHENKIYA  
ФЕДЧЕНКИЯ



TO'QAY TASMAQANOTI  
ОРДЕНСКАЯ ЛЕНТА ТУГАЙНАЯ



TEMUR TASMAQANOTI  
ОРДЕНСКАЯ ЛЕНТА ТИМУР



TO'QAY KOKILDORI  
ХОХЛАТКА ТУГАЙНАЯ



PROZERPINA  
ПРОЗЕРПИНА



SHUMTOL ARVONKAPALAGI  
БРАЖНИК ЯСЕНЕВЫЙ



QULJA ARVONKAPALAGI  
БРАЖНИК КУЛЬДЖИНСКИЙ



HISOR ARVONKAPALAGI  
БРАЖНИК ГИССАРСКИЙ



TO'РАНQI ARVONKAPALAGI  
БРАЖНИК ТУРАНГОВЫЙ



TO'РАНQI PILLAKASHI  
КОКОНОПРЯД ТУРАНГОВЫЙ



EOL  
ЭОЛ



KALLIMAX  
КАЛЛИМАХ



GOFFMANN SATIRI  
САТИР ГОФФМАНА



AKREYA KATAKULQANOTI  
ШАШЕЧНИЦА-АКРЕЯ



YOLQINLI ZEGRIS  
ЗЕГРИС ПЛАМЕННЫЙ



TOMIRIS  
ТОМИРИС



GLAUKONOMA  
ГЛАУКОНОМА



TIYON-SHON APOLLONI  
АПОЛЛОН ТЯНЬШАНСКИЙ



ALEKSANOR  
АЛЕКСАНОР



SHTAUDINGER APOLLONI  
АПОЛЛОН ШТАУДИНГЕРА



MAKSIMINUS PARNASIUS  
ПАРНАСИУС МАКСИМИНУС



QUYOSHLI GIPERMNESTRA  
СОЛНЕЧНЫЙ ГИПЕРМНЕСТРА



SULAYMON TILLAQO'NG'IZI  
ЗЛАТКА СОЛОМОНОВА



TURKISTON SKARITI  
СКАРИТ ТУРКЕСТАНСКИЙ



ANTIYA  
АНТИЯ



SUG'D TOSHQOLI  
ЖУЖЕЛИЦА СОГДИЙСКАЯ



ZARUDNIY TOSHQOLI  
ЖУЖЕЛИЦА ЗАРУДНОГО



GLAZUNOV GULBADANI  
КРАСОТЕЛ ГЛАЗУНОВА



GALATEYA  
ГАЛАТЕЯ



YASHILBOSH ALLOLOBOFORA  
АЛЛОЛОБОФОРА ЗЕЛЕНОГолоВАЯ



SOYASEVAR ALLOLOBOFORA  
КАЛЛОЛОБОФОРА ТЕНЕЛЮБИВАЯ



SO'G'D TISHSIZI  
БЕЗЗУБКА СОГДИЙСКАЯ



BAKTRIYA TISHSIZI  
БЕЗЗУБКА БАКТРИЙСКАЯ



QO'QON TISHSIZI  
БЕЗЗУБКА КОКАНДСКАЯ



BERG HIPANISI  
ГИПАНИС БЕРГА



KICHKINAGINA HIPANIS  
ГИПАНИС НАИМЕНЬШАЯ



YURAKSIMON SAVATCHA  
КОРЗИНКА СЕРДЦЕВИДНАЯ



MIXELSON ZO'RCHASI  
КОРЗИНКА РЕЧНАЯ



QIRMIZI SAVATCHA  
КОРЗИНКА ПУРПУРНАЯ



OROL SHIZOPERASI  
ШИЗОПЕРА АРАЛЬСКАЯ



KICHRAYGAN SHIZOPERA  
ШИЗОПЕРА УМЕНЬШЕННАЯ



BIRSHTEYN ENGDROSOMASI  
ЭНГИДРОСОМА БИРШТЕЙНА



OROL LIMNOSITERASI  
ЛИМНОЦИТЕРЕ АРАЛЬСКИЙ



OROL YONSUZARI  
БОКОПЛАВ АРАЛЬСКИЙ



TURKISTON QISQICHBAQASI  
РАК ТУРКЕСТАНСКИЙ



AJRIQXO'R KARMIN BERUVCHIQURT  
КАРМИНОНОСНЫЙ ЧЕРВЕЦ  
ПАЛЬЧАТНИКОВЫЙ



ACHSCHIQMIYAXO'R KARMIN  
BERUVCHI QURT  
КАРМИНОНОСНЫЙ ЧЕРВЕЦ СОФОРОВЫЙ



FEDCHENKO YIRTQICHCHASI  
ХИЩНЕЦ ФЕДЧЕНКО



BOGDANOV YIRTQICHCHASI  
ХИЩНЕЦ БОГДАНОВА



LEMAN QANDALASI  
КРАЕВИК ЛЕМАНА

# O'simliklar dunyosining "O'zbekiston Respublikasining Qizil Kitobi"ga kiritilgan barcha turlari.



**TUKSIZ SUG'URO'T**  
ГОРИЦВЕТ ГОЛОЧАШЕЧНЫЙ



**BUXORO PO'FANAGI**  
ВЕТРЕНИЦА БУХАРСКАЯ



**BOYSUN PO'FANAGI**  
ВЕТРЕНИЦА БАЙСУНСКАЯ



**OLGA INKARVILLEYASI**  
ИНКАРВИЛЛЕЯ ОЛЬГИ



**OSILUVCHAN QULONQUYRUQ**  
ЭРЕМОСПАРТОН ОБВИСЛЫЙ



**BOCHANTSEV EVERSMANNIYASI**  
ЭВЕРСМАННИЯ БОЧАНЦЕВА



**TIZMA TANGAO'T**  
КОПЕЕЧНИК ВЕЛИКОЛЕПНЫЙ



**OMONQO'TON TANGAO'TI**  
КОПЕЕЧНИК АМАНКУТАНСКИЙ



**DROBOV TANGAO'TI**  
КОПЕЕЧНИК ДРОВОВА



**ANGREN TANGAO'TI**  
КОПЕЕЧНИК АНГРЕНСКИЙ



**YUPQA PARDALI OKSITROPISI**  
ОСТРОЛОДОЧНИК  
ЛОЖНОТОНКОПУЗЫРЧАТЫЙ



**FEDCHENKO OKSITROPISI**  
ОСТРОЛОДОЧНИК ФЕДЧЕНКО



**MAYDONTOL OKSITROPISI**  
ОСТРОЛОДОЧНИК МАЙДАНТАЛЬСКИЙ



**MAYDA GULLI OKSITROPISI**  
ОСТРОЛОДОЧНИК МЕЛКОЦВЕТНЫЙ



**VVEDENSKIY OKSITROPISI**  
ОСТРОЛОДОЧНИК ВВЕДЕНСКОГО



**QORAROYA MOYQORAG'ON  
МАЙКАРАГАН СЕТЧАТЫЙ**



**BURCHOQSIMON KALISPEPLA  
КАЛИСПЕПЛА ЭГАКАНТОВАЯ**



**SHU'LALI ZIRAKO'T  
ЭСПАРЦЕТ ТАВЕРНИЕРЕЛИСТНЫЙ**



**JANUBIY FARG'ONA ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ ЮЖНОФЕРГАНСКИЙ**



**BELOIPOV ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ БЕЛОЛИПОВА**



**ALEKSEY ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ АЛЕКСЕЯ**



**QO'RG'OSHIN ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ СВИНЦОВЫЙ**



**QIZG'ISH ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ КРАШНОВАТЫЙ**



**QIZIL TUPROQ ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ КРАШНОЗЕМНЫЙ**



**SHAXIMARDON ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ ПОЧТИ ШАХИМАРДАНСКИЙ**



**YULINGAN ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ ОБОРВАННЫЙ**



**TO'POLON ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ ТУПАЛАНСКИЙ**



**SUR ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ СПЛОШЬ СЕРЕБИСТЫЙ**



**SOXTA CHO'L ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ ЛОЖНОЭРЕМОФИЗА**



**PUFAK ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ ТОНКОПУЗЫРЧАТЫЙ**



**RAHQMOQTUKLI ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ ЛОЖНОЗВЕННИКОВЫЙ**



**PATSIMON ASTRAGAL  
АСТРАГАЛ ПЕРИСТЫЙ**



**NUROTA ASTRAGALI  
АСТРАГАЛ НУРАТИНСКИЙ**







**MIXAIL ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ МИХАИЛА**



**MASSAGETOV ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ МАССАГЕТОВА**



**KOMAROV ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ КОМАРОВА**



**IKKIRANG ASTRAGAL**  
**АСТРАГАЛ ДВУХЦВЕТКОВИДНЫЙ**



**ZARHAL ASTRAGAL**  
**АСТРАГАЛ ПОЗОЛОЧЕННЫЙ**



**YONG'OQSIMON ASTRAGAL**  
**АСТРАГАЛ ОРЕХОВЫЙ**



**BUXORO ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ БУХАРСКИЙ**



**BUTKOV ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ БУТКОВА**



**BORIS ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ БОРИСА**



**BARANOV ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ БАРАНОВА**



**ABOLIN ASTRAGALI**  
**АСТРАГАЛ АБОЛИНА**



**BINAFSHA GULLI ARG'UVON**  
**БАГРЯННИК ГРИФФИТА**



**QORATOG' CHALOVI**  
**КОВЫЛЬ КАРАТАВСКИЙ**



**OQTOG' CHALOVI**  
**КОВЫЛЬ АКТАВСКИЙ**



**TURKISTON DIPKADIYSI**  
**ДИПКАДИ ТУРКЕСТАНСКИЙ**



**YIRIK ILDIZLI MEHRIGIYON**  
**ОНОСМА КРУПНОКОРНЕВАЯ**



**BUXORO G'ICHMOLASI**  
**ГЕЛИОТРОП БУХАРСКИЙ**



**YIRIK HALQAGULLI TANGABARG**  
**РИНДЕРА КРУПНОСВОДИКОВАЯ**



**MAYDA MOVIYGUL**  
ЛИПУЧКА МЕЛКАЯ



**VIKTOR GULSAFSARI**  
ИРИС ВИКТОРА



**SVETLANA GULSAFSARI**  
ИРИС СВЕТЛАНЫ



**ORXIDEYANAMO GULSAFSAR**  
ИРИС ОРХИДНЫЙ



**VINKLER GULSAFSARI**  
ИРИС ВИНКЛЕРА



**TOJIK KOVRAGI**  
ФЕРУЛА ТАДЖИКОВ



**KOROVIN LOMATOKARPASI**  
Окаймленноплодник Коровина



**GAYSIMON DIMORFOSTSNADIY**  
Диморфоснадий Гайевидный



**NOVBARGLI ZIRA**  
БУНИУМ ВЛАГАЛИЩНЫЙ



**SHAKAMIG' MEVASIMON ASTOMATOPSIS**  
Астамотопсис Подмаренникоплодный



**G'AROYIB KUZAKI**  
ОСЕННИЦА НЕОЖИДАННАЯ



**OVCHINNIKOV PAULIYASI**  
ПАУЛИЯ ОВЧИННИКОВА



**SARIQ QIRQGUL**  
ФЕРГАНИЯ МНОГОЦВЕТКОВАЯ



**REGEL QIRQBOSHI**  
ЗАРАФШАНИЯ РЕГЕЛЯ



**HISOR SARPOYASI**  
ГОЛОВОНОГ ГИССАРСКИЙ



**CHIZIQROYALI PILDIROQMEVA**  
ОМЕЖНИК РАЗНОПЛОДНЫЙ



**FEDCHENKO PILDIROQMEVASI**  
ОМЕЖНИК ФЕДЧЕНКОВСКИЙ



**ELENA KOVRAGI**  
ФЕРУЛА ЕЛЕНА





**O'RINBOSAR KOVRAK**  
**ФЕРУЛА ЗАМЕЩАЮЩАЯ**



**KORJINSKIY KOVRAGI**  
**ФЕРУЛА КОРЖИНСКОГО**



**FEDCHENKO KOVRAGI**  
**ФЕРУЛА ФЕДЧЕНКОВСКАЯ**



**QIZILQUM KOVRAGI**  
**ФЕРУЛА КЫЗЫЛКУМСКАЯ**



**TUGANAKLI KOVRAK**  
**ФЕРУЛА КЛУБНЕНОСНАЯ**



**SUMBUL KOVRAK**  
**ФЕРУЛА МУСКАТНАЯ**



**POPOV JO'YAKMEVASI**  
**БОРОДОПЛОДНИК ПОПОВА**



**DENOV JUFTURUG'I**  
**ШАРОЗОНТИЧНИК ДЕНАУСКИЙ**



**MAYDA MEVALI DOREMA**  
**ДОРЕМА МЕЛКОПЛОДНАЯ**



**OLOY XIYOLI**  
**ПУЗЫРНИЦА АЛАЙСКАЯ**



**VINKLER SPRIGINIYASI**  
**СПРЫГИНИЯ ВИНКЛЕРА**



**GORDYAGIN QATRONI**  
**КАТРАН ГОРДЯГИНА**



**YURAKSIMON TOROL**  
**КЛОПНИК ПОЧТИСЕРДЦЕВИДНЫЙ**



**CHIMYON SOXTA KLAUSIYASI**  
**ЛОЖНОКЛАУСИЯ ЧИМГАНСКАЯ**



**ZARAFSHON SOXTA KLAUSIYASI**  
**ЛОЖНОКЛАУСИЯ ЗАРАФШАНСКАЯ**



**HISOR ISKANDERASI**  
**ИСКАНДЕРА ГИССАРСКАЯ**



**TUXUMYOQQ ILDIZBOSH, SEFALORIZUM**  
**КОРНЕГЛАВ ЯЙЦЕНОГИЙ**



**DEYARLI SULISIMON KIRPIOTI**  
**АКАНТОЛИМОН ПОЧТИЙОВСОВВИЙ**



**YEKATERINA KIRPIO'TI**  
**АКАНТОЛИМОН ЕКАТЕРИНЫ**



**ANNA KIRPIO'TI**  
**АКАНТОЛИМОН АННЫ**



**ALBERT QISRONI**  
**ВИКСТРЕМИЯ АЛЬБЕРТА**



**ROZANOV KOVULI**  
**КАПЕРЦЫ РОЗАНОВА**



**SHARIPOV LOLASI, GULBARRA**  
**ТЮЛЬПАН ШАРИПОВА**



**TUKLI LOLA**  
**ТЮЛЬПАН ШЕРСТИСТЫЙ**



**OQ LOLA**  
**ТЮЛЬПАН ОРИТИБЕВНЫЙ**



**QARDOSH LOLA**  
**ТЮЛЬПАН РОДСТВЕННЫЙ**



**KOROLKOV LOLASI**  
**ТЮЛЬПАН КОРОЛЬКОВА**



**LYUDMILA BOVSHECHAGI**  
**ГУСИНЫЙ ЛУК ЛЮДМИЛЫ**



**HISOR DIONISIYASI**  
**ДИОНИСИЯ ГИССАРСКАЯ**



**OSHLOVCHI TOTIM**  
**СУМАХ ДУБИЛЬНЫЙ**



**ALSHAXBOZ PLOKAMASI**  
**ПЛОКАМА АЛЬШАХБАЗА**



**BOCHANTSEV PLOKAMASI**  
**ПЛОКАМА БОЧАНЦЕВА**



**SILLIQ RO'YAN**  
**МАРЕНА ГЛАДКАЯ**



**MINKVITS TEZIUMI**  
**ЛЕНЕЦ МИНКВИЦА**



**QO'NG'IROQGULLI SOXTASEMIZAK**  
**ЛОЖНООЧИТОК**  
**КОЛОКОЛЬЧИКОЦВЕТНЫЙ**



**YIRIK SHEROLCHIN**  
**МЫТНИК БОЛЬШОЙ**



**BUXORO SPIROSTEGIYASI**  
**СПИРОСТЕГИЯ БУХАРСКАЯ**



**QADHSIMON SUTLAMA**  
**МОЛОЧАЙ ТВЕРДОБОКАЛЬЧАТЫЙ**



**UCHTISHLI SUTLAMA**  
**МОЛОЧАЙ ТРЁХЗУБЧАТЫЙ**



**KUDRYASHEV SUTLAMASI**  
**МОЛОЧАЙ КУДРЯШЕВА**



**AYRISHOX SUTLAMA**  
**МОЛОЧАЙ ГУСТОВАТЫЙ**



**VVEDENSKIY ANDRAXNASI**  
**АНДРАХНА ВВЕДЕНСКОГО**



**ZOKIROV QANDIMI**  
**КАНДЫМ ЗАКИРОВА**



**PALESKIY ANDEMI**  
**КАНДЫМ ПАЛЕЦКОГО**



**ОНАКТОШ QANDIMI**  
**КАНДЫМ ИЗВЕСТКОВЫЙ**



**MATTEY QANDIMI**  
**КАНДЫМ МАТТЕЯ**



**MAYIN TUKLI QANDIM**  
**КАНДЫМ МЯГКИЙ**



**BUXORO TOSHBAQATOLI**  
**ЦЕЛЬНОЛИСТНИК БУХАРСКИЙ**



**UGOM BADANI**  
**БАДАН УГАМСКИЙ**



**YOVVOYI ANJIR**  
**ИНЖИР ДИКИЙ**



**BUXORO TUYATOVONI**  
**ПАРНОЛИСТНИК БУХАРСКИЙ**



**SAFSAN XURMO**  
**ХУРМА КАВКАЗСКАЯ**



**YOVVOYI CHILONJIYDA**  
**УАБИ ОБЫКНОВЕННАЯ**



**JUNG'OR QUMSO'TASI**  
**ЦИНОМОРИЙ ДЖУНГАРСКИЙ**



**NINASIMON OQTIKAN**  
КОЛЮЧЕЛИСТНИК  
ГОРБАТОПРИЦВЕТНИКОВЫЙ



**BIGZSIMON OQTIKAN**  
КОЛЮЧЕЛИСТНИК БЕЛОВАТЫЙ



**BEZCHALI ZO'RCHA**  
СМОЛЕВКА ПОЧТИЖЕЛЕЗИСТАЯ



**TOG' ZO'RCHASI**  
СМОЛЕВКА ГОРНАЯ



**POPOV ZO'RCHASI**  
СМОЛЕВКА ПОПОВА



**MOMIQ ZO'RCHA**  
СМОЛЕВКА ПУШИСТАЯ



**KACHIMSIMON YETMAK (BEX)**  
АЛЛОХРУЗА КАЧИМОВИДНАЯ



**SHARQ CHINORI**  
ПЛАТАН ВОСТОЧНЫЙ



**FISHER SHTERNBERGIYASI**  
ШТЕРНБЕРГИЯ ФИШЕРА



**VIKTOR OMONGQORASI**  
УНГЕРНИЯ ВИКТОРА



**YASHIL GULLI PIYOZ**  
ЛУК ЗЕЛЕНОВАТЫЙ



**SAHRO PIYOZI**  
ЛУК ПУСТЫННЫЙ



**RAVEN PIYOZI**  
ЛУК РАВЕНА



**PUSHTI GULLI PIYOZ**  
ЛУК РОЗОВОЦВЕТНЫЙ



**ISOQUL PIYOZI**  
ЛУК ИСАКУЛА



**KATTA PIYOZ**  
ЛУК БОЛЬШОЙ



**BAKHAUZ PIYOZI**  
ЛУК БАКХАУЗА



**BOCHANTSEV PIYOZI**  
ЛУК БОЧАНЦЕВА





**OLOY PIYOZI**  
**ЛУК АЛАЙСКИЙ**



**PISKOM PIYOZI**  
**ЛУК ПСКЕМСКИЙ**



**AFLOTUN PIYOZI**  
**ЛУК АФЛАТУНСКИЙ**



**G'ALATI UCHQAT**  
**ЖИМОЛОСТЬ СТРАННАЯ**



**ECHISON SHIRACHI**  
**ШИРАЧ ЭЧИСОНА**



**YASHIL GULLI SHIRACH**  
**К. Ш. ТОЖИБАЕВ**



**SARIQ SHIRACH**  
**ШИРАЧ ЖЁЛТЫЙ**



**O'QGULLI SHIRACH**  
**ШИРАЧ МОЛОЧНОКВЕТКОВЫЙ**



**NUROTA SHIRACHI**  
**ШИРАЧ НУРАТИНСКИЙ**



**MOMIQ SHIRACH**  
**ШИРАЧ ПУШИСТЫЙ**



**KOROVIN SHIRACHI**  
**ШИРАЧ КОРОВИНА**



**BOYSUN SHIRACHI**  
**ШИРАЧ БАЙСУНСКИЙ**



**ALBERT SHIRACHI**  
**ШИРАЧ АЛЬБЕРТА**



**O'TKIRBARG BALIQKO'Z**  
**КЛИМАКОПТЕРА ОСТРОЛИСТНАЯ**



**TURKISTON SHOTARACHASI**  
**ДЫМЯНОЧКА ТУРКЕСТАНСКАЯ**



**TYAN-SHAN ANTOXLAMISI**  
**АНТОХЛАМИС ТЯНЬШАНСКИЙ**



**XIVA SHO'RAGI**  
**СОЛЯНКА ХИВИНСКАЯ**



**TITOV SHO'RAGI**  
**СОЛЯНКА ТИТОВА**



SERTUK BUZOQBOSH  
ФАЛИМОКНЕМИС  
ВОЙЛОЧНОЦВЕТКОВЫЙ



QANOTI TUKLI BALIQKO'Z  
КЛИМАКОПТЕРА ПТИЛОПТЕРА



MERKULOVICH BALIQKO'ZI  
КЛИМОКАПТЕРА МЕРКУЛОВИЧА



RYATAYEVA BALIQKO'ZI  
КЛИМАКОПТЕРА ПЯТАЕВОЙ



MALIGIN BALIQKO'ZI  
КЛИМАКОПТЕРА МАЛИГИНА



KUDRYASHEV ARSLONGUYRUG'I  
ПУСТЫРНИК КУДРЯШЕВА



BO'G'IZTUKLI EREMOSTAXIS  
ПУСТЫННОКОЛОСНИК ОПУШНОНОЛОТЧНЫЙ



CHIMYON FLOMOIDESI  
ФЛОМОИДЕС ЧИМГАНСКИЙ



SILLIQ KOSACHALI FLOMOIDES  
ФЛОМОИДЕС ГЛАДКОЧАШЕЧНЫЙ



BOBUR FLOMOIDESI  
ФЛОМОИДЕС БАБУРА



OROL FLOMOIDESI  
ФЛОМОИДЕС АРАЛЬСКИЙ



UCHROYALI OQTO'SHA  
ФЛОМОИДЕС НЕРАВНОГУБЫЙ



BUHORO OTOSTEGIYASI  
ОТОСТЕГИЯ БУХАРСКАЯ



MAYDA GULLI TOSHBOSTI  
ЗОПНИКОВНИК МЕЛКОЦВЕТНЫЙ



HAVORANG MARMARAK  
ШАЛФЕЙ ЛИЛОВОГОЛУБОЙ



TYAN-SHAN MARMARAGI  
ШАЛФЕЙ Т'ЯНШАНСКИЙ



MARGARITA MARMARAGI  
ШАЛФЕЙ МАРГАРИТЫ



KOROLKOV MARMARAGI  
ШАЛФЕЙ КОРОЛЬКОВА







**ZEBO MARMARAK**  
ШАЛФЕЙ ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЙ



**QAYRILGAN KO'KAMARON**  
ШЛЕМНИК ИЗОГНУТЫЙ



**FEDCHENKO KO'KAMARONI**  
ШЛЕМНИК ФЕДЧЕНКО



**MOMIQ KO'KAMARON**  
ШЛЕМНИК МОХНАТЕЙШИЙ



**IRAKSIMON KO'KAMARON**  
ШЛЕМНИК ШЕЛКОВИСТЕЙШИЙ



**TIKANLI BO'ZBOSH**  
ЗМЕЕГОЛОВНИК КОЛОЧУЙ



**AJOYIB BO'ZBOSH**  
ЗМЕЕГОЛОВНИК ПРЕКРАСНЫЙ



**SARXUSH BOZULBANG**  
ЗАЙЦЕГУБ ОПЬНЯЮЩИЙ



**VVEDENSKIY BOZULBANGI**  
ЗАЙЦЕГУБ ВВЕДЕНСКОГО



**OLGA BOZULBANGI**  
ЗАЙЦЕГУБ ОЛЬГИ



**QORA SIRTAN**  
ПЕРЕСТУПЕНЬ ЧЕРНОПЛОДНЫЙ



**GULXAYRIBARG QORAG'AT**  
СМОРОДИНА МАЛЬВОЛИСТНАЯ



**NUROTA O'LMASO'TI**  
БЕССМЕРТНИК НУРАТАВСКИЙ



**TUKSIZ GARG'ATIRNOQ**  
КОЕЛПИНИЯ ГОЛОПЛОДНАЯ



**KRASHENNIKOV VIKOASI**  
ВИКОА КРАШЕНИННИКОВА



**QUMCHIL YURINEYA**  
НАГОЛОВАТКА ПЕСКОЛЮБИВАЯ



**SANGARDAK YURINEYASI**  
НАГОЛОВАТКА САНГАРДАКСКАЯ



**MARIYA YURINEYASI**  
НАГОЛОВАТКА МАРИИ



**BEJIRIM YURINEYA**  
НАГОЛОВКА СТРОЙНАЯ



**ANGREN UGAMIYASI**  
УГАМИЯ АНГРЕНСКАЯ



**BUTKOV TRIXANTEMISI**  
ТРИХАНТЕМИС БУТКОВА



**BUNGE TAKASOGOLI**  
КОЗЕЛЕЦ БУНГЕ



**NASHTARSIMON SERRATULA**  
СЕРПУХА ЛАНЦЕТОЛИСТНАЯ



**TAROGSIMON OLGA**  
ОЛЬГА ГРЕБЕНЧАТАЯ



**FEDCHENKO LEPIDLOFASI**  
ЛЕПИДОЛОФА ФЕДЧЕНКО



**NUROTA LEPIDLOFASI**  
ЛЕПИДОЛОФА НУРАТИНСКАЯ



**QISQAMO'Y KO'KBOSH**  
МОРДОВНИК КОРОТКОКИСТОЧКОВЫЙ



**GOYA KSILANTEMUMI**  
КСИЛАНТЕМУМ СКАЛЬНЫЙ



**G'UJTUK KARRAK**  
КУЗИНИЯ ПРЕВОСХОДНАЯ



**SPRIGIN KARRAGI**  
КУЗИНИЯ СПРЫГИНА



**EGRITIKAN KARRAK**  
КУЗИНИЯ СОГНУТОКОЛЮЧКОВАЯ



**SHUBHALI KARRAK**  
КУЗИНИЯ СОМНИТЕЛЬНАЯ



**HURPAYGAN KARRAK**  
КУЗИНИЯ  
ВООРУЖЕННОЛИСТНАЯ



**TIK KURRAK**  
КУЗИНИЯ ТОРЧАЩАЯ



**SOXTATUKLI KARRAK**  
КУЗИНИЯ ЛОЖНОШЕРСТНАЯ



**SILLIQTUKLI KARRAK**  
КУЗИНИЯ ГЛАДКОЩЕТИНКОВАЯ





**RATTANGACHALI KARRAK**  
КУЗИНИЯ ПЕРИСТОЧЕШУЙЧАТАЯ



**OQISH KARRAK**  
КУЗИНИЯ БЕЛЕСОВАТАЯ



**YIRIK NO'XAT**  
НУТ БОЛЬШОЙ



**JIZZAX KARRAGI**  
КУЗИНИЯ ДЖИЗАКСКАЯ



**YOPIRMA KARRAK**



**QIZIL XO'ROZ ASTRAGALI**  
ГАСТРАГАЛ КЫЗЫЛ-ХУРАЗСКИЙ



**BEZCHATUKLI KARRAK**  
КУЗИНИЯ ЖЕЛЕЗИСТАЯ



**ALLOLEPIS KARRAK**  
КУЗИНИЯ ИНАКОЧЕШУЙНАЯ



**ODILOV ASTRAGALI**  
АСТРАГАЛ АДЫЛОВА



**NOZIKBOSH KARRAK**  
КУЗИНИЯ ИЗЯЩНОГОЛОВАЯ



**KINDIKCHALI KARRAK**  
КУЗИНИЯ ПУПЧКОВАЯ



**QIZILTOMIR ASTRAGAL**  
АСТРАГАЛ КРАСНОЖИЛКОВЫЙ



**VVEDENSKIY KARRAGI**  
КУЗИНИЯ ВВЕДЕНСКОГО



**BUTKOV KARRAGI**  
КУЗИНИЯ БУТКОВА



**TUK KOSACHALI ASTRAGAL**  
АСТРАГАЛ ВОЛОСИСТОЧАШЕЧНЫЙ



**KNORRING ISFARGI**  
ВЕТРЕНИЦА БАЙСУНСКАЯ



**LANGARSIMON CHEZNEYA**  
ЧЕЗНЕЯ ЯКОРЦЕВИДНАЯ



**PISKOM ASTRAGALI**  
АСТРАГАЛ ПСКЕМСКИЙ



**NUROTA MOVIYGULI**  
ЛИПУЧКА НУРАТИНСКАЯ



**MARGARITA KIRPIO'TI**  
АКАНТОЛИМОН МАРГАРИТЫ



**O'ZBEKISTON CHINNIGULI**  
ГВОЗДИКА УЗБЕКИСТАНСКАЯ



**IPPOLIT GULSAFSARI**  
ИРИС ИППОЛИТА



**GORDYAGIN KLEOMASI**  
КЛЕОМЕ ГОРДЯГИНА



**NATALIYA ZO'RCHASI**  
СМОЛЕВКА НАТАЛИИ



**INGICHKA BARGLI PONAPANJA**  
Клинолопастник Тонкорассеченный



**SARG'ISH LOLA**  
ТЮЛЬПАН ВОЛОСИСТОТЫЧИНОЧНЫЙ



**MIXELSON ZO'RCHASI**  
СМОЛЕВКА МИХЕЛЬСОНА



**ANGREN ZIRASI**  
БУНИУМ АНГРЕНСКИЙ



**MIXEL LOLASI**  
ТЮЛЬПАН МИХЕЛИ



**SARIQ SHTERNBERGIYA**  
ШТЕРНБЕРГИЯ ЖЁЛТАЯ



**PILDIROQ QO'SHSHOX**  
ЖАБРИЦА КУБАРЧАТАЯ



**O'RTA OSIYO NOKI**  
ГРУША СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ



**MANZARALI PIYOZ**  
ЛУК ДЕКОРАТИВНЫЙ



**SHASHIRSIMON PUFAKVO'G'IM**  
КОМАРОВИЯ НЕРАВНОСЕЯННАЯ



**TURKISTON EULOFIYASI**  
ЭУЛОФИЯ ТУРКЕСТАНСКАЯ



**YIRIK PIYOZ**  
ЛУК ГИГАНТСКИЙ





**DAG'ALBARG YURINEYa**  
НАГОЛОВАТКА ШЕРОХОВАТОЛИСТНАЯ



**BOCHANTSEV TOSHBIYURG'UNI**  
НАНОФИТОН БОЧАНЦЕВА



**KNORRING ASTRAGALI**  
АСТРАГАЛ КНОРРИНГА



**BOCHANTSEV TANATSETOPSISI**  
ТАНАЦЕТОПСИС БОЧАНЦЕВА



**TO'MTOQ GULYONBARGCHALI BALIQQO'Z**  
КЛИМОКАПТЕРА ТУПОПРИЦВЕТНИКОВАЯ



**VILLIS ASTRAGALI**  
АСТРАГАЛ ВИЛЛИСА



**VVEDENSKIY OLIGOXETASI**  
ОЛИГОХЕТА ВВЕДЕНСКОГО



**KO'RIMSIZ QO'ZIQULOQ**  
ЗОПНИК МРАЧНЫЙ



**BINAFSHARANG ASTRAGAL**  
АСТРАГАЛ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ



**BOBOTOG' KO'KBOSHI**  
МОРДОВНИК БАБАТАГСКИЙ



**GIPSLI FLOMOIDES**  
ФЛОМОИДЕС ГИПСОВЫЙ



**GNEZDILLO CHALOVI**  
КОВЫЛЬ ГНЕЗДИЛЛО



**QIZILGULLI KARRAK**  
КУЗИНИЯ КРАСОЦВЕТНАЯ



**AMUDARYO OGTO'SHASI**  
ФЛОМОИДЕС ЗААМУДАРЫНСКИЙ



**BOSHMALDOQSIMON NONEYa**  
НОНЕЯ БАШМАЧКОВИДНАЯ



**UZUNBARG KARRAK**  
КУЗИНИЯ ДЛИННОЛИСТНАЯ



**TO'MTOQ MARMARAK**  
ШАЛФЕЙ ТУПОВАТЫЙ



**OQTOG' MOVIYGULI**  
ЛИПУЧКА АКТУАСКАЯ



**ARALASH PIYOZ**  
ЛУК СМЕШАННЫЙ



**SUVOROV SHIRACHI**  
ШИРАЧ СУВОРОВА



**NOR SHIRACH**  
ШИРАЧ МОЩНЫЙ



**BESHTOMIR SHIRACH**  
ШИРАЧ ИИ



**FARG'ONA DONASHO'RI**  
СПАЙНОЦВЕТНИК ФЕРГАНСКИЙ



**DROVOV SHO'RAGI**  
СОЛЯНКА ДРОВОВА



**PRATOV KOVRAGI**  
ФЕРУЛА ПРАТОВА



**TYAN-SHAN KAMELINIYASI**  
КАМЕЛИНИЯ ТЯНЬШАНСКАЯ



**QO'NG'IR QUMUZUM**  
Мягкоплодник Критмолистный



**OLGA LEPIDIUM**  
КЛОПОВНИК ОЛЬГИ



**QURAMA PARIYASI**  
ПАРРИЯ КУРАМИНСКАЯ



**NUROTA KIRPIO'TI**  
АКАНТОЛИМОН НУРАТИНСКИЙ



**TIG'IZ SUTLAMA**  
ВИКСТРЕМИЯ АЛЬБЕРТА



**QOYA G'ORO'TI**  
ЛИСТОВИК СКОЛОПЕНДРОВЫЙ



**NOZIK QANDIM**  
КАНДЫМ ИЗЯЩНЫЙ



**HISOR BADANI**  
БАДАН ГИССАРСКИЙ



**YOYVOYI TOK (UZUM)**  
ВИНОГРАД ВИННЫЙ (ДИКИЙ)



**ULUG'VOR KO'ZAGUL**  
ОСТРОВСКАЯ ВЕЛИЧЕСТВЕННАЯ





**ТОМСИ КО'КАМАРОН  
ШЛЕМНИК КАПЕЛЬНИЙ**



**БУХОРО TANGO'TI  
КОПЕЕЧНИК БУХАРСКИЙ**



**YASHIL ANURA  
АНУРА БЛЕДНОЗЕЛЁНАЯ**



**КОМАРОВ ВО'ZBOSHI  
ЗМЕЕГОЛОВНИК КОМАРОВА**



**NIMRANG PUSHTI OKSITROPIS  
ОСТРОЛОДОЧНИК ЛОЖНОРОЗОВЫЙ**



**MAYDAGULTOJBARGLI ERIGERAN  
МЕЛКОЛЕПЕСТНИК  
ТРИМОРФООБРАЗНЫЙ**



**PROSKORYAKOV BOZULBANGI  
ЗАЙЦЕГУБ ПРОСКОРЯКОВА**



**QUDROYI NO'XAT  
НУТ СЕДОЙ**



**ZOKIROV YURINEYASI  
НАГОЛОВАТКА ЗАКИРОВА**

## Xotima

Mana, aziz bolalar! Ushbu kitob sahifalari orqali yurtimizdagi himoyaga muhtoj hayvonot va o'simlik dunyosi vakillari bilan batafsil tanishib oldingiz. Ularning himoyaga muhtoj turlari haqidagi yangi va qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'ldingiz.

O'zbekiston tabiatining biologik va landshaft xilma-xilligi - milliy boyligimizning ajralmas qismi. Bu boyluk bir necha ming yillik evolyutsiya davomida yuzaga kelgan hamda ajdodlarimiz tomonidan bizga qoldirilgan ulkan merosdir. Zimmamizda bu merosni avlodlarga xilma-xil va barqaror tizim ko'rinishida qoldirishdek ulkan va mas'uliyatli vazifa turibdi.

Ona tuproq bag'ridan ungan gul-u giyohlarni asrasak, o'lkamiz tabiatiga xos jonzotlarga mehr ko'rsatsak, yurtimizning biologik va landshaft xilma-xilligini barqaror saqlashga o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz. Zero, ona tabiatni sevmok, ardoqlamoq - Vatanni sevmok demakdir.

Shu o'rinda yana bir karra eslatib o'tishni lozim topdik. "Qizil kitob" - shunchaki hayvonlar yoki o'simliklarning ro'yxati emas. U barchamizni ogohlikka va tabiatni asrab-avaylashga chorlaydi. Undan atrof-muhitni qanday muhofaza qilish to'g'risidagi tavsiyalar ham o'rin olgan. Ushbu tavsiyalarga doim amal qilasiz, ona tabiatni asrab-avaylashga munosib hissa qo'shasiz, degan umiddamiz. Go'zallik va yashillik doim hamrohingiz bo'lsin!



# MUNDARIJA

Kirish.....	4-bet
Sut emizuvchilar .....	6-bet
Qushlar.....	20-bet
Sudralib yuruvchilar.....	38-bet
Baliqlar.....	54-bet
Umurtqasizlar.....	62-bet
O'simliklar .....	74-bet
Hayvonot dunyosining "O'zbekiston Respublikasining Qizil Kitobi"ga kiritilgan barcha turlari. ....	96-bet
O'simliklar dunyosining "O'zbekiston Respublikasining Qizil Kitobi"ga kiritilgan barcha turlari .....	102-bet
Xotima .....	119-bet

**Bolalar uchun "Qizil Kitob" sahifalaridan**  
*Hayvonot va o'simlik dunyosi*

**"VS Print Center" MCHJ**

*Bosishga ruxsat etildi 2023 yil. Bichimi 60x84/ 16.  
Bookman Old Style garniturası. Ofset bosma. Bosma tabog'i 8.0  
Shartli bosma tabog'i 8.0 Adadi 40000 nusxa.  
Buyurtma \_\_\_\_\_. Bahosi kelishilgan narxda.*

